

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Mehmet Fatih YILDIZ

ANTİK MEZOPOTAMYA DİNLERİNDE AY KÜLTÜ

Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı
Yüksek Lisans Tezi

Antalya, 2022

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Mehmet Fatih YILDIZ

Antik Mezopotamya Dinlerinde Ay Kültü

Danışman

Dr. Öğr. Üyesi Muhammet Fatih DUMAN

Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Antalya, 2022

Akdeniz Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne,

Mehmet Fatih YILDIZ'ın bu çalışması, jürimiz tarafından Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı Yüksek Lisans Programı tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Dr. Öğr. Üyesi Muhammet YEŞİLYURT

Üye (Danışmanı) : Dr. Öğr. Üyesi Muhammet Fatih DUMAN

Üye : Dr. Öğr. Üyesi Ayşe AKINCI AMBAROĞLU

Tez Başlığı: Antik Mezopotamya Dinlerinde Ay Kültü

Onay: Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Tez Savunma Tarihi : 04/ 11/ 2022

Mezuniyet Tarihi : 01/12/2022

AKADEMİK BEYAN

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “Antik Mezopotamya Dinlerinde Ay Kültü” adlı bu çalışmanın, akademik kural ve etik değerlere uygun bir biçimde tarafımdan yazıldığını, yararlandığım bütün eserlerin kaynakçada gösterildiğini ve çalışma içerisinde bu eserlere atıf yapıldığını belirtir; bunu şerefimle doğrularım.

İmza

Mehmet Fatih YILDIZ

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU BEYAN BELGESİ

Öğrenci Bilgileri	
Adı-Soyadı	Mehmet Fatih Yıldız
Öğrenci Numarası	20195263015
Anabilim Dalı	Felsefe ve Din Bilimleri
Programı	Yüksek Lisans
Danışman Öğretim Üyesi Bilgileri	
Unvanı, Adı-Soyadı	Dr. Öğr. Üyesi Muhammet Fatih Duman
Yüksek Lisans Tez Başlığı	Antik Mezopotamya Dinlerinde Ay Kültü
Turnitin Bilgileri	
Ödev Numarası	1965039497
Rapor Tarihi	28/11/2022
Benzerlik Oranı	Ahntılar hariç: %3 Ahntılar dahil: %3

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE,

Yukarıda bilgileri bulunan öğrenciye ait tez çalışmasının a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana Bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 140 sayfalık kısmına ilişkin olarak Turnitin adlı intihal tespit programından Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esaslarında belirlenen filtrelemeler uygulanarak yukarıdaki detayları verilen ve ekte sunulan rapor alınmıştır.

Danışman tarafından uygun olan seçenek işaretlenmelidir:

(X) Benzerlik oranları belirlenen limitleri aşmıyor ise:

Yukarıda yer alan beyanın ve ekte sunulan Tez Çalışması Orijinallik Raporunun doğruluğunu onaylarım.

() Benzerlik oranları belirlenen limitleri aşıyor, ancak tez/dönem projesi danışmanı intihal yapılmadığı kanısında ise:

Yukarıda yer alan beyanın ve ekte sunulan Tez Çalışması Orijinallik Raporunun doğruluğunu onaylar ve Uygulama Esaslarında öngörülen yüzdelik sınırlarının aşılmasına karşın, aşağıda belirtilen gerekçe ile intihal yapılmadığı kanısında olduğumu beyan ederim.

Gerekçe:

Benzerlik taraması yukarıda verilen ölçütlere uygun olarak tarafımca yapılmıştır. İlgili tezin orijinallik raporunun uygun olduğunu beyan ederim.

Danışman Öğretim Üyesi
Dr. Öğr. Üyesi Muhammet Fatih DUMAN

İmza

İÇİNDEKİLER

EKLER LİSTESİ.....	iv
KISALTMALAR LİSTESİ	v
ÖZET	vi
SUMMARY	vii
ÖNSÖZ	viii
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

ANTİK MEZOPOTAMYA'DA ÖNE ÇIKAN KÜLT VE İNANÇLAR

1.1. Kozmogoni.....	8
1.2. İnsanların Kaderini Tayin Eden Tanrı Anlayışı	11
1.3. Tanrılar Panteonu	13
1.3.1. Mezopotamya Tanrılar Panteonu.....	13

İKİNCİ BÖLÜM

ANTİK MEZOPOTAMYA'DA AY KÜLTÜ

2.1. Ay Tanrısının Yaratılışı	25
2.2. Astronomide Ay Tanrısı.....	26
2.3. Üstün Varlık Olarak Ay Tanrısı	27
2.4. Ay'ın Görüntüsünün İnsanlar Üzerindeki Etkisi	28
2.5. Antik Mezopotamya'da Ay Tanrısının Farklı İsimlendirilişi	30
2.6. Ay'ın Tanrı Olarak Kabul Edilişi	30
2.7. Ay Tanrısı'nın Antik Mezopotamya Bölgesine Hâkim Oluşu.....	31
2.8. Paralarda Hilal Figürü.....	32
2.9. Ay Tanrısının Siyasi Boyutu	33

2.9.1. Diplomaside Ay Tanrısı	35
2.10. Nanna/Sin'in Bazı Toplumlara Etkisi.....	36
2.10.1. Aramiler.....	37
2.10.2. Hititler	37
2.10.3. İbrani Toplum.....	38
2.10.4. Arap Toplumu	39
2.10.5. Roma İmparatorluğu.....	39
2.11. Ay Tutulmaları.....	40
2.11.1. Ay Tutulmasının Krallar Üzerindeki Etkisi	41
2.12. Ay Tanrısının Öfkesi	42
2.13. Nanna/Sin'in Sembolize Edilişi	44
2.14. Nanna/Sin'in İsimlere Etkisi.....	45
2.15. Antik Mezopotamya'da Ay Tanrısının Cinsiyeti.....	46
2.16. Ay Tanrısının Şehirleri ve Şehirlerdeki Ay Kültleri	47
2.16.1. Ur Şehri	48
2.16.2. Ur Nanna Kültü	50
2.16.3. Harran	51
2.16.4. Harran Sin Kültü	52
2.16.5. Soğmatar.....	53
2.17. Steller	55

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

AY TANRISI İLE İLGİLİ İNANÇ VE RİTÜELLER

3.1. Ahiret İnancı	57
3.1.1. Ölülere Tazim.....	58
3.1.2. Mezarlar.....	60
3.1.2.1. Kral ve Devlet Yöneticilerinin Mezarları	60
3.2. Ritüeller	63
3.2.1. Ritüel Mekanları: Tapınaklar (Zigguratlar).....	65

3.2.1.1. Ritüel Mekanlarının Bölümleri.....	66
3.2.1.2. Ritüeller ve İbadethaneler ile İlgili Görevliler.....	68
3.3. Ay Tanrısına Özel Tapınaklar.....	73
3.3.1. E-kiş-nu-gal Tapınağı.....	73
3.3.2. E-Hul-Hul Tapınağı.....	74
3.4. İbadetler.....	76
3.4.1. Heykellere Tapınma	78
3.4.2. Kurban	79
3.4.2.1. Kanlı Kurbanlar	79
3.4.2.2. Kansız Kurbanlar	82
3.4.3. Dua	83
3.5. Bayramlar.....	84
3.5.1. Esseu Bayramı.....	85
3.5.2. Yeni Yıl (Akitu) Bayramı.....	86
3.5.3. Nanna/Sin İçin Yapılan Şölen ve Festivaller	89
SONUÇ	90
KAYNAKÇA.....	94
EKLER	101
EK 1: Ay Tanrısı Nanna/Sin ile İlgili Şiirler	101
EK 2: Antik Mezopotamya Dinlerinde Ay Kültü ile İlgili Görseller	114
ÖZGEÇMİŞ	126

EKLER LİSTESİ

EK 1: Ay Tanrısı Nanna/Sin ile İlgili Şiirler

EK 2: Antik Mezopotamya Dinlerinde Ay Kültü ile İlgili Görseller

KISALTMALAR LİSTESİ

Akt.	Aktaran
c.	Cilt
Çev.	Çeviri
Ed.	Editör
İ.Ö.	İsa'dan Önce
M.Ö.	Milattan Önce
M.S.	Milattan Sonra
s.	Sayfa
vb.	ve benzeri
vd.	ve devamı
v. dğr.	ve diğerleri
yy.	Yüzyıl

ÖZET

Mezopotamya gerek coğrafi gerekse dini yapı itibarıyla birçok medeniyete ev sahipliği yapmıştır. Sümer, Akad, Asur ve Babil toplumları bu coğrafyadaki medeniyetler arasında yer almaktadır. Bu medeniyetler Sümerler’de şehir devleti şeklinde yönetilirken Akadlar ile birlikte merkezi otorite güçlenmeye başlamıştır. Şehirlerin kendilerine has dini yapıları bulunmaktadır. Mezopotamya medeniyetlerinde genel olarak bir yıldız-gezegen kültü hakimdir. Ay da bu yıldız-gezegenlerin en önemlilerinden birisidir. Birçok toplumda kutsal kabul edilen ay, Mezopotamya bölgesinde yaşayan toplumlarda da önemli kutsal fenomenlerden birisi olarak kabul edilmektedir. Hatta ay kültürünün monoteist dinlerin ilk formu olduğu da ileri sürülmektedir. Ay kültü antik toplumlarda zamanın ve yaşamın tüm alanlarında karşımıza çıkmaktadır. Örneğin zamanın ve takvimin belirlenmesinde gezegenlerin önemli bir yeri olmakla birlikte ay fenomeninin en belirgin unsur olduğu söylenebilir.

Ay tanrısı isimlendirilirken birçok isim kullanılmıştır. Bu isimlendirmelerden en dikkat çekenleri Nanna ve Sin’dir. Nanna, Ay tanrısının güneydeki kült şehri Ur’un baş tanrısıdır. Sin de kuzeydeki Harran şehrinin baş tanrısı olarak bilinmektedir. Bu bölgelerde Nanna ve Sin için edebi eserler yazılmış, müzikler yapılmış, mitolojiler türetilmiş ve dini içerikli ritüeller meydana getirilmiştir. Antik Mezopotamya halkı doğum, ölüm, sıcak, soğuk ve benzeri her şeyi özellikle Ur ve Harran kentlerinde Ay tanrısına bağlamıştır. Çalışmada Antik Mezopotamya dinlerinde hayatın her alanına sirayet etmiş olan ay kültürünün mahiyeti ve işlevi ele alınmış olup bu konunun Dinler Tarihi açısından analizleri yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Antik Dinler, Mezopotamya Dinleri, Ay Kültü, Sin, Nanna

SUMMARY

CULT OF THE MOON IN ANCIENT MESOPOTAMIAN RELIGIONS

The moon cult and belief in Sumerian, Akkad, Babylonian and Assyrian societies who lived in ancient Mesopotamia were examined. While examining this belief, especially Nanna and Sin, which are attributed to the Moon deity, were also examined. Since the cities had pantheons of gods in Mesopotamian civilizations, the structure of the cities was also mentioned due to Sin in the city of Harran in the north and Nanna, the chief god of the city of Ur in the south. This cult belief emerged with the impressions of the Moon as an image and the glorification of Nanna and Sin by the mythologies. The month, which is considered sacred in many societies, is also accepted as one of the important sacred phenomena in societies living in the Mesopotamian region. It is even claimed that the cult of the moon is the first form of monotheistic religions. The cult of the moon appears in all areas of time and life in ancient societies. For example, it can be said that the moon phenomenon is the most prominent element, although the planets have an important place in determining the time and calendar. In this study, the nature and function of the moon cult, which has spread to all areas of life in ancient Mesopotamian religions, has been discussed and analyzed in terms of History of Religions.

Mesopotamia has hosted many civilizations in terms of both geographical and religious structure. Sumerian, Akkadian, Babylonian and Assyrian societies are among these civilizations. These societies have religious values. These beliefs form the subject of this thesis. In the context of beliefs, understandings such as the pantheon of god, cult understanding, places of worship are included. The effect of the moon god on the religious structures of these civilizations in ancient Mesopotamia is the subject of the thesis.

Keywords: Ancient Religions, Mesopotamian Religions, Moon Cult, Sin, Nanna

ÖNSÖZ

Antik Mezopotamya’da kurulan devletlerde inanç ve ritüeller büyük bir önem taşımaktadır. Çok tanrılı bir inanç sistemine sahip olan bu toplumların hayatlarının tarım, doğum-ölüm, hukuk, cenaze, savaş, yönetim ve eğlence gibi hemen her konusunda din merkez olarak görülmüştür. Bu tanrılardan birisi de Nanna/Sin’dir. Nanna veya Sin’in süreç içerisinde yıldız-gezegen kültü içerisinde Ay tanrısı formunda olduğuna inanılmıştır.

Antik Mezopotamya Dinlerinde Ay Kültü adlı çalışmamızın sınırlılıkları içerisinde coğrafyada bulunan tüm medeniyetlerin aksine özellikle Sümer, Asur, Akad ve Babil toplumları üzerinde duruldu. Ayrıca bölgede birçok toplum bulunduğundan dolayı her toplum kendi tanrı isimlerini oluşturduğundan mütevellit bizim üzerinde durduğumuz Ay tanrısının ismi Nanna veya Sin olarak belirtilmiştir. Bu sebepten dolayı Ay tanrısı ismi kullanılırken tezimizin birçok yerinde Nanna ve Sin’i farklı kullanmak yerine birleştirerek Nanna/Sin şeklinde kullandık. Çünkü Nanna Ur’da bulunan Ay tanrısıyken Sin isimli tanrı da Harran kentinde bulunmakta ve aynı özelliklere sahip olmakla birlikte aynı ritüellere muhatap iki aynı tanrıdan ibarettir.

Çalışmamızın daha iyi anlaşılabilmesi için giriş bölümünde Mezopotamya coğrafyası hakkında bilgilere yer verilmiştir. Ayrıca metin içerisinde her üç bölüm içinde ayrı birer giriş bölümü vererek bölümlerin genel hatları ile nelerden bahsettiğini anlatmaya çalışıldı.

Çalışmamızın ilk bölümünde Antik Mezopotamya medeniyetlerinde bulunan kült inanışı ve bu kült inanışına muhatap olan gezegenleri konumuz sınırlılıkları içerisinde açıkladık. Mezopotamya toplumlarının çevresinde olan Mısır, Yunan ve Roma toplumları ile dini ilişkisi üzerinde durduk ve daha sonra panteonun ne olduğunu ve bu panteon içerisinde bulunan tanrıların hangileri olduğuna yine konumuz sınırlılıkları içerisinde değindik.

İkinci bölümümüzde genelden özele inerek Ay kültünü inceledik. Bu bölümde yaratılış mitoslarında Ay tanrısının yeri ve Ay tanrısının bu mitoslara etkisine değindik. İnsanların Ay’ı bir tanrı olarak görmelerinin sebeplerini incelerken Ay tanrısının insanların günlük hayatlarındaki etkisine de değindik. Ayrıca Nanna/Sin’in diğer medeniyetler üzerinde oluşturduğu etkiye değinirken onun sembolleştirilmesi, halkın isimlerine etkisi, cinsiyeti ve şehir devletleri şeklinde yönetilen Sümer, Akad, Asur ve Babil’deki Ur ve Harran şehirlerinin kült inancına da değindik.

Üçüncü bölümde ise Nanna/Sin’e yapılan ritüeller üzerinde durduk. Burada ilk olarak Ay tanrısı özelinde ahiret inancını işledik. Ahiret inancı başlığı altında toplu mezarlardan bahsettik. Nanna/Sin için Ur ve Harran kentlerinde özel olarak inşa edilmiş tapınakları işledik

ve daha sonra bu tapınaklar özelinde bölümleri ve din görevlilerine yoğunlaştık. Tapınaklardaki tapınma, kurban ve dua gibi ritüellerden sonra halkın kutladıkları bayramları işledik.

Sonuç bölümünde, elde ettiğimiz bütün verilerden ulaşılan bilgiler ile Antik Mezopotamya medeniyetlerinde Ay'ın insanlar üzerinde bıraktığı etkinin sonucunda insanların ona tazimde bulunmasının bağı kurulmuştur. Nanna/Sin ve bu inancın nasıl oluştuğu ve neden oluştuğu bir bütün halinde hermeneutik yaklaşım ile açıklanmıştır.

Çalışmamıza ek olarak, başta Mezopotamya coğrafyasının haritası verilmiştir. Ayrıca Ay tanrısı ile yakın ilişkisi olduğu tespit edilen Ay tanrısının oğlu Güneş ve kızı Venüs tanrıalarının da Ay tanrısı ile birlikte resimleri verilmiştir. Bölgelerde bulunan önemli krallardan kalma stel veya mühürler verilirken çeşitli ibadet tasvirleri de görsel olarak bulunmaktadır. Ur kentinde yapılan kazılar sonucunda mezarlığı çizen Woolley'in planı da ekler içerisinde bulunmaktadır. Ayrıca ekler içerisinde Ay tanrısı ile alakalı bulduğumuz şiir de yer almaktadır.

Antik Mezopotamya Dinlerinde Ay Kültü adlı konuyu seçmemde bana yardımcı olan ve çalışmamın her aşamasında yardımlarını benden esirgemeyen, eleştiri ve fikirleri ile yol gösteren, asıl amacın bilgiyi kullanmak, sorgulamak ve bilgiye farklı yönlerden bakmayı öğreten değerli danışman hocam Dr. Öğr. Üyesi Muhammet Fatih Duman'a, süreç içerisinde bilgisi ile ufkumu genişleten Dr. Öğr. Üyesi Ayşe Akıncı Ambaroğlu hocama, çalışmaya öneri ve yardımlarıyla katkıda bulunan Dr. Öğr. Üyesi Muhammet Yeşilyurt'a, maddi manevi hiçbir zaman destekten geri kalmayan başta abim Mahmut Yıldız'a ve aileme sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Mehmet Fatih YILDIZ

Antalya 2022

GİRİŞ

Mezopotamya konum olarak Fırat ve Dicle Nehirleri arasında kalan bölgeye verilen isimdir. Bu coğrafyada Sümer (M.Ö. 4000-2000), Akad (M.Ö. 2334-2154), Asur (M.Ö.19.yy.- 612) ve Babil (M.Ö. 1895-539) şehir devletleri kurulmuştur. Eski Mısır kaynaklarında bölge *Naharina* olarak ifade edilmiştir. İslamiyet'in bölgeye gelmesi ile bölgenin bir kısmı *Cezire* olarak isimlendirilmiştir (Memiş, 2015: 7). Dicle ve Fırat havzalarında yer alan Mezopotamya medeniyetleri gibi tarih boyunca nehirler ve akarsuların bulunduğu coğrafyalarda devletler kurulmuştur. Mısır medeniyeti Nil Nehri, Çin medeniyeti Sarı ve Gök Irmak, Hint medeniyeti kutsal Ganj ve İndus Nehirleri, Hitit medeniyeti Kızılırmak ve Yeşilirmak arasındaki havzalarda yer almıştır. İnsanların yaşam alanı olarak nehir kenarlarını seçmelerinin sebebi suya ihtiyaçlarının olduğunu göstermektedir (Memiş, 2006: 19).

Araştırma konumuzun *Antik Mezopotamya Dinlerinde Ay Kültü* olması sebebiyle bölgede bulunan medeniyetlerin inanç ve dini yaşayışlarındaki ritüellerin uygulanışına değinmemiz çalışmanın alt zeminini oluşturmak için elzemdir. Aynı zamanda konunun daha iyi anlaşılabilmesi için Antik Mezopotamya coğrafyasının hangi sınırlar içerisinde bulunduğu bilinmelidir. Bu medeniyetlerin hüküm sürdükleri dönem içerisindeki tarihsel, siyasi, kültürel ve sosyal yapıları hakkında bilgi vermenin konunun daha iyi kavranabilmesi açısından faydalı olacağını düşünmekteyiz.

Mezopotamya coğrafi bakımdan üç bölgeye ayrılmaktadır. Kuzeydeki bölge günümüz Irak toprakları içerisinde yer almaktadır. Burası tarım ve hayvancılığa oldukça elverişlidir. Bölgede yağışın da olması ormanlar için elverişli bir ortam oluşturmuş ve bu ormanlardan da bol miktarda kereste elde edilmiştir. Burası Torosların güney yamaçlarından Dicle Nehri'ne uzanan bölgeyi kapsamaktadır. Bu bölgenin kuzey kısmı sulak ve verimli arazilerden oluşmaktadır. Fırat ve Dicle havzasında bulunan toprakların bir kısmı bu bölüm içerisine dahil edilmektedir. İkinci bölgenin kuzey kısmında yağışlar yeterli olduğu için tarım yağmur suyu ile yapılırken güney kısmında Dicle Nehri'nden faydalanılmıştır. Bu bölgenin kuzeyi dağlık ve sulak olduğu için inşaat malzemesi olan taş ve ağaç, bol miktarda bulunmaktadır. Üçüncü bölge Mezopotamya'nın güney kısmında yer almaktadır. Bu bölgede Dicle ve Fırat nehirlerinin taşıdığı alüvyonlu topraklar bulunmaktadır. Bu nedenle tarım çok gelişmiştir. Tevrat'ta bölgeyi tanımlamak ve havzanın verimliliğine işaret etmek için *Cennet Bahçesi* kavramı kullanıldığı düşünülmektedir (Crawford, 2015: 7-9).

Mezopotamya coğrafyası yerleşik hayata uygunluğu, sulak ve verimli topraklara sahip olması bakımından tarih boyunca insanların buraya göç etmesi için cazibe merkezi olmuştur. Havzanın sürekli göç alması etnik çeşitliliği artırmıştır. Bölgede yapılan kazılarda farklı insan anatomilerine rastlanması bu durumu kanıtlamaktadır. Ortaya çıkarılan kalıntılarda hem kişilerin cesetlerine hem de cesetlerin yanında farklı materyallere ulaşılmıştır. Arkeolojik kazılarda tespit edilen bu farklılıklar, coğrafyada sadece bir ırkın değil zaman içerisinde birden fazla ırkın yaşadığını göstermektedir. Farklı ırk ve kültüre sahip olan insan grupları birbirleri üzerinde baskı kurmaya çalışmış ve yer yer bu baskı sonucunda yönetimler değişmiştir. Mezopotamya coğrafyasında var olduğu tespit edilen başta Sümer, Asur, Akad ve Babil medeniyetleri gibi şehir devletleri bölgenin etnik çeşitliliğini göstermesi açısından önemlidir (Altuncu, 2011: 5).

Eski Mezopotamya dört kültür döneminden oluşmaktadır. Birinci kültür dönemi Halaf (5600-500) kültürüdür. Bu dönemin en büyük özelliği *Tholos* tipi evler olarak gözükmektedir. Farklı bir yöntem izlenerek yapılan evler döneme damgasını vurmuştur. Halaf kültürü Mezopotamya'nın kuzey kısmında yayılmıştır. Bu dönemde tarım yapılmış ve koyun, keçi, sığır gibi bazı hayvanlar evcilleştirilmiştir (Köroğlu, 2006: 43-45). Halef döneminden sonra Ubaid (Obeyd) (M.Ö. 5500-4000) kültür dönemi gelmektedir. Ubaid döneminde mimari alanda Tholos tipi evlerden uzaklaşmış ve anıtsal biçimli devasa yapılar ortaya çıkmıştır. Anıtsal yapıların ilk örneği Ur kenti civarında bulunan Eridu'daki ziggurattır. Bu kültür dönemi içerisinde bir dini sistemin oturmaya başladığından bahsedilir. Sümerlerin bu bölgeye gelmesi ile din sistematığının başladığı söylenebilir. Ubaid kültür döneminde çanakçı, inşaatçı, keresteci gibi görev dağılımları yapılmaya başlanmıştır. Bu dönemde diğer medeniyetler ile ticari ve sosyal ilişkiler gelişmiştir. Mezopotamya insanları bu dönemde Kuzey Toroslar ve Anadolu'nun bazı kesimlerinde koloniler kurmuştur. Ayrıca Ubaid döneminin en çarpıcı özelliklerinden birisi de gelişen sosyal hayat ve bunun yanı sıra göçlerden korunmak için şehirlere yapılan surlardır (Köroğlu, 2006: 46-48).

Mezopotamya'nın güneyinde bulunan verimli havzalarda Ubaid döneminde yürürlüğe konulan uygulamalar uygarlığın ileri atılımında bir temel oluşturmuştur. Mezopotamya'da tarihsel sürecin başlangıcı olarak Uruk (4000-3100) kültür dönemi kabul edilmektedir. Uruk kültüründe mezra, köy, kasaba ve şehir gibi yerleşim yerleri kurulmuş ve yerleşik hayata geçildiği düşünülmektedir (Crawford, 2015: 17). Uruk kültürü ismini ortaya çıktığı Uruk şehrinden almaktadır. Bu zaman zarfı içerisinde Güney Mezopotamya'nın nüfusu verimli toprakları sayesinde hızla artış göstermiştir. Tarımda saban, taşımacılıkta da kayık ve tekerlekli arabalar günlük kullanıma dahil edilmiştir. Sümerler Uruk kültür dönemi başlarında

Güney Mezopotamya'ya göç etmiştir. Ayrıca Sümerlerin Uruk kültür döneminin sonlarında yazıyı da buldukları bilinmektedir (Köroğlu, 2006: 49-50).

Uruk kültüründen sonra dördüncü olarak Cemdet Nasr (M.Ö. 3100-2900) kültür dönemi gelmektedir. Dönem adını Cemdet Nasr kentinden almaktadır. Sami toplumların (Akad, Asur ve Babil) bu coğrafyaya Cemdet Nasr kültür döneminde göç ettikleri bilinmektedir. Sami kavimler Sümerlilerle mücadele içerisine girmiş ve bunun sonucunda Sümerler güç kaybetmiştir. Ayrıca Mezopotamya bölgesine Samilerin gelmesi ile kültürel farklılıklar ortaya çıkmıştır. Cemdet Nasr kültür dönemine ait yarı resim yarı yazı içeren tabletler bulunmuştur. Bu zamanın ayırıcı özelliği bölgenin aldığı göçler ile yeni siyasi oluşumların başlaması ve bunun sonucunda da şehirlerin yönetim sistemlerinde farklılaşmaların olmasıdır. Ayrıca Cemdet Nasr kültürü zamanında göç eden Samiler ile Sümerler arasındaki tanrı anlayışında büyük bir değişiklik bulunmamıştır (Memiş, 2006: 30).

Sümerlerin hâkim olduğu Uruk kültüründeki tanrı isimleri Cemdet Nasr kültür döneminde Sami kavimler tarafından değişikliğe uğratılmıştır. Samiler, coğrafyaya gelmeleri ile birlikte tanrılara kendi dillerinde isim vermiştir. Tanrıların isimleri farklı şekillerde ifade edilse de fonksiyonları aynı kalmıştır (Memiş, 2015: 174).

Mezopotamya coğrafyasında Sümerlerden önce de bazı toplumlar yaşamıştır. Mezopotamya coğrafyasında yaşayan insanların natüralist bir inanç sistemine sahip olduğu bilinmektedir. Sümerlerin bölgeye gelmesi ile birlikte göksel cisimlerin ön planda olduğu dönem kendini göstermeye başlamıştır (Memiş, 2015: 175).

Cemdet Nasr dönemine dair yapılan araştırmalarda Mezopotamya'da bulunan bütün kentlerin şehir kültürüne adapte olduğu anlaşılmaktadır. Savunma kulelerinin bulunması, şehir devletleri arasında üstünlük kurma girişimlerinin meydana geldiğini ve bölgede güçlü şehir devletlerinin diğer şehir devletlerini kontrolüne almaya çalıştığını göstermektedir (Memiş, 2015: 27). Ur şehri bu devletlerden birisidir.

Ur devleti III. Ur Hanedanlığından, Ur kentinde valilik görevi yapan Ur-Nammu tarafından kurulmuştur. Bu şehir devleti kendisini Sümer ve Akad ülkesinin varisi olarak görmüştür. Doğal olarak Ur-Nammu tüm Sümer ve Akad'ın kralı olduğunu ileri sürmüştür. III. Ur Hanedanlığı olarak da bilinen bu aile Sümerlerin son varisi olduğunu iddia etmiştir. Ulaştığımız bilgilere göre III. Ur Hanedanlığı Mezopotamya'nın en büyük siyasi gücü konumundadır. Bu hanedanlık Elamlılar ile yaptığı savaş sonucunda yıkılmıştır (Köroğlu, 2006: 87).

III. Ur Hanedanlığından sonra bölgede İsin ve Larsa krallıkları hüküm sürmeye başlamıştır. İsin Bağdat'ın güneydoğusunda Fırat ve Dicle havzasında kurulmuştur. Devletin

kurucusu İşbi-Erra (M.Ö. 2017-1985)'dir. Krallığını ilan eden İşbi-Erra bazı kentlerin kendi devletine bağlanması gerektiğini iddia etmiştir. Elamlılar ile yapılan savaş sonucunda yıkılan III. Ur Hanedanlığı Ay tanrısının heykelini Elamlılar'a kaptırmıştır. İsin krallığı bu heykeli Elamlılar'dan alıp Ur kentine teslim etmiş ve böylece Ay tanrısının koruyucusu veya varisi olduğunu kanıtlamıştır. Larsa Krallığı da tıpkı İsin Krallığı'nın yönetimi gibi bir hanedan tarafından idare edilmektedir. Larsa; Ur, Uruk ve İran'daki Susa kentini hakimiyeti altına almıştır. Ay tanrısına iman etmişler ve Nanna'nın Larsa kralını kendisine dünyada varis olarak seçtiğine inanmışlardır (Köroğlu, 2006: 98-99).

Eski çağlarda insanlar doğada gerçekleşen olayları, tarımdan elde ettikleri mahsulün verimini, doğum ve ölüm gibi olayları açıklamada bir kutsala inanma ihtiyacı duymuşlardır. Aynı zamanda güç bir durumla uğraşıp başarısız olduklarında veya herhangi bir şeyden korktuklarında kendilerinden daha güçlü olduğuna inandıkları varlıklara da inanma gereksinimi hissetmişlerdir. İnsanın bu duygular üzerine yaratılmış bir varlık olduğu aşıkardır. Tevhit inancına ulaşamayan ya da herhangi bir şekilde bu inanç sistemini reddeden insanlar, kendi çok tanrılı inanç sistemlerini oluşturmuştur. Bu insanlar görev, şekil ve soy olarak birbirinden farklı binlerce tanrı meydana getirmiştir. Bu durum Antik Mezopotamya'da Ay, Güneş, Venüs, Mars ve Uranüs gibi yıldız-gezegenlerin tanrısal özelliklere sahip olduğu inancının yerleşmesine yol açmıştır. İnsanlar bu tanrıların bazılarını yaşadıkları şehrin baş tanrısı olarak seçmişler ve ona yardımcılar belirlemişlerdir. Böylece şehirlerde tanrıların meclisi olarak panteonlar kurulmuştur. Ubaid kültür döneminin başında Mezopotamya'ya gelen Sümerlilerden itibaren oluşturulan bu politeist inanç sistemi Samiler tarafından da devam ettirilmiştir (Mutlu, 2012: 5).

Eski Mezopotamya'da insanların politeist bir inanç sistemine sahip olmasında birçok etken bulunmaktadır. Kâinata meydana gelen kozmik vakalar bunlardan birisidir. İnsanlar bu olayları bir tek ilahın meydana getiremeyeceğini düşünmüşlerdir. Böylece birden çok yaratıcının olduğuna inanmışlardır. Onların, tek başlarına hayatlarını idame ettiremeyeceklerine inanmaları, doğayı kontrol altında tutamamaları ve herhangi bir varlığın başka varlık olmadan oluşamayacağını düşünmeleri de politeist inancın oluşmasındaki diğer etkenlerdir (Aygün, 2017: 83-84).

Mezopotamya'da tanrılar eril ve dişil formda düşünülmüştür. Ayrıca tanrılar sahip ve sahibe şeklinde de tasavvur edilmiştir. Bu tanrıların içerisinde en büyükleri Gök Tanrısı *An* veya *Anu*, Güneş tanrısı *Utu* veya *Şamaş*, Ay tanrısı *Nanna* veya *Sin* ve Hava Tanrısı *Enlil*'dir. Başlangıçta tanrı *An* panteonun başında bulunmuştur. Fakat süreç içerisinde Hava Tanrısı *Enlil* bu mevkiyi *An*'dan devralmıştır. *An*, *Enlil*'in babası olarak bilinmektedir. Ur

kentinde Ay tanrısı Nanna, Harran kentinde de Ay tanrısı Sin panteonun başındadır (Mutlu, 2012: 17).

Antik Mezopotamya şehir devletlerindeki panteonlarda bulunan yüce tanrılar o şehrin yönetimini ellerinde bulundurmaktadır (Bottero, 2012: 238). Şehir panteonları veya tanrılar meclisinde genel olarak bir akraba silsilesi dikkat çekmektedir. An/Anu, Enlil, Enki/Ea, Ninhursag, Ninlil, Nikkal, Utu/Şamaş, İştâr/İnanna, Adad/İşkur, Nusku, Nergal, Pabilsag, Ninanzu, Dumuzi ve tezimizin konusu olan Nanna/Sin gibi birçok tanrı bu panteon içerisinde bulunmuştur. Bu tanrılar büyük olarak isimlendirebileceğimiz tanrılardır. Örneğin: An/Anu oğlu Enlil ile aynı panteonda bulunmuş veya Ur ve Harran kentlerinde Ay tanrısı Nanna/Sin ile karısı Nikkal, oğlu Utu/Şamaş ve kızı İştâr/İnanna yer almıştır (Bottero, 2012: 259).

Tanrıların her birisi ya gezegen ya da yıldız fenomeni ile temsil edilmiştir. Göksel cisimlerin incelenmesi ile insanlar bu cisimlerin tanrı olabileceklerini veya tanrıların ikamet ettikleri yerlerin bu cisimler olabileceğini düşünmüştür. Başta Sümerler olmak üzere Sami kavimler gerek askeri gerek sosyal olaylarda yıldız veya gezegenlere bakarak gelecek hakkında bilgi vermişlerdir. Göğün insanlara verdiği işaretler dünyanın bize verdiği işaretlerden farksızdır. Gök işaretleri insanlara tanrıların niyetlerini göstermiştir. Özellikle Babiller ile birlikte yıldız fallarına bakarak insanların kaderleri hakkında bilgi verme ritüeli başlamıştır. Ayrıca yıldız-gezegenler sayesinde takvim de kontrol altına alınmıştır. Antik Mezopotamya’da birçok ilah yıldız ve gezegenler ile bütünleştirilmiştir (Green ve Black, 2017: 38-39).

“Antik Mezopotamya Ay Kültü” adlı çalışmamızı hazırlarken temel olarak belirlediğimiz amaç insanların Ay’a çeşitli manalar yüklemesi sonucunda atfettikleri kutsallığı Antik Mezopotamya medeniyetlerinden Sümer, Akad, Asur ve Babil özelinde incelemektir. Bu medeniyetlerin Ay’ın doğuşuna, insanın yaratılışı ve bu yaratılış motiflerinde Ay’ın hangi pozisyonda olduğunu tespit ederek, bunun ile ilgili kaynaklarda geçen verileri sunmaya çalışmaktır. Ayrıca çalışmanın amacı Ay tanrısı Nanna veya Sin toplum üzerinde etki bırakırken, din adamlarının da bu etkideki rolünü belirlemektedir. Çalışmanın bir diğer amacı da Nanna veya Sin’in insanların yaşamları üzerindeki etkisini göstermeye çalışmaktır.

“Antik Mezopotamya Dinlerinde Ay Kültü” adlı çalışmamızı yaparken tümdengelim yönteminden faydalandık. Ayrıca Ankara Millet Kütüphanesi’nde bulunan kaynakları, dergi ve makaleleri tarama sürecimizden dolayı dokümantasyon metoduna da başvurduk. Bu kaynaklardan ulaştığımız bilgileri inceleyerek yapılan kritikler sonucunda sınıflandırmalarda bulunduk. Yapılan tasnifler sonucunda verileri deskriptif metod ile metin içerisinde düzenledik. Çalışma esnasında insanların Nanna/Sin’i algılaması veya dünyada bazı

sembollerin Nanna/Sin'e atfedilmesi ile insanların bu sembollere bakarak onlara anlamlar yüklemesinden dolayı fenomenolojik yaklaşıma da başvurulmuştur. Diğer toplumların dinleri ile Mezopotamya toplumunun dini karşılaştırılmış ve böylece Karşılaştırmalı Dinler Tarihi metoduna da başvuru yapılmıştır. Son olarak çalışmamız içerisinde verilen bilgiler ışığında metin içi analizlerde hermeneutik yaklaşım kullanılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

ANTİK MEZOPOTAMYA'DA ÖNE ÇIKAN KÜLT VE İNANÇLAR

Çalışmamızın bu bölümünde Antik Mezopotamya toplumlarında kutsallık atfedilen gezegen kültü ve kozmogoni işlendi. Bununla birlikte Mezopotamya tanrı panteonunda Ay tanrısının çekirdek ailesi ve ilgili tanrılar ele alındı.

Medeniyetlerin beşiği şeklinde ifade edilen Mezopotamya bölgesi Antik dönemlerde de günümüzde olduğu gibi birçok etnik kökene ev sahipliği yapmıştır. Sümerler Mezopotamya'ya göç ettiklerinde topluluk şeklinde yaşamının gereksinimi olan şehirleri inşa etmişlerdir. Ubaid ve Uruk kültür döneminde bu coğrafyaya gelen Sümerler, şehirleri inşa ederken daha çok anıtsal ve dini içerikli yapılara önem vermiştir. Bölgenin güneyinde bataklık alanların çok olması Sümerleri sınırlı alanlarda yerleşmeye zorlamıştır. Sümerler sınırlı alanlarda Eridu, Ur, Uruk, Lagas, Umma, Kiş ve Şuruppak gibi bazı şehirler kurmuşlar ve bu şehirlerde sosyal, kültürel, siyasi, askeri, dini vb. çalışmalar yapmışlardır. Sümerlerin bölgede şehirler kurması ile yerli halk, bu şehirlerin kültüründen etkilenmiş ve asimile olmuşlardır. Asimile olan bu kabileler kendi kültürlerini terk etmiş ve Sümerlerin şehir devleti kültürüne adapte olmuşlardır (Altuncu, 2014b:119).

Uruk kültür döneminin sonları ve Cemdet Nasr kültür döneminin başlarında Sami (Akad, Asur, Babil) topluluklar Mezopotamya bölgesine göç etmiştir. Sümerlerin yıkılması ile kurulan Sami devletler yönetim şekli olarak Sümerlerden farklılık göstermektedir. Fakat Sami topluluklar, Sümerler ile dini inanış noktasında genel anlamda benzerdir (Demircan, 2009: 76). Akadların Mezopotamya'ya yerleşmesi bu coğrafyada yaşayan halkın tanrı anlayışında genel manada bir değişiklik meydana getirmemiştir. Akadlar, kendi çok tanrılı inançları ile bölgede bulunan Sümerlerin tanrı anlayışını birleştirerek uyarlama yapmışlardır. Dolayısıyla tanrıların fonksiyonları olduğu gibi kalırken birçoğunun ismi değişmiştir (Mutlu, 2012: 18). Akad (MÖ 2334-2154), Asur (MÖ 2025-612) ve Babilli (M.Ö. 1895- 539) semitik toplumlar, tanrılar panteonunda bulunan tanrı isimlerini değiştirmiş fakat görev alanlarında değişiklik yapmamışlardır. Örneğin: Sümerlerin Ay tanrısı Nanna, Sami topluluklarda Sin, Güneş tanrısı Utu, Sami topluluklarda Şamaş ve Venüs tanrıçası İnanna da İştar şeklinde ifade edilmiştir (Demircan, 2009: 76).

Mezopotamya toplumlarının en önemli özelliklerinden birisi de kendilerine özgü oluşturdukları inanç sistemleridir. Sümerler ve Sami topluluklar kurdukları şehirlerden sonra sistematik bir şekilde inanç sistemlerini oluşturmuştur. Şehir devleti yönetim şeklini benimseyen bu toplumların özel şehir tanrıları da bulunmuştur. Böylece her şehir için ayrı

panteon oluşturulmuştur (Aygün, 2017: 84). Örneğin: Gök tanrısı An/Anu Irak'taki Uruk, Yer tanrısı Enki/Ea Eridu, Ay tanrısı Nanna/Sin Ur ve Harran, Güneş tanrısı Utu/Şamaş Sippar ve Larsa gibi örnekler bulunmaktadır. Bu şehirler panteonun başında bulunan tanrı ya da tanrıçalar için kült merkezi olarak kabul edilmiştir.

Kült: İncanın içerisinde yer alarak kutsal kabul görülen, yaratıcıyla ilgili olduğu veya onunla ilgi kurmak için bir aracı olduğu düşünülen şeye denir. Tanrılar tek tek birçok varlıkta veya nesnede tanrısal gücün özünü temsil ederler. Bu paylaşımda bütün kültürler canlı ve kişileştirilmiş şekilde karşımıza çıkmaktadır. Kült kavramında tanrısal güç, toprağa, havaya, suya, dağa ve çok sayıda mitolojik varlıklara tahsis edilir. Freud'a göre kültürler cansız olan doğayı canlılaştırma ile meydana gelir. *“İlkel insan, etki yüklediği eşyayı kişiselleştirmiş, dünyayı bunlarla doldurmuş ve kendi içindeki oluşları kendi dışında yeniden bulmuştur.”* Kültleri antropomorfist tanrı tasavvurunun bir ürünü şeklinde düşünmek, aynı zamanda insanlara nasıl davranılıyorsa kült tanrılarına da aynı şekilde davranılmasını gerektirmektedir. Bu durum, kült anlayışının ana temasını oluşturan şeydir (Dilek, 2020: 51). Ayrıca kült, mistik anlamda insana hissettirdiği manevi anlamı, toplumsal anlamıyla toplumda kurulan iletişim ve sembollerini ifade eder. Bu durum kültürün kalıplaşarak inanca dönüşümünü sağlamaktadır. Kültler, mit ve ritüeller ile birlikte aktarılacak varlığını sürdürür (Yıldız Altın, 2019: 1064-1066).

Mit ve ritüellerle aktarılan kültürler birey ve toplumun ihtiyaçlarına göre varlık gösterip dini niteliğini de sergilemektedir. Soyut inancı anlayabilmek, onunla bir bütün haline gelebilmek için somut bir olgunun hayatın içine müdahil olması gerekmektedir. Bu garipsenecek bir olay değildir. Kültlerin formu, tanrıya yakınlığıyla belirlendiği için birçoğu tanrı ile benzer olgulara sahiptir. İlkel insan zihninde bulundurduğu manevi duyguların evrende karşılığını görmek istemiştir. Dolayısıyla birbirinden farklı coğrafyalarda aynı kültü rastlanması veya aynı coğrafya içerisinde farklı kültürlerle karşılaşılması doğal ve kaçınılmazdır (Dilek, 2020: 53-54). Örneğin Mezopotamya'nın güneyindeki ile kuzeydeki Ay kültü aynıdır. Aynı zamanda Hitit Ay kültü ile Mezopotamya Ay kültü benzerlik göstermektedir.

1.1.Kozmogoni

İnsan doğası gereği düşüncesinin derinliklerini geliştirdikçe ve kendisini var olanların en mükemmeli hissettiği durumda varlık alemini düşünmeye başlamıştır. İnsanın varlık alemini düşünmeye başlaması ve tanrı tasavvurunun gelişmesi sonucunda tanrılar bulunmuş ve onlara tapınılmıştır. Homosapienler tapındıkları varlıkların güçlerinin sonsuz olduğuna kanaat getirmiştir. İlkel insanlar tarafından inanılan bu tanrılar en büyük güç ve otorite sahibi

olarak varsayılmıştır. İnsanın tanrısal güçleri arzu etmesinin sebebi bu büyük güç ve otoriteyi elde etme isteğinden kaynaklanmaktadır (Aygün, 2017: 90). Bu otoritenin oluşumu Sümerler ve Sami toplumlarda benzer şekillerde meydana gelmiştir.

Sümerlerde evren gökyüzü ve yeryüzü şeklinde iki ana unsurdan meydana gelmektedir. Gökyüzü ve yeryüzü için *an-ki* terimi kullanılmıştır. Kelime olarak *an* gök anlamına gelirken *ki* yer anlamındadır. Sümerler bu kelimeleri birleştirmiş ve evrenin karşılığı şeklinde ifade etmiştir. Sümerlerde dünya bir disk şeklinde düşünülmüş ve bu diskin üzerinde de *lil* adı verilen hava, rüzgâr ve ruh bir başka deyişle öz bulunmuştur. *Lil*, gezegenleri, yıldızları, güneş ve ayı oluşturmuştur. Tanrılar *lil*den oluşan varlıklara parlaklık özelliği vermiştir (Altuncu, 2011: 28). *Lil*'in günümüzdeki karşılığının atmosfer olduğu muhtemeldir.

Sami toplumlarda evrenin yaratılışı ile ilgili ilk olarak denizin ortaya çıktığına dair inanç mevcuttur. İlkel denizden, yeryüzünün üzerine kubbe biçiminde, denizle bir bütün olan ve gökten meydana gelen evren ortaya çıkmaktadır. Bununla birlikte gök ile yeri birbirinden ayıran hareketli ve daima genişleyen bir *lil(atmosfer)*de bulunmaktadır. Bu atmosferden de gezegenler ve yıldızlar meydana gelmiştir. Gök ile yerin birbirlerinden ayrılmasından sonra ay, güneş, gezegen ve yıldızlar yaratılmış daha sonra bitki, hayvan ve insan gibi canlılar hayat bulmuştur (Kramer, 2002: 153).

İlkel insanlar ilk olarak gezegenlerin meydana geldiğine inanmıştır. Gezegenlerin meydana gelişini en iyi anlatan kaynak *Enuma Eliş* destanıdır. *Enuma Eliş*, başta gökyüzünde ve yeryüzünde bir şeyin olmadığından bahsetmektedir. Apsu'nun tek başına olduğunu, Tiamat'ın Apsu'dan sonra geldiğini anlatır. Tanrıların kademeli bir şekilde ortaya çıkmasının sonucunda panteonlar oluşur. Panteonların da oluşması zamanla huzursuzluk sebebi olmuştur. Apsu, Ea'nın oğlu tarafından katledilir. Tiamat onun intikamını almak için canavarlar yaratır. Canavarlar ile başa çıkamayan tanrılar Marduk'tan yardım ister ve karşılığında Marduk krallığa talip olur. Marduk, Tiamat'ın bedenini iki parçaya ayırarak onu öldürür. Marduk, Tiamat'ın bedeninin bir parçasından gök bir parçasından da yeri yaratır. Bu olaydan sonra Marduk, tanrılara görev taksiminde bulunur. Marduk, tanrıların görev taksiminden sonra ay, güneş, yıldızlar ve benzeri varlıklara can verir (Batuk, 2001: 22).

Sümerler inançlarını ve ritüellerini, yedi kutsal gezegen formatında oluşturmuştur. Bu yedi gezegen: Ay (Nanna/Sin), Güneş (Utu/Şamaş), Jüpiter (Ba'al ya da Marduk), Venüs (İştar/Inanna), Merkür (Nabu), Mars (Nergal) ve Satürn (Ninartu)'dür. Bu insanlar Gezegen kültlerini de ismi geçen gezegenler ile ilişkilendirmiştir (Segal, 1963: 212). Tanrılar ve tanrıları temsil eden gezegenler bir aile olarak tasavvur edilmiştir. En-Ki'nin (yer ve göğün) oğlu Enlil'dir. Enlil havayı temsil etmektedir. Enlil'in karısı Ninlil'dir. Bu evlilikten olan

çocuklar Venüs tanrısı İnanna/İştar, Ay tanrısı Nanna/Sin, Mars tanrısı Nergal, Güneş tanrısı Utu/Şamaş vb. şeklinde sıralanabilir (Green ve Black, 2017: 74). Bu örneğin bir benzerini Ay tanrısı özelinde verebiliriz. Ay tanrısının babası Hava tanrısı Enlil'dir. Enlil'in Ninlil ile birleşmesinden Ay tanrısı Nanna/Sin doğmuştur. Ay tanrısının karısı Nikkal'dir. Nanna/Sin'in Nikkal ile evliliğinden Güneş tanrısı Utu/Şamaş ve Venüs tanrısı İştar/Inanna doğmuştur.

Ur panteonunda tanrı Nanna ile birlikte karısı Nikkal, oğulları Nusku, Şamaş ve kızı İnanna'ya tapılmıştır. Ur kentinde Enlil ve Ninlil de kutsal sayılmış ve tazimde bulunulmuştur. Aynı şekilde Nanna'nın Sin versiyonuna da Harran kentinde tapınılmıştır. Harran kentindeki E-Hul-Hul Tapınağında, Sin, Nikkal, Enlil, Ninlil, Utu ve İnanna'ya ibadet edilmiştir (Green ve Black, 2017:153). Birbirine yakın olan şehirlerde yıldız-gezegen kültürleri birbirlerinden etkilenip aynı olabildiği gibi farklı şekildeki bir panteona da sahip olabildikleri görülmektedir.

Birbirine konum bakımından yakın olan Harran ve Urfa içerisinde yıldız-gezegen kültüne dayalı politeizm yaygın olmasına rağmen, Urfa'yı Harran'dan ayıran panteonun baş tanrısı Jüpiter'i temsil eden Bel ya da Ba'al ile Merkür'ü temsil eden Bel'in oğlu Nebo ya da Nabu'dur. Hemen hemen her gezegen kültüne sahip olan politeist toplumlar tanrıları madenler ve renkler hatta iklimler ile ilişkilendirmiştir. Örneğin; siyah ve kalay Satürn, yeşil ve bakır Jüpiter, kırmızı ve demir Mars, sarı ve altın Güneş, kırmızı Venüs, lacivert Merkür; gri ve gümüş madeni de Ay'ı temsil etmektedir (Gündüz, 2015: 61).

Gündüz (2015: 61) gezegen kültürü ile ilgili bilgi verirken, Satürn'ün soğuk kuru ve kötü tabiatlı olduğunu ayrıca onun felaketlere sebebiyet verdiğini; Jüpiter'in soğuk ama Satürn'e nazaran iyi olduğunu hatta onun verimlilik ve bolluk sağladığını dile getirmiştir. Mars'ın sıcak, kuru, savaş, ölüm, yıkım ve kan gibi şeylerin sebebi olduğunu; Güneş'in de sıcak, kuru ancak hem iyi hem de kötü düalist bir karakter üstlendiğini; Venüs'ün sakin tabiatlı olduğunu ve bu gezegenin verimlilik, mutluluk ayrıca zafer veren iyi bir gezegen olduğunu; Merkür'ün de bilgi ve ilmin kaynağının yanında iyi tabiatlı bir gezegen olduğunu; Ay'ın ise iyi tabiatlı, soğuk, zeka, mutluluk, esenlik ve başarı gibi faktörleri bulundurmasını ilkel insanların düşünceleri olarak beyan etmiştir.

İlkel insan her bir gezegenin farklı zamanlarda kendi üzerinde etkili olduğuna inanmıştır. Bu insanlar tarafından, Jüpiter'in filozof ve bilge kişiler, Mars'ın şiddete meyilli insanlar, Güneş'in ayrıcalıklı kişiler, Venüs'ün kadınlar ve sanatçılar, Merkür'ün kendisini ilime adayan kişiler ve Ay'ın çiftçiler ve gezginler üzerinde özel etkisinin olduğu inancı kabul edilmiştir (Gündüz, 2015: 61). Bahsi geçen tanrıların renkleri, karakter özellikleri ve maddeleri gibi konular bu gezegenler ile alakalı kült inanışlardır.

Asur İmparatorluğu kült inanışlarına örnek topluluk olarak gösterilebilir. Bu imparatorluk döneminde en büyük tanrının Asur olduğu kabul edilmiştir. Ayrıca Asur İmparatorluğunda Güneş tanrısı Şamaş (Utu) ve Ay tanrısı Sin (Nanna) de önemli olarak görülmektedir. Mezopotamya’da tanrılar için şehirler tahsis edilmiş ve bu şehirler içerisinde Sippar ve Larsa Şamaş’a verilmiştir. Tanrılar içerisinde görev taksimi bulunmakta ve bu görev taksiminde Şamaş’ın üzerine düşen görev ise hem dünya ve cennetin yaratıcısı olmak hem de devletin işleyişini sağlamaktır (Oppenheim, 1977: 195).

Tanrılara ithaf edilen tapınaklar bazı şehirlerde o şehrin tanrısına özgü olarak değişime uğramıştır. Kaynaklar Harranlıların Utu/Şamaş tapınağını kare şeklinde inşa ettiğini belirtmektedir. Ayrıca tapınak inşa edilirken tanrılara ithaf edilen renklere dikkat edilmiştir. Utu/Şamaş’ın tapınağı güneşi sembolize ettiği için sarı tonlardadır. Utu/Şamaş tapınağının ortasında tanrının heykeli mevcuttur. Tapınağın ortasında altı basamaklı bir taht üzerinde, taç ve mücevherler ile süslenmiş altından bir heykel bulunmaktadır (Gündüz, 2015: 68). Ay kültü Mezopotamya inançlarında merkezi önem taşıyan bir diğer kültür. Güneş kültünün olduğu hemen her yerde Ay kültüne de rastlanılır. Ay ve Güneş, baba-oğul veya kardeş ilişkisi içerisinde. Sümerlerde Ay, Nanna, Samilerde ise Sin şeklinde isimlendirilmiştir. Nanna’nın kült merkezi Mezopotamya’nın güneyinde bulunan Ur kentidir. Ay tanrısı Sin’in kült merkezi Harran’dır. Ay tanrısı bu iki şehrin baş tanrısı olarak kabul edilmektedir (Tansuğ ve İnanlı, 1949: 557).

Ay tanrısı Nanna/Sin’in başında bulunduğu panteonlarda Venüs tanrısı da Ay tanrısının kızı olduğu için panteonun doğal üyesi konumundadır. Örneğin; Ay tanrısının şehri Harran’da İnanna/İştar için törenler düzenlenmiştir. Harran kentinde M.Ö. IV. yy. ile tarihlenen bir şölen listesinde tanrıça İştar’ın yerel bir versiyonu olarak, Venüs (İnanna/İştar) için bir festival düzenlendiği bilgisine ulaşılmıştır. Bu festival Babil kralı Nabonidos’un hüküm sürdüğü dönemde Ay tanrısı Sin’in Yeni Yıl (Akitu) kutlamaları ile oldukça benzerlik gösteren bir şölen (Mutlu, 2012: 81). Kült konusu II. ve III. bölümlerde Ay tanrısı özelinde anlatılacaktır.

1.2. İnsanların Kaderini Tayin Eden Tanrı Anlayışı

İnsanlar tanrılara taparken onların kendi kaderlerini belirlediğine inanmışlardır. Bu inanış içerisinde bulunan tanrılar arasında dönemsel farklılıklar bulunmaktadır. Sümerlerin ve Sami toplumların tanrıları hiyerarşik bir sistem içerisinde düşündükleri bilinmektedir. Bu hiyerarşik sistem içerisinde Sümerlerde An-Enlil-Enki zirvede yer almaktadır. Erken dönemde bu duruma teslis veya üçleme denilmiştir (Memiş, 2015: 203-204). Sümerler, Sami

toplumlar ile birlikte tanrı üçlemesinin kaderlerini belirlediğini düşünmüştür. Sümerlerin düşüncelerine göre kaderlerini tayin eden tanrılar grubunun içerisinde An-Enlil-Enki'nin dışında büyük tanrı olarak kabul edilen Ninhursag da bulunmaktadır. Ayrıca bu dört büyük tanrının yanında üç önemli yıldız da vardır. Bu üç önemli varlık; Ay (Nanna veya Sin), Güneş (Utu veya Şamaş) ve Venüs (İştar veya İnanna)'tür. Bu yedi tanrı Mezopotamya halkının kaderini tayin eden tanrılar olarak kabul edilmektedir (Bilgiç, 1982: 116). Sümerlerde, insanların kaderini belirleyen üç tanrı An-Enlil-Enki'nin yerini; Samilerde, Nanna/Sin-Utu/Şamaş-Inanna/İştar üçlüsüne bıraktığını görmekteyiz (Kramer, 2016: 153-155).

İnsanların kaderlerini belirleyen An-Enlil-Enki onları bir amaç için yaratmıştır. İşte bu amaç Sümerler ve Sami toplumlarında insanların tanrılara hizmet etmek için yaratıldığı yönündedir. Onların bu düşüncesinin sonucu olarak tapınaklar inşa edilmiş, sunuda bulunmuş, kurbanlar kesilmiştir. Dini ritüeller bazı zamanda ve şehirlerde özel tanrılara yapılmıştır. Bu durumda tanrı hiyerarşisi ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla Antik Mezopotamya'daki insanlar arası hiyerarşik sistem, tanrılar arasında da mevcuttur. Halk, şehrin tanrısı ile birlikte kendisine özel, hiyerarşide altlarda bulunan tanrılardan da seçmiştir (Kramer, 2016: 155).

Asur-Babil döneminden kalma Nabonidos kitabelerinden Ay tanrısı Sin ile birlikte, Sin'in oğlu Güneş tanrısı Şamaş ve Sin'in kızı Venüs tanrısı İştar ilahi bir üçlüyü oluşturduğu anlaşılmaktadır. Babil kralı Nabonidos stelinde, Sin ile birlikte etrafına ışıklar yayan bir daireyi anımsatan Şamaş ve bir daire içerisinde yıldız figürü ile gösterilen İştar bulunmuştur. Hristiyanlığın bölgeye hâkim oluşuna kadar devam eden süreçte Kuzey Mezopotamya'nın en önemli tanrıları Sin, Şamaş ve İştar üçlüsüdür. Mezopotamya'nın kuzey şehirlerinde (M.S. II-III. yy.) muhtemelen bu üçlemeyi simgeleyen uçları yukarı doğru yönelmiş hilal ve iki yıldız motifi kullanılan paralara ulaşılmıştır (Gündüz, 2015: 48).

İnsanların kaderini belirleyen tanrı inancının keşfedilen bütün coğrafyalarda olduğu bilinmektedir. Tarsus'un tanrılarından olan Baal tanrı Zeus'a dönüşmüştür ki bu dönüşüm bize Mezopotamya'da Samilerin tanrılarını Sümer tanrıları ile değiştirmesi gibi görünebilir. Sümerlerde An-Enlil ve Enki'nin yerine; Samilerde, Sin, Şamaş ve İştar'ın geçmesi; Baal'ın tanrı Zeus'a dönüşmesi ve Zeus'un Baal yerine geçip insanların kaderini belirleyen bir tanrı evriminin örneği olarak gösterilebilir (Frazer, 2018: 161).

Sonuç olarak halk kendi kaderlerini tayin etmeleri için birçok tanrı içerisinden üç tanrıyı belirlemiştir. Ancak bu tanrıların en önemli tanrılar olduğunu düşünmek yada böyle bir yaklaşımda bulunmak doğru değildir. Çünkü teslis inancında iki farklı şeyin bir şeyde birleşmesi ile farklı bir figürün ortaya çıkması veya bir şeyin üç şekilde algılanması gibi

açıklanabilir. Sin-Şamaş-İştar örneğinde görüldüğü gibi tanrılar arası bir akrabalık ilişkisi bulunmaktadır. Bu akrabalık ilişkileri ile panteonlar oluşturulmakta ve bu panteon içerisinde krala tanrı tarafından görev taksimi yapılmaktadır.

1.3. Tanrılar Panteonu

Geleneksel çok tanrılı inanç sistemleri içerisinde başta Antik Mezopotamya toplumları olmak üzere Yunan, Mısır, Roma gibi toplumlarda da yıldız-gezegen kültlerine rastlanılmıştır. Yıldız-gezegen kültleri içerisinde doğal varlıkların kutsallığına inanmanın sebebi, onları yıldız-gezegenlerin birer hiyerofanisi olarak görmelerinden kaynaklanmaktadır. Yıldız-gezegen kültleri çeşitli gök cisimlerine kutsallık atfedilerek oluşur. Kültlerin başında çıplak göz ile algılayabilmenin kolay olduğu Ay, Venüs ve Güneş bulunmaktadır. Bununla birlikte diğer gök cisimleri de çok tanrılı inanç sistemlerinde tazim edilen objeler arasına girmektedir. Çok tanrılı dinlerde gök cisimlerini tanrısallaştırma ve tazimde bulunma iki farklı şekilde meydana gelir. Bunlardan ilki tanrıların cinsiyeti ile alakalıdır. Tanrılar birçok gelenekte eril ve dişil formda sınıflandırılır. Herhangi bir tanrı birden çok cinsiyete sahip olabilir. Bir tanrı bir kültürde eril düşünülürken aynı tanrı başka kültürde dişil formda tasavvur edilebilir. Örneğin; Mezopotamya'da genel olarak Ay tanrısı eril formda tasavvur edilirken; Japon milli dini Şintoizm'de Ay tanrısı dişil olarak tasavvur edilir. Mezopotamya'da Güneş tanrısı eril formda bilinirken, Japon dini Şintoizm'de Güneş dişil formda karşımıza çıkmaktadır (Gündüz, 2015: 18).

Yıldız-gezegen kültleri ile ilgili ikinci yaklaşımda ise gezegenler, tanrıların kendisi değil, dünyayı yöneten iyi veya kötü metafizik güçlerin ikametgahı olarak kabul edilmektedir (Gündüz, 2015: 18). Örneğin; Babil ve Asur döneminde panteon içerisinde yer alan tanrı Nabu, Merkür gezegenini temsil etmektedir. Nabu, Merkür değil sadece ona hulul etmiş bir tanrıdır (Green ve Black, 2017: 152).

1.3.1. Mezopotamya Tanrılar Panteonu

Sümerler ve Sami toplumlar tanrıların Güneş, Ay ve yıldızlarda ikamet ettiklerine ve evreni oradan yönettiklerine inanmıştır. Bu gök cisimlerinde ikamet eden tanrılar, kendilerine vekil olarak kralları seçmiştir. Kralların tanrılar tarafından görevlendirilmesi dini otoritelerini artırmıştır. Kralın tanrısasal bir yetkiye sahip olması toplum üzerindeki meşruiyetini arttıran bir durumdur. Bu sebepten dolayı Sümer toplumu tanrı tarafından yetkilendirilen kral, tanrıyla özdeşleştirmiştir. Kral aynı zamanda bir tanrı olarak düşünülmüştür. Kralın sözü tanrının sözü ve kralın yaptığı tanrının yaptığıdır. Örneğin; Nabonidos'un yaptığı Ay tanrısı Sin'in yaptığıdır şeklinde kabul edilmiştir (Green ve Black, 2017: 73).

Sümer tanrılarının sayısı oldukça fazladır. Onlar tanrıları bir sistem içerisinde düşünmüştür. Sümer toplum düşüncesinin katkıları sadece teolojik olarak kalmamıştır. Sümer toplumu tanrıları kültür, edebiyat ve mitolojide köklü varlıklar şeklinde ifade etmiştir (Landsberg, 2018: 89). Evrenin devamlılığı ve işleyişi bu tanrıların var olması ile devam etmiştir. Sümerler, bu tanrıları dingir (tengri) şeklinde isimlendirmiştir. Sümerler, tanrıyı ölümsüz ve insan biçimli olarak tasvir etmektedir. Bu tanrıların birçok özel gücü bulunmaktadır. Tanrılar yeme, içme, evlenme, çocuk sahibi olma, savaşabilme, eğitim verme veya alma gibi insani davranışlara da sahiptir. Onlar, sınırsız güçlere sahip değildir. Sümerler tanrıları kendi içerisinde belirli yasalara tabi tutmuştur. Tanrıların önemli özelliklerinden birisi de insanlar gibi aile kurabilmeleridir (Altuncu, 2011: 33).

Sümerler ve Sami kavimlerde tanrılar veya tanrıları temsil eden gezegenler bir aile olarak düşünülmüştür. En-Ki'nin (yer ve gök) oğlu Enlil'dir. Enlil havayı temsil etmektedir. Enlil'in karısı Ninlil'dir. Ninlil, Sami kavimlerce *anne* olarak bilinmektedir. Enlil ve Ninlil'in evliliğinden olan çocuklar; Venüs tanrısı İştâr/Inanna, Ay tanrısı Nanna/Sin, Mars tanrısı Nergal, Güneş tanrısı Utu/Şamaş, Merkür tanrısı Nabu şeklinde sıralanmaktadır (Green ve Black, 2017: 74).

Mezopotamya dinlerinde doğa ve kültür gibi bazı sorunlu olgular tespit edilmiştir. Bu sorunların tabiatüstü çeşitli nedenler ile açıklanması gerekmiştir. Bu açıklamaları yapan halk tanrıların ne ile görevli olduğuna ulaşmıştır. Mezopotamya halkı tarafından, göğün arkasında bir tanrı, An/Anu; gök ve yer arasında Enlil, yeryüzünün yüzdüğü tatlı suyun arkasında Enki; gökteki ayın arkasında Nanna/Sin; parlayan Güneşin arkasında Utu/Şamaş olduğu şekilde düşünülmüştür (Bottero, 2012: 240).

Antik Mezopotamya toplumu zihinlerinde oluşturdukları tanrıların hiçbirisinin gücünü birbirleri ile eşit oranda görmemiştir. İnsanlar kendi yaşadıkları toplum içerisinde hiyerarşik bir sistem oluşturdukları gibi tanrılar arasında da hiyerarşik bir sistem tasavvur etmiştir. Bu bilgiler bize Mezopotamya toplumunda monarşik bir sistemin egemen olduğunu göstermektedir. Sümer toplumunda bu monarşik sistemin en tepesinde Enlil, babası Anu ile birlikte bulunmaktadır (Aygün, 2017: 85-86). Anu, Enlil'i yaratmıştır. Dolayısıyla bir yaratıcı tasavvuru bulunmaktadır. Mezopotamya dinlerinde tanrılar yaratıcı olanlar ve yaratıcı olmayanlar şeklinde de sınıflandırılmıştır. Kozmik düzeni sağlayan An, Enlil ve Marduk gibi tanrılar yaratıcıyken Enki, Inanna, Nanna gibi tanrılar yaratıcı olmayan taraftadır (Kramer, 2002: 155).

Mezopotamya halklarında somut ve insan biçimli tanrı anlayışı bulunmaktadır. Tanrı için Sümerce *dingir*, Akadca *ilu* kavramları kullanılmıştır. Bu kavramların kullanılışı onların

tanrıyı soyut olarak tasavvur ettiği anlamına gelmemektedir. Tanrıların tıpkı bir insan gibi olduğu düşünülmüştür. Bu durumun temel sebebi tanrıların insanları *kendi suretlerinde* yarattığı düşüncesidir. Tanrılar, yer, içer, ölür, öldürür, doğurur ve cezalandırır ama çoğu zaman ölümsüzdür. İnsanlara nazaran en büyük farkları ise kudretleridir (Demirci, 2019: 17).

Antik Mezopotamya panteonunun oluşmasıyla, panteonda antropomorfist (tanrıların insan biçiminde tasavvur edilişi) yapı dikkat çekmektedir. Ayrıca bu tanrılar yerel ve evrensel olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Yerel olarak konuyu ele aldığımızda Mezopotamya bölgesinde bulunan on beş büyük şehrin kendilerine has tanrıları bulunmaktadır. Gök tanrısı, Güneş tanrısı, Ay tanrısı, Aşk tanrısı ve Savaş tanrısı gibi tanrılar tasavvur edilmiş ve şehirlerin başlarında bu tanrıların bulunduğu düşünülmüştür. Yani şehirlerin gerçek sahibi insan krallar değil tanrı krallar olduğuna inanılmıştır (Landsberger, 2018: 138-139).

Şuruppak ve Tell Ebu Şalabik'te yapılan kazılarda gün yüzüne çıkan tabletler bize yaklaşık 560 tanrının adını vermektedir. Antik Mezopotamya'daki bu tanrıların güç olarak birbiri ile eşit olmadığı bilinmektedir (Bottero'dan akt. Horunlu, 2017: 23). Enlil Nippur'da, Enki Eridu'da, Nanna Ur ve Harran'da, Utu Sippar ve Larsa'da önemli tanrılardır (Demirci, 2019: 19). Önemli tanrıların içerisinde ikincil derecede olanlar da bulunmaktadır. Yedi gezegen, şeytan ve cinlerin tanrısı Şamal da bu grubun içerisinde (Gündüz, 2015: 53). Belgelerin en eskisi M.Ö. XXIV. yüzyıldan kalma tablet sütununun başında An bulunmakta daha sonra Enlil, İnanna, Enki, Nanna ve Utu'nun isimleri geçmektedir. Tanrıların tablette isminin geçmesi Mezopotamya dinlerinde bu tanrıların çok önemli bir konumda olduğunu göstermektedir (Bottero'dan akt. Horunlu, 2017: 24).

Sümer panteonunun en tepesindeki tanrının kim olduğu tartışma konusudur. Sümer panteonunda her ne kadar baş tanrı An olarak geçse de zamanla Enlil tanrı panteonunun başına geçmiştir (Er, 2011: 86). Tabletlerde baş tanrı olarak An gösterildiği halde edebi eserlerin hiçbirisi An'ı baş tanrı olarak görmemiştir. (Bottero ve Kramer, 2021: 108).

Antik Mezopotamya ve çevre toplumlar hakkında yukarıda bazı bilgiler verilmiştir. Bu çerçevede konuyu değerlendirdiğimizde aslında bu tanrısal varlıkların özellikle Antik Mezopotamya'da hepsinin birbiri ile akrabalık ilişkisi içerisinde olduğu anlaşılmaktadır. Her tanrının diğer tanrı ile akrabalık bağı vardır (Demirci, 2019: 23). Tanrıların aile şeklinde yaşamaları panteonu daha da güçlendirmektedir. Bu tanrısal aile, Asur mühürçülük sanatına ait bir eserde, tepenin üzerinde tomurcuk açan ve göğe ulaşan hurma ağacı ile temsil edilmiştir. Ağacın gövde kısmını ana tanrılar Anu, Enlil ve Ea oluştururken diğer tanrılar hurma ağacının dalları ile temsil edilmiştir. Bu tanrılar ailesi ifadesi farklı medeniyetlerde de kabul edilmiştir. Bu konuya örnek olarak; Suriye Kenan literatüründe *Tanrılar ailesi* terimi ile

geçerken Mezmurlar 89/5'te *Kutsal Olanlar Ailesi* şeklinde ifade edilmiştir (Demirci, 2019: 16-17). Aşağıda Ay tanrısı Nanna/Sin ile akrabalığı bulunan tanrılar, Nanna/Sin'in çekirdek ailesi dışında kalan yakın bazı akrabaları ve Mezopotamya'da önemli görülen tanrılar hakkında da bilgi verilmiştir.

Enlil: Hurma ağacı ile tasvir edilen tanrılar soyunun gövdesinde Anu, Enlil ve Enki bulunmaktadır. Enlil, Anu'nun oğlu ve tanrıça Aruru'nun erkek kardeşi olarak bilinir. Onun, Enki ve Ninki'nin (Yeryüzünün koruyucu tanrıları) soyundan geldiği ifade edilir. Enlil'in çocukları bir görüşe göre şu şekildedir; İstar/Inanna, Adad/İşkur, Nanna/Sin, Nergal, Ninurta/Ningirsu, Pabilsag, Nusku, Utu/Şamaş, Uraš, Zababa ve Ennugi (Green ve Black, 2017: 74).

Başlangıçta panteonun başında Anu bulunsa da Enlil daha sonra babası Anu'nun yerini almıştır. Böylece tanrıların kralı Enlil olmuştur. O tabletlerde *tanrılarının ve insanların kralı* şeklinde geçmektedir. Enlil, fırtına ve hava tanrısıdır. Ninlil, Enlil'in eşi olarak bilinmektedir. Enlil, Uruk ve Nippur şehirlerinin kralıdır (McCall, 2011: 39). Enlil'in Nippur'daki tapınağı Duranki (yer ve göğün bağı) veya E-kur (dağ evi) dur. Enlil kararlarının çoğunu burada aldığı için tapınak kült içerisinde önemli bir yer tutmaktadır (Demirci, 2019: 26). Tanrılar ailesi içerisinde Sümerlilerin de kabul ettiği baş tanrı Enlil'i ifade etmek için genel olarak ondan *Heybetli Dağ* ya da *Başka Toprakların Kralı* gibi unvanlarla bahsedilmektedir. Enlil'in heybeti ile büyük dağlar arasında ilişki kuran Mezopotamya insanı, onu ifade etmek için başka imgeler de kullanmıştır. Eski Mezopotamya halkı, Enlil'i; kral, baba, kızgın fırtına ve vahşi boğa gibi ifadelerle nitelendirilmiştir. Enlil'i tüccar olarak isimlendirse de neden bu isimlendirmeyi yaptıkları tam olarak anlaşılamamaktadır (Ekinci, 2008: 51).

Onun üzerine yazılmış en bilindik mitos: Enlil'in genç bir tanrıça olan Ninlil'e âşık olması ile alakalıdır. Ninlil'i serinlemek için girdiği nehirde gören Enlil, ona karşı şiddetli bir arzu duymuştur. Ninlil'i oracıkta elde etmek istese de Ninlil, Enlil'e direnir ve çok genç olduğunu söyler. Daha sonra Enlil, Ninlil'i sandala atarak ona zorla sahip olur. Bu zorla sahip olmanın sonucunda Enlil'e ölümler diyarında sürgün olarak yaşama cezası verilmiştir (Bottero ve Kramer, 2021: 115-116).

Enlil için bazı tören ve festivaller düzenlenmiştir. Bu festival ve törenler günümüzde eylül-ekim aylarına denk gelmektedir. Bu festivallere *Fırtına Tanrısı Festivali* ve *Kutsal Höyük¹ Festivali* örnek olarak verilebilir (Baysan, 2016: 5).

¹ Mezopotamya'nın hava tanrısı Enlil'in atalarının bulunduğu yere Kutsal höyük denilmektedir (Baysan, 2016: 5).

An/Anu: Sümer dilinde An ismiyle, Akadca' da ise Anu ismiyle anılan tanrıdır. Gök tanrısı olarak bilinir ve tanrıların babasını ifade eder. Anu, Enki ve Enlil ile birlikte Mezopotamya'daki tanrılar arasında büyük tanrı üçlemesini oluşturmaktadır. Ayrıca Anu insanların kaderlerini tayin eden tanrılardan birisi olarak da görülmektedir. Anu için kült şehri olarak Irak'taki Uruk şehri bilinir ve Eanna Tapınağı ile ünlenmiştir. Ayrıca Enki, Enlil ve Ninhursag, tanrı Anu'nun çocukları olarak bilinmektedir (Demirci, 2019: 25-26).

Sümerce yazılı kaynaklarda Anu sadece bir yıldızla betimlenir. Göklerde yer alan Anu'nun yaratılıştaki ilk hareketi sağladığı belirtilmiştir. Baş tanrı olarak ifade edilen Anu, önemli durumlarda diğer tanrıların da katıldığı meclisi toplamıştır (Mutlu, 1968: 84). Anlaşılabileceği üzere Anu'nun tanrıların babası olarak ifade edilmesi, meclisi toplayan tanrı olması Mezopotamya'daki hakimiyetinin göstergesi olarak ifade edilebilir.

Enki/Ea: Enki, Sümer dilinde *yerin beyi* anlamındadır. Sümerlerde en popüler tanrı olarak kabul edilir. Bu popülerliğini Akad, Asur ve Babil din anlayışında da Ea ismiyle sürdürür. Irak'taki Eridu şehri Enki'nin kült şehridir (Demirci, 2019: 26). Eridu şehrinin yer altında bulunan ve tatlı su anlamına gelen Apsu Tapınağı, Enki için yapılmıştır. Enki bütün suların ve yaratılışın kaynağı olarak bilinir. Suyun hâkimi olarak bilinmesiyle Enki, sembol olarak da balık figürü ile betimlenir. Apsu Tapınağı'ndaki din adamlarının görevlerini balık kıyafetleriyle yerine getirdiği belirtilir. Her şeyin sırrına erişmesiyle bilinen Enki, ölüm ve ölümsüzlükle ilgili sırları bilmesinden dolayı yılan figürü ile de tasvir edilmiştir (Demirci, 2019: 28).

Enki, insanların yaratıcısı olarak kabul edilir. Bereketin, saadetin ve zekanın dünya üzerinde yayılmasını sağlayan Enki, diğer tanrılara da öğütler vererek onların hatalarını düzeltmesini sağlamıştır (Mutlu, 1968: 84). O, sularla ilgili doğa olaylarının, aklın, aydınlanmanın kısacası dünyaya ve insan yaşamına ait birçok şeyin tanrısı olarak bilinmektedir. Fonksiyonları nedeniyle insanlarla yakın bir ilişkiye sahip olmuş ve çoğu zaman insanları korumuştur. Enki'nin tarım, su kanalları, bina yapımı, metalin nasıl işlenmesi gerektiği gibi konularda topluma yararlı bilgiler öğrettiği ifade edilir (Demirci, 2019: 27). Enki anlaşılabileceği üzere bilgeliği, akıllılığı ile öne çıkmıştır. Bu özellikleri itibarıyla Sümer ve Sami toplumların panteonunda önemli bir yere sahiptir.

Ninhursag: Ninhursag, *dağ tepesindeki/tepesinin hanımı* anlamına gelmektedir. Enki ve Enlil'in kız kardeşi olan Ninhursag, tanrılar panteonunda dördüncü sıradaki tanrıçadır. Bazı kaynaklar Ninhursag'ın, Enki'nin eşi olduğunu ifade etmektedir. Ninmah ismiyle *ulu hatun*, Nintu ismiyle *doğuran hatun* olarak belirtilir (Demirci, 2019: 28). Tanrıça

Ninhursag'ın kült merkezi Adab şehri ve tapınağı E-mah olarak bilinmektedir. Öte yandan Ninhursag, *Keş şehrinin efendisi* olarak da tanınmaktadır (Green ve Black, 2017: 160).

Ninhursag, Sümerlerin ilk döneminde tanrılar panteonunda Enki'den önce gelmektedir. Sümerlerde önemli bir yere sahip olan tanrıça Ninhursag'a ilerleyen zamanlarda Asur ve Babil'de de tapınılmıştır. Tanrıça için Omega (Ω) işareti ile dizayn edilmiş bir kadın saçını ifade eden sembol kullanılmıştır. Kutsal kabul edildiği bölgede dişiliğin sembolü olarak görülmesinin yanında üreme ve çoğalma misyonu olan bir role de sahiptir. Ninhursag, kibarlığın, zarafetin ve inceliğin egemenliğine sahip bir tanrıça olarak tanınmıştır (Demirci, 2019: 28-29).

Ninlil: Ninlil, Mezopotamya'da Akadların tapındığı bir tanrıçadır. Enlil'in eşi ve Nanna'nın annesidir. Mitolojik kaynaklarda Ninlil'in Enlil tarafından zorla elde edildiği anlatılmaktadır. Enlil, Ninlil'e karşı yaptığı bu çirkin davranış nedeniyle tanrı ilkelerine karşı geldiği için yeraltı alemine sürgün edilir. Ninlil, Enlil'in peşinden yeraltına gitmiş ve ilerleyen zamanlarda bu sürgünden kurtulmayı başararak yeraltı dünyasından çıkar (Hooke, 2020: 26). Asur imparatorluğu döneminde tanrı Asur, Enlil ile aynı statüdedir. Bu durum bazı kaynaklarda Ninlil'in Asur döneminde tanrı Asur'un karısı olduğu şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Asur'da Ninlil'e Mullissu adı ile tapınılmıştır. Ninlil, *anne* ve *merhametli anne* gibi sıfatlarla tanımlanmış; merhametli ve yardımsever olması nedeniyle ölümlüler ile kocası arasında aracılık yaptığı anlatılmıştır. Enlil ve Ninlil ile ilgili mitolojik hikayelere, farklı geleneklerde ve çeşitli edebi eserlerde yer verilmiştir. Ninlil aslan ile temsil edilmiştir (Green ve Black, 2017: 160).

Enlil ile Ninlil'in yeraltı aleminden çıkması ile ilgili mitosta dört çocuktan bahsedilmektedir. Bu mitolojik şiirde bahsedilen çocuklar, Ay tanrısı Nanna, ölümler diyarı tanrıları Nergal/Meslamtaea, Ninazu ve ismi okunamayan bir çocukları daha olduğu anlaşılmaktadır. Bu çocuklar şehir ve devletler yönetmiş, yeri geldiğinde mükafatlandırma yeri geldiğinde de cezalandırma görevlerini yerine getirmiştir (Kramer, 2014: 90-96).

Nikkal/Ningal: Antik Mezopotamya'da Nikkal hem Ay tanrısının eşi hem de Ay tanrısı Nanna/Sin'in ikizi veya kardeşi olarak bilinmektedir. Bazı kaynaklarda ismi Ningal olarak geçen tanrıça Nikkal, İhtar/Inanna ve Utu/Şamaş'ın annesi olarak bilinmektedir. Nikkal'ın görevi kocası Nanna/Sin ile kullarının şanslarını tayin etmektir. Nikkal'e kocası Nanna/Sin ile birlikte Ur ve Harran kentlerinde tapınılmış ve tazimde bulunulmuştur. Tanrıça Nikkal kültü M.Ö. II. binyıl dolaylarında Suriye'ye ulaşmıştır. Suriye çevresinde bu kült M.Ö. I. binyıla kadar devam etmiştir (Black ve Green, 2017: 156-157).

Antik Mezopotamya dini ritüel ve efsanelerinde insan hayatı ve doğada önemli bir role sahip olduğu kabul edilen ayın döngüleri ile doğurganlık ve cinsiyeti arasında bir ilişki kurulmuştur. Ayrıca bu toplumda Ay tanrısıyla ölümler diyarı ve ölümün evi arasında bir bağlantı olduğuna da inanılmıştır. Ay tanrısı Nanna/Sin'in kendisinden küçük bir kardeşi veya ikizi olduğu tasavvur edilmiş ve bu tanrıya da Nikkal ismi verildiğine dair bilgilere ulaşılmıştır. Nikkal ve Nanna/Sin arasındaki bağın çok kuvvetli olduğu bilinmekle beraber bu ikili arasındaki ilişki Mezopotamya halkının tarih hesaplamalarında da kendisine yer bulmuştur (Green, 1992: 27-28). Nikkal ile ilgili bir diğer bilgi Sin kültüyle alakalı olan Addai'nin Öğretileri adlı arkeolojik bir kalıntıda geçen Bat Nikkal'dir. Antik dönemde Nanna/Sin'in eşi Nikkal'in Bat Nikkal olarak isimlendirilmesi ise bize İnanna/İştâr/Venüs kültü ile ilişkili olduğunu göstermektedir (Gündüz, 2015: 99).

Nikkal'in Hitit uygarlığı metinlerinde "Nin.Gal" şeklinde geçmesi ve bu kültün ilk olarak Mezopotamya daha sonra Suriye ve en son olarak da Anadolu coğrafyasına geldiğini göstermektedir. Bu ismin Kraliçe Nikkalmati (M.Ö. XIV. yy.) ve çocuklarının kutladığı bir bayramın geçtiği "*kaluti*" listesinde bulunması onun önemli bir Hurri tanrıçası olduğunu da bizlere göstermektedir (Aslantürk, 2017: 35).

Utu/Şamaş: Sümerlerde Utu Sami kavimlerinde ise Şamaş olarak bilinen bu tanrı güneşi temsil etmektedir. Asurlar tarafından tanrılar panteonunda tanrı Asur'dan sonra ikinci sırada olduğu bilinir. Ay tanrısının oğlu olarak bilinen Utu/Şamaş'ın ilahi bir varlık olduğu Yüce Rab ve Helios (Yunan güneş tanrısı) gibi nitelendirmelerle tapınıldığı anlaşılmaktadır. Mezopotamya'nın birçok bölgesinde tanrı Utu/Şamaş eril bir formda ilahi bir varlık olarak düşünülmüş ve tapınılmıştır (Gündüz, 2015: 59-60).

Utu/Şamaş olarak bilinen güneş tanrısının babası Nanna/Sin, annesi Nikkal ve İştâr/İnanna ise kız kardeşidir. Genel kanıya göre Utu/Şamaş'ın kız kardeşi olarak bilinen Venüs, başka kaynaklarda onun karısı olarak da gösterilmektedir. Elamlılar, Hititler ve Mitanniler'in de Utu/Şamaş'ı kutsal kabul ettiğine dair bulgular onun evrensel bir tanrı olabileceğine dair iddiaların ortaya atılmasına neden olmuştur (Hooke, 2020: 72).

Güneş tanrısı Utu/Şamaş'ın göğü geçmek için bir kayık, kofa (sazlıktan yapılmış binek) veya iki tekerlekli bir araba kullandığı bilinmektedir. Güneş tanrısının geceleri ne yaptığı belli olmamakla birlikte gün sonunda batarken onun batı dağına vardığı ve yolculuğunu karanlıklar diyarı olan yeraltı dünyasında devam ettirdiği düşünülmekte, sabah şafağın doğmasına yakın vakitte doğu dağında tekrar belirmesi de mitolojide yer almaktadır (Kramer, 2016: 86).

İşığ ile canlıların gözlerini kamaştıran Utu/Şamaş'ın hem insanlar hem de tanrılar arasında yargıç olarak görev yapması onun özel bir yere sahip olduğunu göstermektedir. Adalet tanrısı olarak ezilenleri ve fakirleri korumakla görevlendirilmiş ve bunu kendine özel bir ilgi alanı olarak belirlemiştir (Oates, 2004: 182-183). Utu/Şamaş zayıfları, herhangi bir haksızlığa uğrayan kişileri ve seyyahları da korumakla görevlidir. Doğruluk tanrısı unvanını taşımakla birlikte hukuku ve adaleti tek elinde bulundurması ile de bilinir (Rosenberg, 2000: 24). Kâinata bulunan bütün canlılar göz kamaştırıcı ışığı ve gökteki kudreti nedeniyle ona saygı duymaktadır. Toprağın ilkbahar ile yeniden hayat bulması da Utu/Şamaş ile ilişkilendirilmiştir (Schmökel, 1971: 207).

İştar/İnanna: Antik Mezopotamya'da Sümerler İnanna, Samiler ise İştar olarak isimlendirmişlerdir. Ayrıca bölgeye yakın diğer toplumlarda Astarte, Afrodite ve Venüs isimleriyle bilinmektedir. İnanna/İştar'ın, Ay tanrısının kızı ve Venüs gezegenini temsil ettiğine inanılmıştır. İnanna/İştar'ın sembolü olarak aslan simgesi kullanmıştır. Mezopotamya toplumu ona büyük saygı duymuş ve kadınlarında olmasını istedikleri bütün özellikleri onda bir araya getirmiştir (Demirci, 2019: 94). Kült merkezi Uruk şehri olan İnanna/İştar'ın babası olarak gelenekler arası farklılıklar bulunmaktadır. An, Enlil ve Nanna'nın kızı olarak farklı şekillerde tasavvur edilmiştir. Onun tanrıça olması ile ilgili hiçbir ihtilaf bulunmamaktadır (Er, 2011: 16).

Kaynaklarda Venüs tanrısı İnanna/İştar'a sık sık yeni olgunlaşmış meyve ve sebzelerin sunulması bazı ritüellerin düzenlendiği belirtilmektedir. Bu bilgiler bize her medeniyette bulunan bereket ve verimlilik tanrısı figürünün ona isnat edildiğini göstermektedir (Gündüz, 2015: 60). Ay tanrısı Nanna/Sin'in ilk kızı olarak kabul edilen İnanna/İştar'ın bir diğer özelliği Sümerlerin betimlemelerine göre onun toplumun süsü ve neşesi olduğudur. Onun fiziksel görünüşü hakkında birçok edebi eser yazılmıştır (Çığ, 2008: 13-14). Ayrıca İnanna/İştar'ın Mezopotamya toplumunda sağlık ile ilgili görevleri olduğuna da inanılmıştır. O, hastalara şifa verme ve hastalıklardan korumakla görevlendirilmiştir. İnanna/İştar aşk tanrıçası olarak da bilinmektedir (Yiğit, 1997: 279).

Edebi bir metinde İnanna'nın çoban tanrısı Dumuzi ile aşkı anlatılmaktadır. Dumuzi'nin işlediği bir suç yüzünden o ölümler diyarına sürülür ve İnanna/İştar Dumuzi'nin peşinden ölümler diyarına gider. İnanna'nın ölümler diyarına inışı ile ilgili şiir tabletlerinde, İnanna, sadık yardımcısı Ninşubur'a bir aksilikle karşılaşp dönemediği durumda bazı tanrılardan yardım istemesini söyler. Bu tanrılar içerisinde ilk sırada gelen tanrı Enlil'dir. İnanna, Enlil'in Ninşubur'a olumsuz yanıt vermesi halinde yani yardım etmeyi reddeder ise; o zaman babası Nanna'nın yanına Ur kentine gitmesini söyler. Eğer babası Nanna, Ninşubur'un

yardım teklifini geri çevirirse o zaman Nippur'a tanrı Enki'ye gitmesini söyler (Bottero ve Kramer, 2021: 320).

İşkur/Adad: Sümerlerde İşkur, Sami toplumlarında Adad olarak isimlendirilen tanrı aynı zamanda Addu ve Adda olarak da adlandırılır. Kaynaklarda karısı Şala olarak geçmektedir. Adad'ın kült merkezi rüzgâr anlamına gelen Karkara'dır. Hava olaylarını kontrol etmesi ile bilinir (Green ve Black, 2017: 118). Göksel tanrılar grubu içerisinde bulunan Adad hava tanrısı görevi ile meşgul olmuştur. Bu grubun içerisinde Güneş tanrısı Utu/Şamaş ve Ay tanrısı Nanna/Sin de bulunmaktadır (Mutlu, 2012: 50). Adad, Sümer panteonunda Enlil'in çocukları içerisinde yer alır. Adad'ın görevleri arasında sadece fırtına, yağmur, kar ve kuraklık gibi hava olaylarını kontrol etmenin dışında canlılara hayat verme de bulunmaktadır. Onun simgesi çatal şimşektir. Ay tanrısı Nanna/Sin gibi kutsal hayvanının gök gibi ses çıkaran boğa olduğu belirtilmektedir (McCall, 2011: 39).

Nusku: Nusku, bazı kaynaklarda Harran'ın baş tanrısı Sin'in oğlu olarak geçmektedir. Fakat kaynakların çoğunluğu Nusku'yu Enlil ve Ninlil'in oğlu olarak göstermektedir. Nusku'yu, Enlil ve Ninlil'in oğlu olarak değerlendirdiğimizde kardeşleri içerisinde Nanna/Sin, Adad/İşkur, Pabilsag, Uras ve Ninurta bulunmaktadır. Enlil Nusku'yu kendisine vezir olarak tayin etmiştir. Ayrıca bazı kaynaklarda Enlil'in Ninlil'e tecavüz ettiği kayığı Nusku'nun getirdiği belirtilmektedir. Vezirliğinin dışında, ateş ve ışıkla bağlantısı olan bir tanrıdır. Kaynaklarda Nusku'nun Gibil adında bir oğlunun olduğu aktarılmıştır. Sümerlerde, tanrı Nusku elçilik görevi ile de görevlendirilmiştir. Nusku'ya büyü yapan kişileri alevler içinde yakma görevi verilmiştir. Onun kültü M.S. IV. yüzyıla kadar varlığını korumuştur. Nusku'yu temsilen Mezopotamya bölgesinde lamba figürü kullanılmıştır (Green ve Black, 2017: 166).

Nergal/Erra: Yeraltı alemi ile ilişkilendirilen tanrı Nergal, Babil'de bulunan Kutu şehrinin baş tanrısıdır. Nergal için daha sonraları Erra ismi de telaffuz edilmiştir. Tapınağı E-meslam'dır. Nergal, Ereşkigal'in kocası olarak tasavvur edilir. Enlil ve Ninlil'in oğlu olan tanrı Nergal, orman yangınları ve şiddetli savaş tanrısı olarak da bilinmektedir. O, Babil sanatında önü açık ve uzun bir kumaşa sarılmış, genel olarak bir bacağı her zaman açık bir şekilde tasvir edilmiştir. Nergal'i yüceltmek isteyen halk, onu ya birisinin üzerine çıkmış şekilde ya da bir şeyin üzerinde tasvir etmiştir (Ekinci, 2008: 207-208).

Yeraltı alemi ile bağlantısı bulunduğu bilinen Nergal, ölümün idarecisi görevi ile tanınmaktadır. O, Ay tanrısı Sin ile yaptığı bir savaş ile bilinmektedir. Bu savaşın aslında dualistik anlayışın temelini oluşturduğu düşünülmektedir. Nergal'e zarar verme gücü kötü ruhların inancından kaynaklanmaktadır. Nergal insanlarda hastalıklara sebep olan kötü

ruhlardan birisi olarak bilinir ve onu temsil etmek için genellikle birbirinden bağımsız motifler olan pala ve iki veya tek başı bulunan aslanlı asa kullanılır (Ekinci, 2008: 62-63).

Pabilsag: Enlil ve Ninlil'in oğullarından bir diğeri olarak bilinen Pabilsag, Sümer panteonunda yerini almıştır. Onun kardeşleri içerisinde, Nanna/Sin, Adad/İşkur, Uras, Zababa, Ennugi, Ninurta/Ningirsu, Utu/Şamaş ve İştari/Inanna bulunmaktadır. Bazı kaynaklarda Ninisina'nın eşi olarak bilinmektedir. Fakat birçok kaynakta aslında doktorların koruyucu tanrıçası Gula'nın eşi olduğu ifade edilmiştir. Sümerler Pabilsag'ı, Larak kentinin sahibi ve koruyucu tanrısı olarak belirtmiştir. Sami toplumlarında Larak kenti dışında İsin ve Nippur kentlerinin de koruyucu tanrısı olarak karşımıza çıkan Pabilsag'a bu şehirlerde tazimde bulunulmuştur (Green-Black, 2017: 178).

Ninanzu: Ninanzu, doktorların koruyucu tanrısı Gula'nın çocuğudur. Dolayısıyla Ninanzu'nun babası Pabilsag'dır. Ayrıca mitolojik bazı kaynaklarda onun Enlil ve Ninlil'in çocuklarından birisi olduğu da ifade edilmektedir. Ninlil ölümler diyarına Enlil'in peşinden gittiğinde Enlil ölümler diyarındaki ırmağın adamı kılığına girerek Ninlil ile birleşmiştir ve bu birleşme sonucunda Ninanzu'nun tohumları atılmıştır. Ninanzu bazı kaynaklarda da yeraltı alemi tanrıçası Eşnunna'nın çocuğu olarak geçmektedir. Akad toplumu tarafından Ninanzu, büyü ve sihirlerin efendisi olarak tanınmıştır. Ninanzu'nun annesi gibi bir hekim tanrı olduğunu öne süren Mezopotamyalılar onun ölümler diyarı tanrısı olduğunu da kabul ederler. Ninanzu için kült merkezi Eşnunna kentidir ve tapınağının adı Esagil olarak geçmektedir. Onun için Esagil tapınağında törenler düzenlenmiş ve ritüeller yapılmıştır (Green ve Black, 2017: 156-157).

Nanna/Sin: Ay tanrısı, Sümer'de Suen veya Nanna ismiyle, kimi zaman da Nanna/Suen ismiyle anılmıştır. Akadca Suen ismi zamanla Sin'e dönüşmüştür. Bu isimlendirmeler dışında Ay tanrısını ifade etmek için Asimbabbar, Namraşit gibi farklı isimler de kullanılmıştır (Green ve Black, 2017: 153). Mezopotamya'da Sümerler Nanna'ya Ay tanrısı olarak tapmıştır. Samilerde Sin, Nanna olarak tapınılmış ve bu tanrının cehennemde doğduğu belirtilmiştir. Cehennemde doğması sebebiyle karanlığı benimseyen bir yapıya sahiptir. Nanna/Sin Ur şehrinin koruyucu tanrısı olarak bilinir. Kaynaklarda Enlil'in çocuğu olduğuna dair bilgiler yer alır (Demirci, 2019: 31). Nanna/Sin, yazgıları tayin eden yani insanların kaderlerini belirleyen tanrılar arasındadır (Kramer, 2002: 165).

Nanna'nın kült şehri Ur, tapınağı ise E-kiş-nu-gal'dir. Ancak Neo-Babil döneminde bir diğer kült şehri olarak bilinen Harran'daki tapınak da önemli bir yere sahiptir. Harran'daki kült daha sonra bir merkez haline gelmiş ve Sin için E-Hul-Hul Tapınağı inşa edilmiştir. Harran ve E-Hul-Hul Tapınağı birçok kral için bir merkez konumuna ulaşmış ve krallar, halkı

elinde tutmak için tapınağa çeşitli yatırımlarda bulunmuştur. Nanna yan yatmış hilal figürü ile simgelenmiştir. Ayrıca onun hayvanı boğa veya aslan-ejderhadır (Green ve Black, 2017: 153-154). Nanna/Sin ile ilgili detaylı bilgilere çalışmanın ikinci ve üçüncü bölümlerinde yer verilecektir.

İKİNCİ BÖLÜM

ANTİK MEZOPOTAMYA'DA AY KÜLTÜ

Çalışmanın bu bölümünde Antik Mezopotamya'da Ay tanrısının ifade ettiği anlamı ve önemi hakkında bilgi verilmiştir. Bununla birlikte Ay tanrısı Nanna/Sin'in yaratılışı, ailesi, astronomi alanında ayın hareketleri ve bu hareketlerin ifade ettiği anlamlar da incelenmiştir. Aynı zamanda Ay tanrısına inanan insan topluluklarının bulunduğu şehirler ve bu şehirlerde yer alan ay kültleri ele alınmıştır. İlerleyen başlıklar altında Ay tanrısının krallar üzerindeki etkisi ve devlet yönetimindeki rolü üzerinde durulmuştur. Ayrıca Mezopotamya'daki toplumlar ile birlikte ay tanrısının etkilediği toplumlar da ele alınmıştır. Son olarak Ay tanrısının kült sembolleri ve adına dikilmiş steller ayrıntılı bir şekilde işlenmiştir.

İnsanlığın var oluşu ile birlikte bir tanrı anlayışı da var olmuştur. Somut düşünebilen insan gördüğü ve ulaşamadığı varlıklara tanrılık atfetmiştir. Bu varlıklar içerisinde en dikkat çeken gök cisimleridir. Antik Mezopotamya'da gök cisimlerine duyulan inanç, Sümerler ile birlikte artış göstermiş ve Sami kavimler ile zirveye ulaşmıştır. Gök cisimlerine olan inançlar zamanla bir kült haline dönüşmüş ve bu inanç bölgeye hâkim olmuştur. Bölgede hâkim olan kült anlayışı neticesinde gök cisimlerine yönelik inanışlardan en önemlisi Ay kültü olarak görülmektedir. Sümerlerde, Ay tanrısı Nanna, Nannar ya da Suen olarak isimlendirilmiştir. Sami toplumlar Ay tanrısına Sin ismini vermiştir. Zaman zaman iki farklı isim birleştirilerek Nanna-Suen veya Nanna/Sin ismi de kullanılmıştır (Albayrak ve Mutlu, 2018: 135).

Ay kelimesi etimolojik olarak farklı köklere dayanmaktadır. İngilizce'deki *ay* anlamına gelen *moon* kelimesinin kökeni Latince'deki *mene* kelimesine dayandırılır. Hind-Avrupa dinlerinde Ay tanrısı Men, regl dönemini ifade eden *menstruation*, insan anlamındaki *man* (sankristçe'de manu), Bah dilinde ölçme anlamına gelen *me/ma* (matematik ve geometri metry) kelimeleri bize Ay'ın bir zaman ölçüm aracı olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte kadınların doğurganlık zamanlarını ayla yapılan hesaplamalar sonucunda bilmesi de ayın ölçüm aracı olarak kullanıldığını da ifade etmektedir. Ayrıca Ay'a verilen isimlerin bazıları şehirlere de verilmiştir. Antik Ortadoğu'da ayın hilal şeklindeki durumuna verilen *yerak* (*allus*) isminden, Sümer dilinin etkisiyle İsrail'de Beyt Yeraq ve Yeriko, Irak'ta Erek şehrinin isimlendirildiği görülmektedir (Demirci, 2019: 31-32).

Antik Mezopotamya'da Ay tanrısının nesebi tanrı üçlemesi dediğimiz Enki, Enlil ve An isimli üç büyük tanrının soyundan gelmektedir. Ay tanrısının babası Enlil'dir. Enlil ise An'ın oğludur. Ay tanrısının annesi tanrıça Ninlil'dir. Ay tanrısı Nanna/Sin'in oğlu Utu, kızı İnanna'dır. Utu, Güneş tanrısı olarak bilinirken İnanna Aşk ve Savaş tanrıçası olarak kabul

edilmiştir. Nanna/Sin, Antik Mezopotamya’da yazgıyı belirleyen tanrılardan birisidir (Kramer, 2002: 165).

2.1. Ay Tanrısının Yaratılışı

Yaratılış motifi ile ilgili birçok mitos bulunmaktadır. Sümer ve Sami toplumlarında göksel cisimlerin nasıl yaratıldığına dair bilgiler mitoslar aracılığı ile bize ulaşmıştır. Sümer ve Sami kavimlerin yaratılış motifi ile ilgili nakledilen bilgilerde evrenin meydana gelişi ve bir düzen içine koyuluşu işlenmiştir (Hooke, 2020: 31). Bu yaratılış mitosları içerisinde Ay motifi öne çıkmaktadır.

Ay tanrısı Nanna/Sin’in yaratılışı ile ilgili farklı rivayetler bulunmaktadır. İlk mitos Marduk ile Tiamat arasında geçen bir olay sonucunda gerçekleşir. Ulaştığımız malumatlar neticesinde Tiamat’ın kötülükleri ile tanrılar başa çıkamaz hale gelir. Tanrılar bu durum sonucunda Marduk’tan Tiamat’ı ortadan kaldırmasını ister. Marduk ile Tiamat arasında geçen savaş sonucunda, Marduk, Tiamat’ın bedenini ikiye böler ve bir yarısını gök kubbeye diğer yarısını sularla kaplı yeryüzüne dönüştürür. Suların gök kubbeye çıkmasını engellemek için ise bekçiler görevlendirir. Çünkü Anu, Enlil ve Ea gibi tanrılar gökte ikamet etmektedir. Büyük tanrılar için göğe konutlar kurulur. Konutlar kurulduktan sonra Anu, Enlil ve Ea on iki aylık yılı belirlemiş ve Tiamat’ın içine Ay’ı (Nanna/Sin) yerleştirip ona ayları düzenleme görevini vermişlerdir (Bonney, 2018: 587).

Ay’ın yaratılışı ile ilgili diğer bir mit ise Sümerlerin Nammu kozmogonisinde bulunmaktadır. Bu kozmogoniye göre deniz, ilk olan ve sonu olmayandır; yani var olmuş ve hiçbir zaman yok olmayacaktır. Deniz tanrıçası Nammu, Gök tanrısı Anu ve Yer tanrıçası Ki’ye hayat vermiştir. Nammu’nun hayat verdiği Ki, Anu ile ilişkiye girmiştir. Bu ilişki sonucunda hava ve güç tanrısı Enlil hayat bulmuştur (Saygın, 2017: 9). Nippur’da bulunan Enlil tanrıça Ninlil’e âşık olur. Enlil’in Ninlil’e Nunbirdu Irmağı’nda yelken açarak yolculuk yaptıkları esnada zorla sahip olduğu belirtilmektedir. Enlil’in gerçekleştirdiği suç onun yeraltı dünyasına sürülmesine sebep olmuştur. Fakat doğum yapması yaklaşan Ninlil geride bırakılmayı kabul edemez ve Enlil’in peşinden ölümler diyarına gider (Hooke, 2020: 31). Bu durum Ay Tanrısı Nanna’nın göklerin ışıltısı olması gerekirken, karanlık olan ölümler diyarında hayat bulmasına neden olmuştur (Uncu, 2011: 32). Mitos, Enlil ile Ninlil arasında geçen bazı olaylar ile Ninlil’in ölümler diyarındaki üç tanrının annesi olmasıyla devam etmektedir. Ninlil bu tanrısal varlıkları Nanna’nın yerine ölümler diyarında bırakarak, onun göğe çıkmasını sağlayacak bir plan yapmıştır. Enlil, bir arada bulunan gökyüzü ve yeryüzünü ayırdıktan sonra göklerin aydınlanmasını Ay Tanrısı Nanna, Nanna’nın oğlu Güneş Tanrısı ve diğer yıldız-

gezegenler aracılığı ile sağlamıştır. Artık sıra evrenin ve yeryüzünün düzene konulması işlemine gelmiştir (Kramer, 2014: 113-114).

Evrenin yaratılış mitinde Nanna'nın doğum sahnesi kral tarafından canlandırılır. Bu sahne aslında Akitu kutlamalarında da canlandırılan *kutsal evlilik* sahnesidir. Nanna/Sin'in doğum sahnesini canlandırmak için Enlil ve Ninlil karakterlerinin olması gerekmektedir. Bu karakterlerden Enlil'i kral canlandırırken tanrıça Ninlil'i ise birleşeceği kadın canlandırır. Bu ritüel, kaynaklarda kutsal evlilik olarak geçmektedir. Kutsal evlilik, tapınağın zifaf yatağının bulunduğu gizli bir odada birleşme ritüeli yoluyla gerçekleşir. Halk arasında kutsal evlilik ritüelinin doğurganlığı ve zirai verimi arttırdığına inanılmıştır. Bu birleşme sonucunda dünyanın yeniden doğduğuna inanılmaktadır (Özkan, 2022: 10).

2.2. Astronomide Ay Tanrısı

Ay dünyanın hemen hemen her kültüründe yer almıştır. Ay yer aldığı kültürler içerisinde bir külte sahiptir. Gündüz kendini gösteren güneşin sürekli aynı şekle sahip olmasına zıt olarak, hava karardığında ortaya çıkan Ay'ın otuz gün boyunca farklı şekillerde görünmesi, onun astrolojik inançlar kategorisinde ayrı bir yere konumlanmasını sağlamıştır (Demirci, 2019: 31).

Marduk ve Tiamat'ın savaşını anlatan bir Sümer mitolojisinde Ay'ın konumunun nasıl belirlendiği anlatılmaktadır. Bu mitosta Sümerler tarafından geçiş gezegeni ismi verilen, Babil astronomları tarafından Marduk, günümüz insanlarınca ise Gezegen X olarak bilinen Nibiru; Neptün, Uranüs, Satürn ve Jüpiter'in yanından geçerken 7 gezegeni meydana getirir. Mars ile Jüpiter arasındaki Tiamat, en büyüğü Ay olan 11 uydusu ile onu beklemeye başlar. Nibiru mesafeyi azalttıkça Tiamat yavaşlar ve üzerinde çatlaklar meydana gelir. Ters yönden gelen iki gezegen birbirlerine teğet geçecekken Nibiru'nun bir uydusu Tiamat ile temas ederek onu iki parçaya ayırır. Tiamat hem ikiye parçalanmış hem de Ay dışındaki uydularını kaybetmiştir. Nibiru ise sonsuza kadar sürecek olan 3600 yıllık yeni bir rota oluşturur. Bu durum ile Nibiru, sistemin en dış gezegeni haline dönüşür. Bu çarpışmayla birlikte Nibiru'nun özünde bulunan canlı yaşam tohumu da Tiamat'a dökülür. Nibiru bir sonraki geçişinde Tiamat'ın yarısı ile temas ederek onu ve takipçisi olan Ay'ı Mars ile Venüs arasına gönderir (Green ve Black, 2017: 216-218).

Antik Mezopotamya'da Ay'ın hilal şekli krallıkların tacıdır. Asur devleti astrologlarının günümüze ulaşan raporlarında; gök cisimleri içerisinde ay, kehanetlerin çıkarıldığı kaynak olarak gösterilmiştir. Ay, hilal şekline geldiğinde boynuza benzemesi ve bu

şeklin diğer gök cisimleri ile olan ilişkisi politik kehanetlerin farklı bir kaynağıdır (Ekinci, 2008: 79).

Ay'ın hilal, yarım ay ve dolunay şekillerinden yola çıkarak Mezopotamya medeniyetlerinde astroloji bilimi gelişmiştir. Antik Mezopotamya toplumlarında bu gelişmelerin sonucunda gök cisimlerine bakılarak kehanette bulunulmuş ve bu kehanetler de onları diğer toplumlardan bir adım öne çıkarmıştır. Kahinler ayın durumuna bakarak krallar hakkında yorumlar yapmıştır. Kral da ayın hilal görüntüsüyle kendisine siyasi güç kazandırmaya çalışmıştır.

2.3. Üstün Varlık Olarak Ay Tanrısı

Mezopotamya bölgesinde gök temiz olduğu için insanlar gök cisimlerini daha iyi gözlemlemişlerdir. Bu gözlemlerin sonucunda Güneş'in her zaman aynı şekilde kaldığı fark edilir. Fakat Ay diğer gezegenlerden farklıdır. Ay yükselen, batan ve gözden kaybolan, sürekli hareket halinde olan bir varlıktır. Ay, tıpkı insan gibidir. O, doğuşu ile insanın doğumunu, batışı ile de insanın ölümünü simgelemektedir. Ay'ın üç gün ortadan kaybolduktan sonra tekrar ortaya çıkması yeniden doğuşu ifade etmektedir. Ay'ın dolunay, yarım ay ve hilal formu sürekli tekrarlanmaktadır. Ay'ın bu sürekli tekrarlayan formu onun tanrısal bir varlık olarak görülmesini sağlar (Eliade, 2005: 187).

Ay doğa ile ilişkili bir varlıktır. Ay'ın doğa ile ilişkisi veya doğaya etkisi homosapien ile keşfedilmeye başlanmıştır. İnsan, ay, yağmur ve bitkiler arasında olan ilişkiyi tarım ile uğraşmadan çok önce keşfetmiştir. Ay'ın döngüsel ritimleri insanlara bazı konularda doğada neler olacağını haberini vermiştir (Eliade, 2000: 173). Ay ile bitkiler arasında mükemmel bir ilişki vardır. Bu ilişki Ay'ın birçok medeniyet tarafından bereket tanrısı olarak kabul edilmesine yol açmıştır. Eğer Ay tanrısının verimlilikle doğrudan ilgisi bulunmuyorsa dolaylı bir ilgisi kesinlikle bulunmaktadır. Örnek olarak; Mısır tanrılarında Hathor ve İran tanrısı Anaitis gibi bazı tanrılar bitkiler ile ilişkisi olan Ay tanrılarıdır. Antik Mezopotamya'nın Ay tanrısı Nanna/Sin de bu tanrılardan birisi olarak bitkilerin yaratıcısıdır (Eliade, 2005: 196).

Stellerden ulaşılan bilgilerde, şehirlerin kendi aralarında yaptıkları anlaşma metinlerinde tanrıların adına yemin edildiği görülmüştür. Bir zafer kitabesi Nanna/Sin'den *Ur kentinin Ay tanrısı Enzu (Sin)* olarak bahsetmiştir. Bulunan kitabede tanrıların isimleri üzerlerine yeminler edilmiştir. Yemin etme işlemi yapılmadan önce birtakım kurallara riayet edilmelidir. Bu kurallardan birisi yemin edilmeden önce ant içilecek elin yıkanması gerektiğidir (Bottero, 2012: 253). Özellikle Harran ve Ur kentlerinde yaşayan kişiler yemin ederken Ay tanrısı Nanna/Sin'in adını kullanmıştır (Bozca, 2008: 42).

Ay tanrısı Nanna/Sin'in üstün varlık olarak kabul ediliş sebeplerinden bir diğeri de insanların kaderini belirleyen tanrılardan biri olmasıdır. Ayrıca Nanna/Sin'in, Utu/Şamaş ve İştâr/Inanna'nın da babası olması onu üstün varlık olarak görmemizi sağlamaktadır (Bozca, 2008: 42).

Ur ve Harran kentinde Nanna/Sin, panteonun baş tanrısı olarak görülmektedir. Bu sebepten dolayı Ay tanrısının siyasi fonksiyonu diğer tanrılardan daha üst konumda bulunmaktadır. Nanna/Sin sadece koruyucu veya siyasi düzeni sağlayan bir tanrı olarak kalmamış Ur ve Harran'ın efendisi, danışılan tanrı, krallara kudret bahşeden, ilham veren, her şeyi bilen, her şeyi gören, gördüklerini koruyan, kendi hükümlerine saygısızlık yapan halkı lanetleyen vb. özelliklere sahip bir tanrı da olmuştur (Ekinci, 2008: 82).

Ay tanrısı, kralların tahta çıkışında da etkin rol oynamıştır. Örneğin; Asurbanipal'in tahta çıkışında en büyük rolün Sin'e ait olduğu ifade edilmektedir. Çünkü bölgede en büyük güç olan Sin, Asur kralı olarak Esarhaddon'dan sonra Asurbanipal'i desteklemiştir. Asurbanipal'in Mısır üzerine yaptığı seferde tanrı Sin tarafından kutsandığı ve böylece kendisine Sin'in güç sağladığına belgelerden ulaşılmıştır (Horunlu, 2017: 17).

2.4. Ay'ın Görüntüsünün İnsanlar Üzerindeki Etkisi

Ay görüntü olarak sürekli üç aşamadan geçmektedir. O, geçirdiği aşamaların sonunda tekrar ilk şekline dönmektedir. Antik Mezopotamya toplumu, Ay'ın sonsuz döngüsünü yaşamın ritmine benzetmiştir. Sümerlerin yaptığı takvimin temelde ayın döngüsü üzerine kurulmuş olduğu bilinmektedir (Aydın, 2019: 26). Antik Mezopotamya halkı için zamanın belirlenmesi işlevini üstlenen ay, aynı zamanda ticari etkinliklerin belirlenmesinde de önemli bir role sahiptir. Her Ay 29,5 gün olarak ölçülmüştür. Ay'ın evrelerine göre bayramların günleri ve ibadet vakitleri hesaplanmıştır. Bu hesaplamalar ile Ay Takvimi gelişim göstermiştir (Baysan, 2016: 5).

Halk Ay'ın geçirdiği evreler aracılığı ile insanların kontrol edebildiği yani ölçebildiği canlı bir zaman tespit etmiştir. Ay'ın sürekli olarak ilk şekline dönmesi ile sürekli oluşum yasası arasında bir ilişki kurulmuştur. Dillerin tarihine baktığımız zaman Hint-Aryan dil ailesinde gök cisimleri ile ilgili en eski sözcük "me"dir. Me sözcüğü ay anlamına gelmekte ve Sanskritçe'de, "mami", ölçüyorum eyleminin köküdür. Ay tüm dünyanın kabul ettiği bir zaman ölçüm aracı olarak bilinir. Fakat zaman her yerde Ay'ın evreleri ile ölçülmemektedir. Avcılık ve toplayıcılık ile meşgul olan kavimlerde hala güneş takvimine rastlanılmaktadır (Eliade, 2000: 173).

Güneş şekil itibarı ile her zaman aynıdır. Güneş görüntüsü ile Harran ve Ur halkını yeteri kadar etkileyemediği için Ay'ın gölgesinde kalmıştır. Çünkü Ay şekil değiştirmekte bazen de yok olmaktadır. Ay'ın yok oluşu ve tekrar var oluşu doğum ve ölüm kanunu ile açıklanmıştır. Ay'ın, gözükmemesi insanlar için bir son değildir. Ay'ın ortadan kaybolması ve daha sonra tekrar ortaya çıkması bir Babilonya ilahisinde *kendiliğinden yetişen bir meyve* olarak ifade edilmiştir (Eliade, 2005: 187). Onun ritimleri her zaman bir yaratılış, bir gelişme (dolunay) ve gerileme veya ölüm (aysız üç gece) olarak belirtilmektedir (Eliade, 2019: 65).

Ay şekil değiştirmesi ile bir mitos haline dönüşmüştür. Ay'ın şekil değişikliği kişinin maddi alemi ve günlük yaşantıda cereyan eden olayları algılamasına yardımcı olmuştur. Ay'ın şekil değişikliği, doğum, ölüm, hastalık, iyilik, kötülük ve benzeri olayları, insanların günlük hayatta karşı karşıya kaldığı durumlar ve doğa olayları ile ilişkilendirilmesine neden olmuştur (Özkan, 2022: 13).

Ay'ın evreleri birçok zaman diliminde olduğu gibi Buzul Çağı'nda da büyüsel bir güç olarak algılanmıştır (Eliade, 2005: 187). İnsanlar, Buzul Çağı'nda hayatın bir düzene bağlı oluşu ve bu düzenin gelişmesini de Ay'a bağlamıştır. İnsan, etrafındaki su ile Ay arasında bir ilişki kurmuştur. Mezopotamya Ay tanrısı Sin de, Buzul Çağı'nda olduğu gibi suları kontrol altında tutmuştur. Bir ilahide Sin'in su ile bağı; *“Sen, bir kayık gibi su üstünde yüzdüğün zaman... saf ırmak Fırat, doluncaya kadar su ile doludur.”* şeklinde anlatılmaktadır (Eliade, 2005: 193).

Antik Mezopotamya toplumları gezegenlere bakarak kehanette bulunma ritüeline fazlaca rağbet göstermiştir. Bu gezegenlerin içerisinde en kıymetlisi olarak Ay görünmektedir. İnsanların Ay'a bakarak kehanette bulunabilmeleri onu üstün bir varlık kılmıştır. Örneğin: Ay tutulmaları sonucu kralın başına kötü bir şey geleceği bilgisi mevcuttur. Ayrıca ay ile ilgili hasadın bol, nehirlerin taşkın olacağı, insanların doğdukları zaman aya bakarak doğan kişinin geleceği ile ilgili bilgi verilmesi ve benzeri birçok kehanet de bulunmaktadır (Ünal, 2005: 126).

Ay ve gökyüzünün gece görüntüsü insanlar üzerinde merak uyandırmıştır. Ay, kurt, köpek, tilki ve çakal gibi hayvanların üstünde ulumaya yol açan bir etki oluşturmuştur (Campbell, 1995: 75-76). Ay'ın sadece görüntüsü ile insanları etkilemekle kalmayıp dünyaya müdahale ettiğine de inanılmıştır. İnsanlar, Ay'ın dünyaya yaklaştığında ve kuzey rüzgârı yeni ay görününceye kadar göğü temizlediği zaman hasadın bol olacağını düşünmüşlerdir (Bottero, 2012: 153).

Sözü edilen bütün geleneklerin ortaya çıkışı bir sebebe bağlıdır. Bu sebep Ay'ın her seferinde büyüüp küçülmesi, dünyaya yaklaşması veya uzaklaşmasıdır. İnsanlar

gözlemledikleri bu olgulardan yola çıkarak her şeyin onunla birlikte şekil aldığına inanmışlardır (Frazer, 2018: 153).

2.5. Antik Mezopotamya’da Ay Tanrısının Farklı İsimlendirilişi

Ay tanrısı Mezopotamya coğrafyasında birçok isme sahip olmuştur. Sümerler Ay tanrısına *Nanna* ismini vermiştir. Nanna’nın tapınım yeri ve kült merkezi Ur kentidir. Nanna, Enlil’in tanrıça Ninlil’e zorla sahip olması sonucunda hayat bulmuştur (Green ve Black, 2017: 153-154). Sami toplumlar Ay tanrısına *Sin* ismini vermiştir. Sin’in kült merkezi Harran’dır. Ay tanrısı bazı Sami kavimlerince Şahar olarak anılmaktadır. Asi nehrinin kıyısında bulunan Hamat şehrindeki Zakkum Yazıtı’nda üç tanrının yanında Ay tanrısı Şahar olarak adlandırılmıştır. Halep şehri güneyinde Neyrap stellerinde de Ay tanrısı, Sigabbar veya Sin-zer-ibni şeklinde Sin’den türemiş kelimeler ile geçmektedir (Bordreuil vd., 2015: 276).

Samiler, Ay tanrısı için sadece *Şahar* ve *Sin* ismini kullanmamış, *Asgirbabbar*, *Dilimbabbar*, *Namraşit*, *İnbu* ve *Enzu* isimlerini de kullanmıştır. Bu isimlerin Ay tanrısına verilmesinin nedeni onun görkemi veya görüntüsünden kaynaklandığı düşünülmektedir. Ay’ın tek başına her şeye yetebileceği, kendisinin dışına aydınlık vermesi, büyümesi ve küçülmesi ile meyveye benzetilmesi farklı isimlendirmeleri ortaya çıkarmıştır (Er, 2011: 19).

Sümer ve Sami (Akad, Asur, Babil) toplumlarında Ay tanrısı Sin, Nanna, Şahar, Asgirbabbar, Dilimbabbar, Enzu, Suen, Sigabbar, Sin-zer-ibni, Nannar, Namraşit ve İnbu gibi farklı isimlerle adlandırılmıştır. Buradan bazen zamana veya şehre göre tanrıların isminin değiştiğini fakat fonksiyon olarak aynı kaldığını anlamaktayız.

2.6. Ay’ın Tanrı Olarak Kabul Edilişi

Tanrıların ortaya çıkması iki şekilde meydana gelir. Bunlardan ilki; eski çağlarda yaşamış ilkel insanlar, tanrıları oluşturmak ve onlara ritüeller yapmak için evrende bir şeylerin olmasına ihtiyaç duymasındır. İkinci olarak da bu insanların tanrıları oluşturması için hiçbir şeye ihtiyaç duymadığıdır. Örneğin: Sümerlerden kalan arkeolojik eserde, onların bir tanrıya inanmak için herhangi bir kanıtı ihtiyaç duymadığını tanrıyı oluşturmak için sadece iyi bir planın gerekliliği geçmektedir. Bu eserde tanrılar evreni yaratmadan önce bir panteon oluşturmuştur. Evren, tanrılardan oluşan panteonun belirlediği yasalar ile yönetilmiştir. Bu yazılı metinlerden ilkel insanların bir şeyi anlamlandıramadığında o şeye tanrılık isnat ettiği anlaşılmaktadır. Bu durum Antik toplulukların hepsi için geçerlidir (Mutlu, 2012: 15).

İbn Haldun insanların sadece renk, ırk, göz rengi, hissiyatları, gördükleri rüyalar ve benzeri birçok konunun yanında onların inançlarını ve tanrıyı nasıl tasavvur ettiklerini de ima etmiştir (Aygün, 2017: 81). Mezopotamya’da gökyüzü diğer bölgelerden daha temiz görünür.

Bu coğrafyada gökyüzünün temiz olması ve gezegenlerin rahat bir şekilde incelenmesi gezegen kültürünü geliştirmiştir. Ayrıca göğün temiz olması insanların Ay'ı daha net görmesini de sağlamıştır (Mackenzie'den akt. Aydın, 2019: 19). Ay'ın net bir şekilde görülmesi ona diğer gezegenlerden önce tapılmasına neden olmuştur. Hatta ilk takvimler Ay esas alınarak yapılmıştır. Astronomi, Ay'ın gözlemlenebilmesi ile Mezopotamya bölgesinde gelişmiştir. Astronominin gelişmesi sonucunda ülkede gerçekleşecek olan doğal afetlere karşı güvenlik önlemleri alınmıştır (Aydın, 2019: 20).

Astronomide ilerleyen Mezopotamya toplumu doğa olayları ile ay arasında ilişki olduğunu fark etmiştir. Ay'ın dolunay formunu aldığı anda insanların ve hayvanların psikolojisine etki etmesi, sulardaki gelgit olayları ve çobanlara gece ışığı olması, onun sadece doğaya değil insana da etkisinin olduğunu göstermektedir. Ay'ın, dolunay ve hilal formu arasında geçen süreç, var olma ve yok olma imgesi ile açıklanmıştır. Ay'ın görüntüsüne ait pek çok fenomen, onun erken dönemlerden itibaren bir tanrı olarak kabul edilmesini sağlamıştır (Demirci, 2019: 21).

Ay ile su arasında da bağlantı vardır. Ay'ın medcezir esnasındaki gelgit ile su arasında bağ kurulmuştur. Ay'ın su ile ilişkisi onun bitkilerle ilişkisini göstermektedir. İnsanlar yerleşik hayata geçtikten sonra ektiği üründen verim almak istemiştir. Kişi, Ay ile iletişimini kurmuş, ürünlerini ekmiş ve hayatını idame ettirmeye çalışmıştır. Dolayısıyla ilkel insanlar ayı bereket formuna büründürmüştür. Ay, sadece Mezopotamya'da değil, Mısır'da Hattor, İran'da Anaitis, Yunan'da Osiris şeklinde de bereket formunda karşımıza çıkmaktadır (Eliade, 2000: 174).

Mezopotamya'nın iki farklı bölgesinde Ay tanrısına şehirler ithaf edilmiştir. Kuzeyde bulunan Harran şehrinde Sin ve güneyde bulunan Ur şehrine de Nanna sahip olmuştur. Zamanla insanlar Ay'a atfedilen bütün bu özellikleri, bu tanrı ile ilişkilendirmiş ve Nanna/Sin bir Ay tanrısı olarak kabul edilmiştir. Ona atfedilen bu üstün özellikler bölgede büyük ilahlar içerisine girmesini sağlamıştır.

2.7. Ay Tanrısı'nın Antik Mezopotamya Bölgesine Hâkim Oluşu

Antik Mezopotamya'da yönetim, şehir devletleri şeklindedir. Bu şehir devletleri içerisinde Ur ve Harran önemli birer merkezdir. Ay tanrısının bölgeye hâkim olmasını sağlayan birinci etken Ur şehridir. Ur şehrinin koruyucu tanrısı ve sahibi olan Nanna, Mezopotamya'ya göçen Sümer yaşantısının mirası olarak düşünülmüştür. M.Ö. III. bin civarında III. Ur Hanedanlığı, Ur şehrine ve aynı zamanda bölgeye egemendir. III. Ur Hanedanlığı, Ay tanrısını yüceltmiş ve ay kültürünü her yere yaymıştır. Daha sonra İbraniler,

Asur ve Babil diasporalarıyla bu toplumlardan etkilenmiştir. İbraniler, -yıkılmaz olarak gördüğü Kudüs mabedini yıkan- Asurluların tanrılarını ve Babil toplumunun tanrılarını kendi tanrılarından daha güçlü olduğunu düşünmüştür. Hatta bazı İbraniler, Ur'daki E-kiş-nu-gal Tapınağı'nda kendi tanrılarına veya Mezopotamya tanrılarına ibadet etmiştir (Kurt, 2006: 1).

Ay tanrısı için bir diğer önemli kent Harran'dır. Harran'ın önemi Asur ve Babil dönemlerinde artmış ve Harran, Asur ve Babil döneminde altın çağını yaşamıştır. Harran şehri, Hristiyanlığın doğuşuna kadar ticari, dini ve kültürel olarak önemli bir konuma sahip olmuştur. Harran; İran, Roma ve Mezopotamya toplumları arasındaki konumu ile bir konaklama merkezi olarak görülmüştür. Şehir kültürü ise birçok medeniyetin bir araya gelmesi ile oluşmuştur. Harran, asıl önemini içinde barındırdığı Ay kültü sayesinde elde etmiştir. Ay kültünün tanrısı olarak Sin isimlendirilirken onun için yapılan tapınağın ismi E-Hul-Hul olmuştur. Bu tapınağa Asur ve Babiller tarafından kutsallık atfedilmiş hatta bazı Roma İmparatorları bile bu tapınağı ziyaret etmiştir. Ayrıca E-Hul-Hul Tapınağı devletler arası anlaşmalarda da ortak nokta olarak belirlenmiş ve anlaşmalar burada imzalanmıştır (Gündüz, 1998: 134).

Sonuç olarak Ur ve Harran'ın Mezopotamya'da merkez olarak kabul edilmesi Ay tanrısının önemini ifade eder. Her ne kadar dinin kralları etkilediği düşünülse de aslında krallar da toplumun dini yapısını etkilemiştir. Örneğin; Nabonidos, E-kiş-nu-gal Tapınağını restore etmiş ve daha sonra kızını oraya görevli olarak tayin etmiştir. Ay tanrısı, Nabonidos gibi kralların ona tapması sonucunda, ekonomi ve siyaset gibi hayatın her alanına girmiştir. Akitu Bayramı esnasında kralın seferde olmasından dolayı bayram içerisinde bulunan bazı ritüeller gerçekleştirilememiştir. Bu da bize kralın dini ritüeller içerisinde önemli bir yere sahip olduğunu göstermektedir.

2.8. Paralarda Hilal Figürü

Bölgede yapılan arkeolojik kazılar sonucunda Harran'da bulunan E-Hul-Hul Tapınağı'nın yeri tahmin edilmektedir. Tapınağın, Harran kent merkezindeki Ulu Cami'nin altında olduğuna dair güçlü deliller bulunmaktadır. Kral Nabonidos döneminden günümüze ulaşan bazı kalıntılarda paralardan bahseden tabletler ve bazı paralar gün yüzüne çıkartılmıştır. Ulaşılan paralarda hilal ve ibadethane (muhtemelen E-Hul-Hul Tapınağı) motifine rastlanmıştır. Roma İmparatoru Severus (M.S. 193-211) dönemine ait olduğu düşünülen Harran parasında yer alan bir ibadethane motifi dikkat çekmektedir (Ekinci, 2008: 67).

Edessa (Urfa)'da yıldız-gezegen kültüne sahip bir diğer şehirdir. Edessa'da da Ay, bu yıldız-gezegenlerin içerisinde önemli bir yere sahip olmuştur. Edessa'da yapılan kazılar sonucunda paralara ulaşılmış ve bu paraların üzerinde dinsel geleneklerin etkilerinden dolayı hilal motifi dikkat çekmektedir (Hill, 1922: 50). Edessa bölgesinde İran, Akad, Babil, Asur, Roma vb. birçok medeniyet hüküm sürmüştür. Bu hükümdarlardan birisi V. Kral Abgar (M.S. 50)'dır. V. Kral Abgar dönemi Edessa'sında hilal ve yıldız motifli paralar kullanılmıştır (Segal, 1970: 50).

Ur şehrinde herhangi bir paranın bulunduğu dair akademik bir kaynak ile karşılaşamadık. Bu durum Ur kentindeki Nanna kültürünün zirvede olduğu dönemlerde paranın henüz bulunmadığı ile açıklanabilir. Roma imparatorunun bölgeye has hilal figürlü para bastırması bu toplumda yaşayan insanların dinlerine ne kadar bağlı olduklarını bildiğinden veya onları bu şekilde etkileyebileceğini düşünmesinden kaynaklanabilir. Tedavüle sokulan bu paraların etkisini arttırmak için dini motifli baskıların tercih edildiğini düşünmekteyiz. Bu bilgiler bizlere bölge coğrafyasında dinin ekonomik ve siyasi faaliyetleri etkileyen önemli bir unsur olduğunu göstermektedir.

2.9. Ay Tanrısının Siyasi Boyutu

Krallar egemenliklerini güçlendirmek için tanrısal dayanaklara başvurmuşlardır. Bu tezlerden birisi de tanrısal güçlerin kendilerinde olduğu ve hatta tanrıların bizzat krallık görevini onlara verdiği düşüncesidir. Mezopotamya toplumu bu düşünceden dolayı kralların rahat bir şekilde dini araç olarak kullanmasına göz yummuştur (Saygın, 2017: 2).

M.Ö. 2340 yılında Akad Krallığı Mezopotamya'daki geniş topraklara sahip ilk imparatorluk olarak tarih sahnesine çıkmıştır. Akad Krallığı bölgede bulunan Sümer şehir devletlerini bir çatı altında toplarken topraklarını da kuzeye doğru genişletmiştir. Kuzey'de Suriye ve İran'dan topraklar alan Akadlar bu dönemde Anadolu'ya iki başarılı sefer düzenlemiştir. Akad Krallığı'nın yıkılma sürecinde III. Ur Hanedanlığı güç merkezi olarak sahneye çıkmıştır. Ay tanrısının siyasi güç kazanmasını III. Ur Hanedanlığının etkilediği bilinmektedir (Naiboğlu, 2019: 213). Kral kızları bu dönemde tekrar tanrının hizmetine atanmıştır. Krallar güç merkezi haline gelen Ur şehrinde Ay tanrısı Nanna'nın hizmetine kendi kızlarını *entu* görevine getirmiştir (Kuhrt, 2019a: 82).

Krallık III. Ur Hanedanlığı'na, Ur valisi olarak atanan Ur-Nammu (M.Ö. 2168-2151) ile geçmiştir. Ur-Nammu, askeri bir darbe yaparak yönetime el koymuş ve Ur kentinde kendi krallığını ilan etmiştir. An ve Enlil'in Ur kentinin tanrısı olarak gönderdiği Nanna'nın, dünyada bir temsilci seçmesi istenmiştir. Ay tanrısı Nanna, temsilcisi olarak Ur-Nammu'yu

görevlendirmiş ve krallığı ona armağan etmiştir (Demirci, 2019: 81-82). Onun yaklaşık olarak M.Ö. XXI. yüzyılda kurduğu Ur merkezli hanedanlık Antik Mezopotamya tarihinde III. Ur Hanedanlığı olarak tanınır. Ur-Nammu döneminde Sümerlerin kaybettiği topraklar alınmış ve yeni şehirler hanedanlık sınırlarına dahildir. Kenan'dan göç eden insanların ticaret yapması sonucu bölgede üretim yükselmiş ve böylece ülkenin refah seviyesi artmıştır. Ur-Nammu askeri, siyasi ve ekonomik başarılarının yanında güzel sanatlara olan düşkünlüğü ve ilgisi ile de ön plana çıkmaktadır. Günümüze ulaşan en eski tapınak örneği Ur-Nammu zamanından kalmıştır. Ur-Nammu, Nanna'nın hoşnutluğunu kazanmak için başta kendi şehri olmak üzere ona ithafen birçok şehirde tapınak inşa ettirmiştir (Köroğlu, 2006: 89).

III. Ur Hanedanlığına son verilmesi ile son Sümer Krallığı da yıkılır. Sümer Devleti III. Ur Hanedanlığının son kralı İbbi-Sin ile tarih sahnesinden tamamen silinir. Batıdan Samiler, doğudan Elamlıların baskıları sonucunda İbbi-Sin esir düşmüş ve Sümer devleti fiili olarak sona erer (Mutlu, 2012: 2).

III. Ur Hanedanlığının son bulması ile bazı hanedanlıklar Sümerlerden kalan mirasa sahip çıkmak istemiştir. Bu hanedanlıklar, İsin ve Larsa'dır. İsin Hanedanlığı, Ay kültünü Mezopotamya'da siyasi bir güç haline getiren bir diğer hanedanlıktır. Bu hanedanlık Fırat-Dicle arasında bulunan ve Bağdat'a yaklaşık 200 km. uzaklıkta yer alan bölgenin güneydoğusunda bulunmaktadır. Krallık, III. Ur Hanedanlığı zamanında Mari'de yüksek rütbeli İşbi-Erra (M.Ö. 2017-1985) tarafından kurulmuştur. İşbi-Erra ilk olarak Nippur, Uruk ve Eridu kentlerinde hak iddia etmiştir. O, Ur'da bulunan Elam garnizonunu şehirden atarak şehrin onarımını yaptırmıştır. Oğlu Şu-İlişu (İ.Ö. 1984-1974), Elamlıların şehre verdiği hasarları tam anlamıyla giderdikten sonra onların şehirden götürdükleri Nanna'nın heykelini E-kiş-nu-gal Tapınağı'na geri getirmiştir. Şu-ilişu heykeli geri getirdiği için kahraman ilan edilmiş ve III. Ur Hanedanlığı'nın mirasçısı olduğunu kanıtlamıştır. İsin Hanedanlığı bu bölgede yaklaşık yüzyıl boyunca baskın bir şekilde hüküm sürmüştür. Onlar, kendilerinin Ur, Sümer ve Akadların kralı olduklarını iddia etmiştir. İsin Hanedanlığı döneminde Ay kültü etkin bir şekilde Mezopotamya coğrafyasına yayılmıştır (Köroğlu, 2006: 98).

III. Ur ve İsin Hanedanlıkları gibi bu bölge üzerinde Larsa Hanedanlığı da hak iddia etmiştir. İsin ve Larsa hemen hemen aynı dönem içerisinde ve birbirlerini rakip olarak gören iki hanedanlıktır. Babil döneminde ülke İsin ve Larsa şeklinde ikili bir yönetimle yönetilmiştir. Larsa krallarının birçoğu tanrı Sin'in ismini kendi isimlerinde kullanmıştır. Bu durum da onların Sin'e bağlı olduklarını göstermektedir (Green ve Black, 2017: 22).

Ay tanrısının kültünü yayan, -tanrının desteklemesi ile kendisinin mükemmel işler yaptığını düşünen- bir diğer kral da Nabonidos'tur. Nabonidos (M.Ö. 556-539) gizemli

kişiliği ile ünlüdür. O, Babil’de yaşamak yerine ülkesinden ayrılp yaklaşık on yıl Teyma’da yaşamayı tercih etmiştir (Bordreuil vd., 2015: 19). Tıpkı Ur-Nammu gibi Ay tanrısı Sin’e karşı bağlılığı ile tanınan Kral Nabonidos’a hüküm sürme yetkisini veren Ay tanrısıdır. Sin’in ona bu yetkiyi vermesiyle o da Babil’de Ay tanrısını yüceltmıştır. Nabonidos, Harran’da bulunan Sin’in tapınağı E-Hul-Hul’u defalarca restore ettirmiştir. Böylece Nabonidos hem kendi büyüklüğünü hem de tanrı Sin’in yüceliğini göstermiştir (Ekinci, 2008: 86).

Saray devrimi ile tahta geçen Nabonidos (M.Ö. 556-539), krallık süresi boyunca Babil panteonunda köklü değişiklikler yapmaya çalışmıştır. Panteonun başında bulunan Marduk’un yerine Ay tanrısı Sin’e tapınılmasını emretmiştir. Bunu Marduk’un tapınağını Sin tapınağına çevirmeye çalışması ile gözler önüne sermiştir. O, Sin adına yılda iki defa Akitu töreni düzenlemiştir (Mutlu, 2012: 79).

Urfa’da yapılan kazılar sonucunda Nabonidos’un heykeline ulaşılmıştır. Bu heykelde onun fiziksel özelliklerinden çok konumuz gereği önünde duran tanrı figürleri dikkatimizi çekmektedir. Kralın heykelinin önünde Ay gezegeninin kabartması bulunmaktadır. Kabartmanın üzerinde olan Ay sembolünün tanrı Sin’i simgelediği anlaşılmaktadır (Segal, 1963: 213).

Ur ve Harran kentlerinin bölgede egemen güç olması Ay tanrısından kaynaklanmaktadır. Ay tanrısına tazimde bulunan kişi sayısının artmasında da krallıklar ve kralların etkili olduğunu düşünebiliriz. Ur-Nammu, İşbi-erra, Nabonidos gibi krallardan önceki dönemde de görüldüğü üzere bölgede bir Ay kültü yer almaktadır. Krallar bu kült ile kendilerini güçlendirmiş ve hükümdarlıklarını tanrının desteğini arkalarına alarak uzun yıllar sürdüreceklerine inanmışlardır. Sadece tanrının manevi desteği değil onun somut olan heykelinin savaşta ve barışta krallar ile birlikte bulunmasıyla onların gücüne güç kattığı anlaşılmaktadır.

2.9.1. Diplomaside Ay Tanrısı

Antik Mezopotamya, her şehir devletinin kendi panteonu olduğunu benimseyen bir anlayış ile yönetilmiştir. Ur ve Harran, Ay tanrısının kentleri olarak bilinmektedir. Özellikle Babil dönemindeki bazı anlaşmalarda Ay tanrısının tapınakları anlaşmaların yapıldığı merkez olarak seçilmiştir. E-Hul-Hul veya E-kiş-nu-gal Tapınaklarında anlaşmalar yapılmış ve bu anlaşmaların koruyuculuğuna Ay tanrısı tayin edilmiştir. Bu anlaşmalar yok sayılırsa cezalandırıcı Ay tanrısıdır (Albayrak ve Mutlu, 2018: 136).

Yapılacak olan anlaşmaların konumu olarak şehirlerin herhangi bir yeri seçilmemiştir. Özellikle Ay tanrısını garantör tayin etmek için anlaşmalar tapınaklarda yapılmıştır. E-Hul-

Hul Tapınağı'ndaki anlaşmalarda Sin veya E-kiş-nu-gal Tapınağı'nda yapılan anlaşmalarda Nanna garantör olmuştur. Harran'da yapılan anlaşmalara dair ilk yazılı belgeler yaklaşık olarak M.Ö. XIII. yy. aittir. Bu belgede Beniyamin kabilesi ile yakın krallıklar arasında E-Hul-Hul Tapınağında bir anlaşma yapıldığından bahsedilmektedir (Gündüz, 2015: 30).

M.Ö. XIV. yy. da Hatti ve Mitanni krallıkları arasında yapılan bir barış anlaşmasında Harran şehrinin tanrısı Sin, garantör olarak belirtilmiştir (Gündüz, 2015: 48). Harran'da M.Ö. XIII. yy. da yine Hatti ve Mitanni kralları arasında yeni bir anlaşma olduğuna dair belgelere ulaşılmış ve bu anlaşmada da Nanna/Sin'in oğlu Utu/Şamaş da şahit olarak tayin edilmiştir. Kral V. Asurninari ve Mati arasında M.Ö. III. yy. da geçen bir anlaşmada da Ay tanrısının güçlerinin bu krallara verildiği belirtilmektedir. Sin ve Şamaş anlaşmayı kontrol altında tutmak için davet edilmiştir. Asur ile alakalı bir metinde geçen ve böylece anlaşmaya sadık kalmayan tarafın tanrı Sin tarafından cezalandırılacağı anlaşılmaktadır. Bu metne göre:

(Eğer Asur ordusu) Asurnirari safında savaşa giderse, Asur kralı ve Mati'ili memurlarıyla, askerleriyle ve savaş arabalarıyla seferdeyken bağlılıklarını terk etmeyeceklerdir. Harran'da oturan büyük Efendi Sin, Mati'iluyu, çocuklarını, memurlarını pelerinler içinde cüzzam hastası olan halkını giydirerek, böyle açık (serbest bir) ülkeyi dolaşmaları gerekecek ve onlar üzerinde hiç merhametli olmayacaktır (Ekinci, 2008: 85).

Harran birçok medeniyetin geçiş noktası üzerinde bulunmuş ve birçok medeniyetin burayı bir ticaret yolu olarak kullandığından dolayı anlaşmalar burada daha rahat bir şekilde yapılabilmektedir. Coğrafi olarak Ur şehrini düşündüğümüzde M.Ö. IV. bin yıl civarlarında çevresinde büyük bir medeniyet bulundurmadığı için herhangi bir anlaşmaya ev sahipliği yapmadığı anlaşılmakta veya hala bununla alakalı herhangi bir bulguya ulaşılamamış olabilir.

2.10. Nanna/Sin'in Bazı Toplumlara Etkisi

Urfa Göbeklitepe'de yapılan kazılar sonucunda Ay ve yıldız motiflerine rastlanılmıştır. Fakat bu semboller sadece Göbeklitepe'de değil antik toplumlarda veya günümüz toplumlarının birçoğunda bulunmaktadır. Sümerler ve Asurların duvar resimlerinde, eski Türk uygarlıklarında ve Moğollar gibi milletlerde de Ay motifine rastlanılmaktadır. Ay Türklerde özel bir yere sahiptir ve kutsal bir simge olarak görülmüştür. Hun Türkleri veya daha sonraki Türk topluluklarında Ay motifi ile Göbeklitepe'de bulunan Ay motifi aynı anlamları taşımaktadır. Ay görüntüsünden dolayı birçok medeniyette aynı anlamda kullanılmıştır (Etli, 2015: 4-5). Ay'ın görüntüsü bazı medeniyetlerde etkili olmasa da kutsal olarak kabul edildiği anlaşılmaktadır. Bu kutsallık bazı medeniyetlere siyasi, askeri ve ticari durumlar ile geçmiştir. Baskın medeniyetin tanrısını benimsemediklerinde de kendi tanrılarını baskın medeniyetin tanrısına benzetmeye çalışmış oldukları düşünülebilir.

2.10.1. Aramiler

Aramiler, Mezopotamya medeniyetlerinin kaynaklarına göre yaklaşık olarak M.Ö. XI. yy. yakınlarında bu coğrafyada yerleşik hayat sürmeye başlamışlardır. Aramiler, Mezopotamya’da kendilerini bir güç olarak neredeyse hiçbir zaman gösterememişlerdir. M.Ö. IX ve VIII. yy. da bir miktar güçlenseler de tam bir medeniyet kuramamışlardır. Aramiler günümüz Suriye topraklarının Kuzey kesimlerinde ikamet etmiştir. Aramiler’in şimdilerde kendilerini Süryani olarak adlandırdığı düşünülmektedir. Sümer, Akad, Asur ve Babil’in baskısı altında yaşayan Aramiler’in kendi mimarisi veya sanatına dair çok az bilgi bulunmaktadır (Özmen, 2010: 4).

Yerleşik hayata geçtikten sonra Mezopotamya’nın kültürünü benimseyen Aramiler, Aramice dışında hemen hemen her şeyde Sümer ve Samilerden etkilenmişlerdir. Mezopotamya tanrılarını kabul etmeleri de bu etkileşimlerden birisi olarak gösterilebilir. Aramiler, zamanla kültürel olarak Mezopotamya toplumlarının içerisinde asimile olmuş ve bölgedeki baskın tanrı olan Sin’i kutsal kabul etmişlerdir (Köroğlu, 2006: 148-149).

2.10.2. Hititler

Hitit panteonunda sadece Anadolu halkının tanrıları değil aynı zamanda komşu devletlerin tanrıları da bulunmuştur. Bu bilgiler gerek resmi gerekse dini içerikli metinlerden anlaşılmaktadır. Burada konumuz gereği sadece Ay tanrısı Sin ve karısı Nikkal’in üzerinde duracağız. Tanrı Sin, Hitit metinlerinde *Yeminin Beyi* olarak geçmektedir. Ayrıca Nikkal ile ilgili de dini ritüeller bulunmaktadır (Karauğuz, 2002: 147).

Hititler Mezopotamya toplulukları ile bazı benzerlikler göstermektedir. Bu benzerliklerden birisi de panteondur. Hititler de tıpkı Mezopotamya dinleri gibi kendi panteonunu meydana getirmişlerdir. Hititler, Mezopotamya panteonunda Ay tanrısının eşi veya bazı kaynaklarda ikizi olarak geçen Nikkal’in hoşnutluğunu kazanmak için birçok ritüel gerçekleştirmiştir. Bu ritüeller tıpkı Harran’da Tanrı Sin’e yapılan kurban, sunu vb. ritüellerden oluşmaktadır (Cengiz, 2018: 135-136).

Mezopotamya’da tanrılara sunulan kanlı kurbanlar gibi Hititlerde de kanlı kurban sunusu bulunmaktadır. Tapınakta yapılan ibadetlerde Tanrıça Nikkal’i temsilen ince ekmekle kutsandığı, yine “*aluil*” adlı bir ritüelde onu temsilen bir içecek ile halkın kutsandığı, onun “köpek” anlamındaki “*iruena*” ile temsil edildiği, “tahıl” anlamındaki “*kade*”² ile imgelendiği ve “*kuzinkarra*” yani “domuz yavrusu” da onu temsil için kullanılmış bir obje olduğu anlaşılmaktadır (Aslantürk, 2017: 32-34). Bu bilgiler ışığında Hititlerin Antik Mezopotamya

² “kade” ince ekmek ile birlikte kullanıldığı metinlerden anlaşılmaktadır (Aslantürk, 2017: 32-34).

toplumlarıyla sadece kültürel olarak değil panteon olarak da etkileşim içerisine girdiği görülmektedir. Tanrı Sin'den ziyade karısı Tanrıça Nikkal, Hitit toplumunda daha ön plana çıkmıştır.

2.10.3. İbrani Toplum

Samilerin Mezopotamya coğrafyasına gelişi ile birlikte İbrani toplum da kendisine burada bir yer edinmiştir. İbraniler diğer Sami kavimler ile birçok konuda benzerlik göstermektedir. İbraniler tek tanrı inancına sahip olmadan önce Ay'ın geceyi dölediğini düşünmüş ve diğer Sami kavimler gibi onu eril formda tasavvur etmiştir. Ay her Mezopotamya toplumunda olduğu gibi İbrani toplumda da büyük bir öneme sahiptir. Bu önemin en temel sebebi Ay ile günlerin ölçülmesi veya hesaplanması işlemidir. Buna bağlı olarak yıllar periyodik aralıklara göre düzenlenmiş ve bu periyotlar arasında da dört bölüm oluşturulmuştur. İbraniler, 7, 14, 21, 28. günleri kutsal olarak kabul etmiştir. Bu inanç Yahudilikte *şabat* inancına karşılık gelmektedir. İbraniler'in ay kültürüne karşı yabancı olmadığını Sina Dağı'nın isminin tanrı Sin'den geldiğini ifade eden kaynaklar ile anlamaktayız. İbranilerin ilk peygamber olarak kabul ettiği Hz. İbrahim'in doğduğu ve yaşamını bir müddet sürdürdüğü yer Ur ve Harran şehirleridir. Bu şehirler Ay tanrısı Nanna ve Sin'in kutsal kentleri olarak bilinmektedir (Ekinci, 2008: 1-4).

Yahudilerin kutsal kitabı Tanah, Yahudilerin kökenini İbrahim (Abram)'e dayandırmaktadır. İbrahim ailesi ile birlikte Ur şehrinden ayrılıp Harran'a göç etmiştir. İbrahim ailesi ile bir müddet Harran'da kaldıktan sonra YHVH'nin emriyle orada kazandıkları tüm varlıklarını yanına alarak Harran'dan Kenan diyarına gelmiştir. Kaynaklar İbrahim'in sürekli göç etmesini bir sapkın olarak görüldüğüne dair düşünceden kaynaklandığını ileri sürmektedir. İbrahim'i dinden sapmış olduğunu düşünen bölge halkı onu bölgede de istememiştir (Akbıyık, 2010: 1).

İbraniler'in Yahudiliği kabulünden sonra Mezopotamya dinlerinden etkilenişi Babil diasporası ile gerçekleşmiş olabilir. Bu etkilenme süreci farklı şekillerde ifade edilmiştir. Bunlardan ilki peygamber Habakkuk ile ilgilidir. Yahudilerin peygamberi Habakkuk, M.Ö. IV. yy. da hüküm sürmüş bir kraldır. Babillilerin Mezopotamya bölgesine hâkim olduğu dönemde Yahudilere peygamber olarak seçilmiştir. Babilliler ile Karkamış Savaşı bu dönemde yapılmıştır (Gündüz, 2015: 68). Habakkuk ile ilgili Kutsal Kitap'ta onun yakınma ve bu yakınma sonucunda tanrının cezalandırma bilgisi mevcuttur. O, Yahuda'daki zulüm, fesat, soygunculuk ve adaletsizlikten rabbine karşı duada bulunmuştur. Habakkuk YHVH'den olan biten her şeyi cezalandırmasını istemiştir. Tanrı, toplumu Babil'in ordusuyla

cezalandıracağını Habakkuk'a bildirmiş ve Habakkuk, Yahuda'nın kendisinden daha kötü bir toplum olan Babil ile cezalandırılacağını işitince üzülmüştür (Tekvin, 1: 2).

İbrahim'in bulunduğu Ur ve Harran şehirleri Ay tanrısı Nanna ve Sin'in şehirleridir. O'nun burada halk ile etkileşiminden veya onun soyundan gelen kişilerin toplum ile olan ilişkisi sonucunda İbrani halkı bir uyarılma sağlamış olabilir. Ayrıca Yahudiler, Babilliler ile savaşmaları sonucunda bir esaret hayatı sürmüşler ve bu diaspora ile de kendi tanrılarının güçsüz, Babil tanrılarının ise güçlü olduklarını aksi halde kendilerinin bu savaşı kazanmaları gerektiğini düşünerek Babilliler'in inancına yönelmiş olabilirler. Babilliler, İbraniler'in üzerinde hem siyasi hem dini otorite kurmuştur.

2.10.4. Arap Toplumu

Mezopotamya bölgesinin dışında kalan bir başka Sami topluluk da Arap yarımadasında kalan Araplardır. Buradaki Araplar, Samilerin Mezopotamya coğrafyasına göç etmeleriyle birlikte gelmiştir. Araplar, İslamiyet gelmeden önceki dönemlerde çok tanrılı bir inanç sistemine sahiptir. Araplar da Sümer, Akad, Asur ve Babil gibi kendilerinin kaderlerini belirleyen tanrı sistemi oluşturmuştur. Kader belirleyici tanrılar; Gökyüzünün Efendisi, Güneş tanrısı ve Ay tanrısı şeklindedir. Ay tanrısı, kader belirleyici tanrılar içerisinde en önemli tanrı olarak bilinir. Ay tanrısı bütün kentlerin koruyucusudur. Bazı görüşler Ay tanrısı inancını Babil kralı Nabonidos'un bu coğrafyaya getirdiğini belirtmektedir. Nabonidos, yaklaşık on yıl Kuzeybatı Arabistan'ın Teyma şehrinde yaşamıştır. Nabonidos, Harran'da bulunan Sin kültüne karşı aşırı bağlılığı ile bilinen bir kral olarak zamanla Teyma'da da bu kültü yerleştirmiştir. Nabonidos'un Ay kültünü bölgeye getirmekle kalmadığı aynı zamanda bölgede yaydığı da görülmektedir. Ayrıca Mezopotamya'nın siyasi gücünden etkilenen Araplar, buranın dini inançlarının bazıılarını benimsemişlerdir (Green ve Black, 2017: 32).

2.10.5. Roma İmparatorluğu

Harran ve Edessa konum ve stratejik olarak İran Sasani Devleti ve Roma İmparatorluğu arasında bulunmaktadır. Harran ve Edessa (Urfa), bu iki devlet arasında sürekli el değiştirmiştir. Harran ve Edessa'daki Ay kültüne özellikle bazı Roma imparatorları tazimde bulunmuştur. Asur ve Babil dönemlerinde önemi artan Harran Sin kültü, Roma'da da devam ettirilmiştir. Harran'da bulunan E-Hul-Hul Tapınağına, başta imparatorlar olmak üzere farklı devlet görevlileri tarafından saygı gösterilmiştir. E-Hul-Hul Tapınağı bu sayede bir merkez halinde kalmaya devam etmiştir. Roma İmparatorluğu'nun Harran topraklarında egemen olduğu dönemde çok tanrılı inanç sistemine sahip olan imparatorlar, E-Hul-Hul Tapınağını ziyaret etmeden başka bölgeye geçiş yapmamışlardır (Gündüz, 2015: 34).

Kaynaklarda Roma imparatorları içerisinde E-Hul-Hul Tapınağını ziyaret eden iki imparatorun bahsedilmiştir. Bu imparatorlar, Caracalla ve Julian'dır. M.S. 211-217 yılları arasında imparatorluk yapan Caracalla bir suikast sonucu öldürülmüştür. Caracalla, bu suikaste E-Hul-Hul Tapınağında Ay tanrısı Sin'e tazimde bulunduktan sonra burada bulunan evine dönerken uğramıştır (Stuart, 1908: 261). İmparator Caracalla'dan yaklaşık 150 yıl sonra tahta geçen İmparator Julian da Sin'i ziyaret etmiştir. İmparator Julian, İran ve Hindistan'a düzenleyeceği seferden önce E-Hul-Hul'u ziyaret etmiş ve buradan ordular ile birlikte İran üzerine sefere çıkmıştır (Ekinci, 2008: 76).

Bu olaylardan anlaşılacağı üzere Harran kenti imparatorların bir ziyaretgahı olmuştur. Harran, Antik Mezopotamya toplumlarından sonra Roma'nın eline geçmiş ve Roma İmparatorları, Sin'e karşı tazimlerde bulunarak onun yüceliğini göstermiştir. İmparatorların Ay tanrısına tazimde bulunması sonucunda bölge halkının imparatorlara karşı bağlılıkları artmıştır. Harran'ın, Edessa'ya karşı üstünlüğünü yaklaşık olarak M.S. IV. yy. civarlarına kadar koruduğu imparatorların bölgeyi ziyaret etmesi ile anlaşılmaktadır.

2.11. Ay Tutulmaları

Antik dönemlerde kehanetlerde bulunma işlemi ilk olarak hayvanların iç organlarına bakarak gerçekleşmiştir. Daha sonra insanlar ayrıntılı bir şekilde gökyüzünü incelemeye başladıklarında sakatatlara bakarak bir şeyler söylemek yerine gezegenlere bakarak kehanette bulunmaya başlamışlardır. Ay tutulmaları, kahinler için mükemmel bir imge durumuna gelmiştir. Ay tutulması; Güneş'ten gelen ışığı Dünya'nın etkilemesi sonucunda Ay'ın Dünya'nın gölgesinde kalmasına denir. Ay ve Güneş tanrılarının birbirlerinin ışığını absorbe etmesi sonucu insanların içerisinde ürperti oluşmuştur. İnsanlar bu durumun kötü sonuçlar doğuracağını düşünmüştür. Dolayısıyla insanlar bu durumu tanrıların bir işareti olarak değerlendirmişlerdir (Bottero, 2012: 165).

Antik Mezopotamya toplumları arasında gökyüzüne bakarak gelecek hakkında bilgiler vermek oldukça yaygındır. M.Ö. 2100 civarlarında yazılan Gılgamış Destanı'ndaki Utnapiştî metinlerinde Ay tutulmasından bahsedilmektedir. Ay tutulması ile de kehanetlerin bağlantısı kurulmuştur (Bottero, 2013: 187).

Sümer dinlerinde Ay ve Ay tanrısı önemli bir yere sahiptir. Onlar ve onlardan sonra gelen medeniyetler takvimlerini Ay'a göre düzenlemiştir. Sümerler Ay'ın dolunay, yarım ay ve hilal şekillerini takip etmişlerdir. Böylece Ay'da gelecekle ilgili bilgiler bulunduğunu düşünmüşlerdir. Bu gözlem sonucunda herhangi bir sıra dışı olay vuku bulduğunda (Ay

tutulması) insanlar, tanrıların yaptığı planlardan haberdar olduğunu varsaymışlardır (Er, 2011: 20).

Ay tutulmalarını hem tarım hem de gündelik hayat için gözlemlemek Antik Mezopotamya toplumları tarafından bir zorunluluktur. Antik Mezopotamya toplumu, Ay'ın su ile bağlantısını çözmüş, dolayısıyla onun tarım ile ilişkisinin olduğunu da fark etmiştir. Özellikle Ay'ın hareketlerini takip eden halk; gel-gitler, seller, taşkınlar vb. birçok olayı Ay ile bağdaştırmıştır (Aydın, 2019: 62).

Asur tabletlerinde Ay tutulmasına istinaden komşu ülkeleri yıkmanın zamanı geldiğine dair direktifler bulunmaktadır (Aydın, 2019: 62). Babil'de Ay tutulmalarına göre ayarlanmış takvim ve saat kullanmıştır (Şekil: XI). Bu takvimde zamanın astroloji uzmanları tarafından yapılan ay tutulmalarına dair kehanetler aşağıdaki gibidir:

“Nisannu ayının on ikinci, on üçüncü veya on dördüncü gününde ay tutulursa krala kötülük dokunmaz.”
 “Ayyaru ayının on ikinci, on üçüncü veya on dördüncü gününde ay tutulursa sedir suyunda yıkansın. (Onu) mir reçinesi ile kutsa.” “Simānu ayının on ikinci, on üçüncü veya on dördüncü gününde ay tutulursa (kral) varisini lanetlesin, oğluyla konuşmasın.” (Adalı ve Görgü, 2017: 169).

Dolayısıyla ay tutulmalarının sadece halk üzerinde etkili olmadığı veya ayın sadece tarım, mevsimler, kadınlar, doğum, taşkınlar ve gökyüzünün aydınlatıcısı gibi durumlarla alakalı olmadığı aynı zamanda onun krallar ile de ilişkili olduğu da anlaşılmaktadır.

2.11.1. Ay Tutulmasının Krallar Üzerindeki Etkisi

Ay veya güneş tutulmaları kahinlere göre, kralların değişmesi veya onların başına bir felaket geleceğini belirtmektedir. Kehanetin kesinlikle gerçekleşmesi gerektiği aksi takdirde halkın, Ay tarafından cezalandırılacağına inanılmıştır. Sıradan birisi, kral bu kötü kehanetten kurtulsun diye onun yerine geçirilmiştir. Kralın yerine geçen kişi bu süreç içerisinde sadece tahtta oturmuş ve hiçbir işe karışmamıştır. Bu kişi süre bittikten sonra kehanetin gerçekleşmesi gerektiği için ya öldürülmüş ya da krallığı elinden alınmıştır (Jeanette'den akt. Aydın, 2019: 18).

Halk kralın yerine başkasının geçmesi ile bazı şeyleri sorgulamıştır. Bu sorulardan en önemlisi kralların bu süre zarfında ne yaptıkları ile alakalıdır. Bu konuyla ilgili fazla bilgi olmasa da asıl önemli olan kralın bölgeden uzak tutulması gerektiğidir. Babil devletinde, kral muhtemelen Ninova'da ikamet ederken yerine geçirilen kişi Babil'de durmalıdır. Ay tutulması geçtikten sonra kral sarayına dönmüştür. Kral, sarayına dönmenden önce rahipler tarafından arındırılmıştır. Hatta bütün şehrin bir arındırma ritüeline tabii tutulduğu da belirtilmiştir. Ayrıca krala ülkenin başında olmadığı her gün günahlardan arınma ritüelleri yapılmıştır (Bottero, 2012: 171-172).

Akad tabletlerinde, ay tutulması sonucunda krallar ile ilgili bazı bilgiler içeren metinlere ulaşılmıştır. Bu metinlerde kralları ilgilendiren bilgiler bulunmaktadır:

14. günde, ay tutulmaya başlayacaktır. Kötülük Elam ve Westland için, kral için iyi lordum. Kralımız mutlu olsun!” “14. günde Adar ayında ay tutulması olacak. Eğer Ay, 14. günde Adar'da tutulursa, akşam saatlerinde o, dünyanın kralı için kararını verir. Ur ve Westland için de kararını verecek. [---] Eğer Adar ayı içinde bir güneş tutulması olursa Elam kralı (ölecek). “Jüpiter ayın içinde durursa, bu yıl kral ölecek; (değişken) ya da ay ve Güneş'in içinde bulunduğu bir tutulma olacak; büyük kral ölecek. [--] Eğer Jüpiter aya girerse: Westland'da kıtlık olacak; Elam Kralı savaşa girecek, Subartu'da asil, efendisine karşı isyan çıkaracaktır (Kasak, 2000: 87).

Bu bilgilerden de anlaşılabacağı üzere Mezopotamya toplumlarında Ay ve Güneş tutulmaları kralların hayatları ile ilgili büyük etkiye sahiptir. Ay ve Güneş birer tanrı olarak görüldüğü için tutulma gerçekleşeceği esnayı astroloji uzmanları tesbit etmiş ve bu süre zarfında kralın zarar göreceği kehanetinde bulunmuşlardır. Krala bu sebepten dolayı ülke sınırları içerisinde bulunmaması gerektiği bildirilmiştir. Kral ülkede bulunursa herhangi bir felaketle karşılaşacağı için onun yerine vekil geçirilmiş ve bu kötü kehanetlerin gerçekleşmesi gerektiği düşüncesiyle belki de kralın yerine geçen kişi katledilmiştir.

2.12. Ay Tanrısının Öfkesi

Ay tanrısı şefkati ile ön planda olmasına rağmen gazabını gösterdiği zamanlar da olmuştur. İlkel insanların inanışına göre hastalıklar, kişilerin tanrının himayesini kaybetmesi sonucunda insanlara verilmektedir. İnsanların en temel görevi tanrılara ibadet ederek onları hoşnut etmektir. İnsanların bazı görevleri yerine getirmemesi durumunda tanrının öfkeleneyeceği düşünülmüş ve hastalık gibi çeşitli sıkıntıların ortaya çıkacağına inanılmıştır. Hastalıkları iyileştirmeye çalışan rahipler, saygın ruhlara sahip kişilikler olarak tanınmaktadır. Bu rahiplerin görevi tanrıların öfkelerini dindirmek için onlara yakarmaktır. Rahipler bu sayede eski düzeni tekrardan tesis edebileceğini düşünmüştür. Rahipler bu düzeni tekrar tesis etmek için çeşitli ritüellere başvurmuştur. Örneğin; onlar yere un serpererek bir büyü çemberi oluşturmuştur. Bu sayede kötü ruhları uzaklaştırdıklarını düşünmüşlerdir (Saygın, 2017: 6-7).

Ritüeller yukarıda bahsettiğimiz gibi sadece tanrıları hoşnut ve mutlu etmek için değil ayrıca onların öfkelerinden ve gazabından korunmak için de yapılır. Bir evdeki hastalık, ay tutulması, şimşegin görünmesi, kazalar ve herhangi bir kötü kehanet ile karşı karşıya kalındığında da ritüel yapılmaktadır (Mutlu, 2014: 284).

Tanrıları sakinleştirme ritüellerinin başında kurban gelmektedir. İnsanlar kurban veya farklı şekillerde ritüeller yaparak kötü yazgılarının değişeceğine inanmıştır. Tanrıların hoşnutluğunu her zaman kazanmaya çalışan insanlar, başlarına gelecek kötülüklerde ilk

seçenek olarak kurbanı görmüşlerdir. İnanan kimseye göre tanrıya adadığı bu kurban, kötü yargısını değiştirmiştir (Mutlu, 2012: 6).

Ay tanrısının bazı görevleri gazap içeriklidir. Nanna/Sin, Enlil tarafından yer altı dünyasında ölüleri yargılama ile görevlendirilmiştir. Ayrıca Nanna/Sin yeryüzünde yaşayan kralların herhangi bir yanlış davranışında onlara kin gütmesi ve onları cezalandırmasıyla da bilinir (Albayrak ve Mutlu, 2018: 135).

Nanna/Sin'e veya herhangi bir tanrıya karşı gelen ve ibadetlerini ihmal eden kişileri cezalandırma görevinde bulunan Ay tanrısını yatıştırmak için yapılan ritüellerin bir diğeri de büyüdür. Bu büyüye surpu adı verilmiştir. İnsan, surpu büyüğü ile günahlarını bir hayvana yüklenerek tanrıya kurban etmiştir. Kurban edilen hayvan sayesinde kişi günahlarından arındırılmış olarak kabul edilmektedir (Oates, 2004: 191). Bu uygulamanın günümüze günah keçisi deyiimi ile geçtiğı düşünülür.

Kudurru yazıtlarında da surpu büyüğü ile ilgili bilgiler bulunmaktadır. Ay tanrısı Sin'in ilk laneti Kasit hanedanı olan Meli-Sihu'nun (M.Ö. 1186-1172) krallığı dönemine uzanan yazıtta görünmektedir. Tanrı Sin'in pek çok farklı laneti bulunmasına rağmen bu yazıtta geçen, evden uzaklaştırma, konuttan yoksunluk olmuştur. Daha sonra ki yazıtlarda tanrı Sin'in lanetini yeminin ihlalinde, ilahi korumanın yoksunluğunu ve bireyleri kötülüklere karşı savunmasız bıraktığı şeklinde geçmiştir. Bu sebeple Mezopotamya halkı tanrıya karşı Surpu ritüelleri düzenleyip onlara ne kadar bağı olduklarını kanıtlamaya çalışmıştır (Mutlu, 2014: 288-289).

Nanna/Sin'in mükemmel bir savaş eğitmeni olduğu da bilinmektedir. Bunun en büyük örneğı ise Eşnunna kentinin baş tanrısı olarak bilinen Tişpak'ı eğitmesi ile ilgilidir. Tişpak, Fırtına tanrısı Ninazu'nun yerini alan bir tanrıdır. Tişpak'ın en bilindik özelliğı de orduların efendisi olmasıdır. Nanna/Sin, Tişpak'ı Babil öyküsüne göre Labbu adlı bir canavarı öldürmesi için yetiştirmiştir (Green ve Black, 2017: 218).

Nanna/Sin'in bir diğere cezalandırma yöntemi de yeminini bozma suçunu işleyen kişileri ağları ile yakalamasıdır. O ağı ile yakaladığı kişileri cezalandırmıştır. Ayrıca Nanna/Sin diğere suçluları da cezalandırmıştır (Eliade, 2019:114).

Oates (2004: 191) arkeolojik kazılar neticesinde elde ettiği bilgilerde: *“Eğer hasta başım başım diye bağıırıyorsa, bu bir tanrının işidir. Eğer dişlerini gıcırdatıyor ve elleri ayakları titriyorsa, sebep tanrı Sin'dir; hasta ölür”* şeklinde insanları cezalandırdığına değinmiştir. Bizim buradan anlayacağımız, toplum içerisinde bulunan kişiler eğer tanrıya karşı bir hürmet eksikliği yaparsa, tanrı onları en ağır şekilde cezalandırır. Bu cezalandırma deprem, taşkın veya hastalık gibi herhangi bir şey olabilir. Bu ritüellerin yapılması ve tanrıdan

korkulması, insanların kendi doğasında veya dünyanın yapısından kaynaklanan herhangi bir durum tanrı tarafından gelmiş olarak yorumlandığını gösterir.

2.13. Nanna/Sin'in Sembolize Edilişi

Mezopotamya'da bir nesnenin kutsallığı, o nesnenin çevresinde bulunan diğer nesnelerden farklı ve soyutlanmış olmasından kaynaklanmaktadır. Bu farklılık özünden olabileceği gibi sonradan kazanılmış da olabilir. Kutsallık atfedilen nesne, sıradanlıktan çıkacak bir güç elde ettiğinden diğer nesneler ile olan bağlantısı kesilir. Nesne, çevresi ile benzerlik göstermeye başladığı an kutsallıktan çıkartılmıştır (Dilek ve Bahar, 2019: 1349).

Eski Çağ ve günümüz insanlarını ayıran bazı farklılıklar bulunmaktadır. Antik insanlar herhangi bir şeyi düşünürken o şey ile alakalı başka bir kalıp oluşturarak bu kalıp üzerine düşünmüşlerdir. Bu durum *başkalaşım arketipi* olarak anlaşılabılır. Başkalaşım arketipi, herhangi bir varlığın başka bir varlığa dönüşebileceği düşüncesidir. Başkalaşım arketipinde iki varlık birbiri ile özdeşleştirilir (Demirci, 2019: 4).

Antik Mezopotamya'da Ay'ın karanlığı ile şeytanı özdeşleştiren efsaneler bulunmaktadır. Bu efsanelerden birisinde Ay ve Güneş tutulmaları şeytan kehaneti olarak düşünülmektedir. Ay tanrısının yanında kötü kehanetlerden korunmak için dualar edilmiştir. Ay'ın yanında ona özel dualar edilmesinin sebebi, Ay tanrısı Nanna/Sin'in şeytana yenildiğine dair bilgilerden kaynaklanmaktadır. Ay tutulduğunda Nanna/Sin'in bir süreliğine yok olması kaos ve şeytanı baş başa bırakacaktır. Kaos ve şeytanın baş başa kalması evreni kötülük saracağı anlamına gelmektedir. Mezopotamya'da bu inanış çok normaldir. Çünkü Samilerin inancının merkezinde Ay'ın devamlı olarak şeytana karşı mücadelesi bulunmaktadır. Şeytan veya kaos, Ay hilal haline geldiğinde iki ucuna kızgın bir şekilde toplanmaktadır. Halk, bu şeytani güçlerin ayın etrafına toplanması sonucunda dini tören ve muskalara başvurmuştur. Kişi bu durumda şeytani gücü kendisinden veya aydan uzaklaştırdığını düşünmüştür. Harran ve Ur halkı Nanna/Sin'i şeytani güce karşı yalnız bırakmamak için, küçük köpek figürlerini evlerinde bulundurmıştır. Hatta bu köpekleri sadece evlerinde bulundurmamış, her gittikleri yere götürmüştür. Halk, bu figürler sayesinde şeytanı uzaklaştırdığına inanmıştır. Bu inanış zamanla figürlerden vazgeçip gerçek köpeklerin kapı önlerine bağlanması ile sonuçlanmıştır (Ekinci, 2008: 81-82).

Politeist dinlerde insanlar somut varlıklara ibadet etmektedir. Nanna/Sin'in somut fenomenleri arasında en önemlisi Ay'dır. Bu yüzden tapınma işlemi en çok Ay fenomenine karşı gerçekleşmiştir. O, kutsal Ay'da ortaya koyduğu için Ay kutsal olarak kabul edilmiştir. Dolayısıyla Nanna/Sin'in ifade ettiği o tükenmez yaşam ve gerçeklik Ay'da yoğunlaşmıştır.

Ay'ın sahip olduğu kutsallık iki şekilde düşünülebilir. Ay ya hiyerofanisi aracılığı ile kutsaldır ya da simgeler onun kutsallığını ön plana çıkarmıştır (Eliade, 2005: 170-171).

Antik Mezopotamya dinlerinin yanı sıra geleneksel politeist inançlarda da tanrısal varlıklar genel olarak herhangi bir şekil, suret veya doğada bulunan varlıklar ile temsil edilmiştir. İlkel insanlar tanrısal varlıklara sadece bir obje gözü ile bakmamıştır. İnsanlar, bu varlıklara tanrının hulul veya inkarne ettiğini düşünmüştür. Bu objeler kült merkezi veya tapınaklarda sergilenmiştir. Tanrının hulul ettiği düşünülen bu varlıklara karşı onların tanrıdan bir şeyler taşıdığı düşünülerek bu fenomenler için törenler düzenlenmiş ve ayinler yapılmıştır (Gündüz, 2015: 20).

Mezopotamya'da Ay'ın hiyerofanilerinden birisi de onun eril özelliğidir. Ay'ın eril formda olması erkeklerin toplumda olan siyasi gücünü artırmıştır. Ay'ın hilal şeklindeki hali ile boğa boynuzları arasında bir bağlantı kurulmuştur. Bu sebeple Ay'ın bir diğer hiyerofanisi boğadır. Nanna/Sin'in hiyerofanisi olarak boğanın görülmesi güçlü bir hayvan olduğundan olabilir. Ayrıca Mezopotamya coğrafyasında fil veya gergedan gibi büyük hayvanların pek bilinmemesinden dolayı en güçlü hayvan olan boğanın seçildiği de düşünülebilir. Nanna/Sin'in hulul etmesi ile kutsallık kazanan boğa, Ay tanrısını sembolize etmesinin yanında kurban ritüellerinde de en çok sunulan hayvanlardan olmuştur (Ekinci, 2008: 79).

Nanna/Sin, Ay ve boğadan farklı olarak aslan ve ejderha ile de temsil edilmektedir. Aslan bölgede bulunan en güçlü hayvanlardan bir diğeri olduğu için Nanna/Sin'in sembolü olarak gösterilmiştir. Ayrıca mitolojik olaylarda sıklıkla geçen ejderha da gücün sembolü olması nedeniyle Nanna/Sin'i temsil etmektedir (Ekinci, 2008: 78).

Ay'ın boğa ile özdeşleştirilmesi, hilal haline geldiğinde uçlarının tıpkı bir boğa boynuzu gibi görünmesiyle ilişkilidir. Ayrıca boğanın döllemesi ile insanlara çok fayda sağlaması onun tanrısal güçlere sahip olduğu düşüncesinin ortaya atılmasına neden olmuş olabilir.

2.14. Nanna/Sin'in İsimlere Etkisi

İlkel insanlar; yaratma, koruma ve sağlık verme gibi yaşam formlarını tanrılara atfetmiştir. İnsanlar kendi isimleri de tanrının ismi gibi olursa bu formların kendisinde toplanacağını düşünmüştür. Bu sebepten dolayı kendi isimlerini tanrıların isimleri ile birleştirmiştir. Tanrıların isimleri, yalnızca kraliyet ailesine değil aynı zamanda halktan insanların da isimlerine ek olarak getirilmiştir. Ay tanrısı bağlamında konuyu değerlendirdiğimizde isim sadece Sin olarak değil Sin'den türeyen isimler veya Ay tanrısı için

kullanılan farklı isimler de ek olarak getirildiğini anlamaktayız (Albayrak ve Mutlu, 2018: 136-137).

Üst düzey bürokratların isimlerini tutan silindir mühürlerde ve bu mühürlerdeki bazı işaret tablolarında, onların isimleri hakkında bazı bilgilere ulaşılmıştır (Kuhrt, 2019a: 65). İsin ve Larsa krallarından bazıları kendi isimlerine ek olarak veya asıl isimlerinde tanrının ismini bulundurmıştır. Örneğin; kendini adaletin çobanı şeklinde tanıtan Sin-iddinam (İ.Ö. 1849-1843), Sin-eri-bam (İ.Ö. 1842-1841), Sin-ikişam (İ.Ö. 1840-1836), İsin krallığından Sin-magir (İ.Ö. 1827-1817) ve İ.Ö. 1895-1874 tarihleri arasında hüküm sürdüğü düşünülen Bur-Sin gibi birçok kral bu isimlerle anılmışlardır (Kuhrt, 2019b: 300). Ayrıca *kudretli kral*, *Ur kralı*, *dört bir yanın hükümdarı* Şu-Sin gibi bazı isimlere de rastlanılmıştır (Kuhrt: 2019a: 65).

Tanrının ismini kullanmasına rağmen tanrının gazabına uğrayan krallar da olmuştur. Akad dönemi sonrasına ait bazı edebi metinlerde, Agade'nin yıkılış gerekçesi olarak Enlil'in kutsal kenti Nippur'un Naram-Sin tarafından yıkılması geçmektedir. Naram-Sin, Nippur şehrinde bulunan Ekur Tapınağı'nı yağmalamış ve ganimetleri de gemilere yükleyerek başkent Agade'ye götürmüştür. Bunun sonucunda tanrı onu gazabıyla cezalandırmıştır. Tanrının, Naram-Sin ve Akad halkını cezalandırışı Gutileri başlarına musallat etmesi şeklindedir. Tanrılar devletin yıkılışını ve tarih sahnesinden yavaş yavaş silinmesini Akad halkına ve hükümdarlarına göstermiştir (Köroğlu, 2006: 83).

Sonuç olarak muhtemelen, isimlere tanrı isimlerinin eklenmesiyle kişinin maddi ve manevi yönden kuvvetleneceği, tanrının yanında olacağı ve böylece güç kazanacağı düşüncesiyle ilişkilidir. Fakat Naram-Sin örneğinde gördüğümüz gibi isminde Ay tanrısını bulundurmasına rağmen yönetiminde olduğu krallık, yaptığı bir hata sonucunda tanrının lütfunu değil gazabını görmüştür. Krallar tanrı isimlerini kendi isimlerine ekleyerek yönetimi idare etmiş bunun sonucunda da halkın kendilerine karşı herhangi bir isyanda bulunmamasını, kendilerine karşı sadık olmalarını ve onları daha kolay bir şekilde yönetmeyi amaçlamışlardır.

2.15. Antik Mezopotamya'da Ay Tanrısının Cinsiyeti

Ay tanrısının cinsiyeti ile alakalı birçok farklı rivayet bulunmaktadır. Efsanelerde, Ay tanrısına her ne kadar erillik atfedilse de ayın şekil değişikliklerinde cinsiyet değiştirdiği de anlaşılmaktadır. Ay, dolunay şeklini aldığı zaman dişil yönünü açık bir şekilde gösterirken hilal şekli onun eril ve cinsel gücünü göstermektedir. Bundan dolayı ay her şekil değiştirdiğinde cinsiyet değiştirmiş gibi düşünülmüştür (Ekinci, 2008: 79).

Ur ve Harran şehirlerinde tanrıların en büyüğü olan Ay tanrısı Nanna/Sin, Güneş tanrısı Utu'nun babası ve İnanna (Venüs)'nın da babası olduğu belirtilmektedir (Özmen,

2010: 21). Orijinal Sami ve Sümer toplumunun inançlarının arasındaki fark bu üç gezegende görülmektedir. Güney Araplar İştar/İnanna'yı eril tanrı Athtar ile ilişkilendirip dişil, Ay ve Güneş'i de eril olarak kabul etmişlerdir. Ay'ın eril formda düşünülmesinin sebebi, karanlık sayesinde aydınlığın doğduğu fikri olduğu düşünülmektedir (Green ve Black, 2017: 112). Bu mantığa göre Ay geceyi dölleyip gündüzü oluşturmaktadır. Ay'ın dölleyici özelliği, eril olduğunu göstermektedir. Sümer metnlerinin bazılarında Güneş ve Venüs dişil, Ay ise yine eril formda kalmıştır. Bu nedenle Ay değişmez bir erillik özelliğine sahip olarak kabul görmüştür (Bottero ve Kramer, 2021: 232).

Mezopotamya'da yaşayan toplumlara göre Ay'ın eril olarak düşünülmesinin bir diğer sebebi ise erkeklerin toplumda oynadığı güçlü roldür. Bu güçten dolayı Ay'a erilliğin atfedilmesi ile onun toplum üzerindeki siyasi gücü de artırılmıştır. Ay'ın hilal formu ve boğanın boynuzları arasındaki benzerlik erillikten olan siyasi gücünün yanı sıra boğanın gücünün de ona verildiğini sembolik olarak tasvir etmiştir. Ay ve boğa arasındaki ilişki erillik ile alakalıdır (Ekinci, 2008: 79).

Arkeolojik kazılarda Ay tanrısı Nanna/Sin'in erillik formuna dair ulaşılan tabletlerden birisinde Ekinci (2008: 79) "*Baba Nanna, parlayan hükümdarlığın Efendisi, tanrıların kahramanı Baba Nanna, krallığı tekâmül etmiş, tanrıların kahramanı Baba Nanna, krallığı heybetli elbiseleri ile desteklemiş, tanrıların kahramanı boynuzu kalın, ayakları mükemmel, taştan sakallı, lüks ve bolluk içinde olan vahşi boğa*" şeklinde ayın eril formunu anlatmıştır.

Bazı Antik inanışlarda Ay'a döngüsünden dolayı dişil rol atfedilmiştir. Döngüleri olan ayın bir kadının vücudundaki özel durum ile alakalı görünmesi antik insanların böyle düşünmesine yol açmıştır (Rowland, 2014: 77).

Türk topluluklarında da bazı özellikler göze çarpmaktadır. Göktürklerden sonraki Türk topluluklarında güneş ve aya verilen cinsiyetlerde de ay eril formdadır. Anadolu'daki bu düşünce günümüzde *aydede* tabirini almıştır. Aydede tabiri, ayın dişil değil eril olduğu yönündeki düşünceyi kanıtlar niteliktedir (Yıldırım, 2017: 56).

2.16. Ay Tanrısının Şehirleri ve Şehirlerdeki Ay Kültleri

Antik Mezopotamya toplumlarında her şehrin panteonu farklılık arz etmektedir. Bu durum Mezopotamya'nın şehir dinleri şeklinde sistemleştiğini göstermektedir (Mutlu, 2012: 1). Sümerlere kadar totemler şehirleri koruyan tanrılar olarak kabul edilmiştir. Sümerler'in gelmesi ile Enlil, Nippur; Enki, Eridu; Utu (Şamaş) Larsa vb. şekilde şehirlerin başlarında ana tanrılar olduğuna inanılmıştır. Bu inanıştan dolayı bir şehir diğer şehri ilhak ettiğinde, kendi baş tanrısı, ilhak edilen şehrin de baş tanrısı olmuştur. Bu durum sonucunda öteki tanrılar tamamen kaybolmasalarda varlığını bir şehrin büyük tanrısı olarak değil de ya şehrin

panteonunda ya da halkın hayatında ufak bir tanrı olarak sürdürmüştür (King'den Akt. Gündüz, 1998: 19).

Mezopotamya kavimleri birbirleri ile tarıma dayanan ticari ilişkiler kurmuştur. Bu kavimler, Mısırlı tüccarlarla da ticaret yapmıştır. Mezopotamyalı kavimlerin içeride ve dışarıda kurduğu ticari ilişkiler bölgede değerli madenlerin artışına neden olmuştur. Ticaretin bölgede ilerlemesi sonucunda güvenliğe duyulan ihtiyaç da artmıştır. Avrasya'dan gelen göçebe ve dağlı kavimler, ticaret yolları üzerinde ciddi birtakım tehlikeler oluşturmuştur. Bu durumdan ticaret ile meşgul olan kişiler rahatsızlık duymuştur. Mezopotamyalıların binbir zorlukla inşasını yaptığı su depoları ve kanallar, dağlıların bölgeye gelmesiyle tehdit altına girmiştir. Bu durum şehir devletlerinin güvenlik mekanizmalarını sağlamlaştırmasına ve halklarına güven telkininde bulunmasına neden olmuştur (Saygın, 2017: 2).

İstilacıların bölgeye gelmesiyle tahribata uğrayan şehirde halktan alınan vergiler artırılmış ve bu vergiler ile askeri yapılar tesis edilmiştir. Çok süre geçmeden şehir devletlerinde silahlanma yarışı başlamıştır. Silahlanma yarışında olan şehirler sadece dağlıları tehdit etmemiş aynı zamanda birbirlerini de tehdit olarak algılamaya başlamıştır. Bu durum sonucunda bir kent devletinin başka bir kent devletini siyasi egemenliği altına almasından korkulmuştur. Çünkü siyasi egemenlik sonucunda şehrin tanrısı ikinci plana düşecek ve diğer şehrin tanrısı panteonun zirvesinde olacaktır. Bu inanış şehir devletlerinin askeri yapısını muazzam derecede geliştirmesine sebep olmuştur (Saygın, 2017: 2).

Ay tanrısı şehir olarak Ur ve Harran'ı seçmiş veya oraya görevlendirilmiştir. Kendi bulunduğu bu şehirlerde onun için tapınaklar inşa edilmiştir. Bunlar; Ur'da E-kiş-nu-gal ve Harran'da E-Hul-Hul Tapınağı olarak bilinmektedir. Bu şehirlerde Nanna/Sin için ibadet yapılmıştır. Ur ve Harran şehirlerinin panteonunun başında Ay tanrısı bulunmaktadır.

2.16.1. Ur Şehri

M.S. XIV. yy. da çivi yazıları ve çeşitli dillerin yeniden keşfinden önce, Antik Mezopotamya tarihinin çoğunluğu, sadece Avrupa'da değil, Irak ve Suriye'de de hafızalardaki yerini kaybetmiştir. Antik Mezopotamya medeniyetleri; Pers, İskender ve Roma'nın dalgaları altında kaybolmadan önce de bazı görkemli kentleri çoktan unutulmuştur. Ur, bu kentler içerisinde olmayan istisna bir kenttir. Çünkü Kutsal Kitap, Ur'u İbrahim'in ailesi için Suriye'nin kuzey bölgelerine yerleşmeden önce hareket noktası olarak gösterir. Ur, yaklaşık 5000 yıl önce nehirlerden faydalanılarak sulama yapılan benzeri görülmemiş yoğunlukta yerleşime sahip bir şehirdir. Ur, sulama ile zenginlik sağladığı Irak'ın güneyinde

bulunmaktadır. Ayrıca Ur şehri erken yerleşik yaşamın birkaç önemli merkezinden birisi olarak da bilinmektedir (Fleming, 2016: 5).

Antik Doğu şehirleri, genellikle Şam, Halep, Kudüs vb. Orta Çağ şehirleri gibi düşünülmüştür. Ur hakkında elimize ulaşan bilgiler; şehrin çarpık kentleşmesi sonucunda karmaşık bir ulaşım ağına ve daracık çıkmaz sokaklara sahip olduğu tipik doğu kasabasına benzeyen bir yerleşim yeri olmasıdır. Bu bilgiler M.Ö. II. bin yılına ait klasik bir Ur mahallesi örneğidir (Bordreuil vd., 2015: 113).

Ur kentinde, Orta Mezopotamya'daki (Cemdet Nasr) arkeolojik kazılarda bulunan 5400 tablet ve tablet parçaları ile diğer şehir devletlerine göre daha çok belge bulunur (Bordreuil vd., 2015: 291). Sir Leonard Woolley'in Ur kazısında ortaya koyduğu emekler sayesinde bu tabletlere ulaşılmıştır. Ur, görkemli tapınaklara, rahiplere, yasalara, edebiyata ve zengin bir mitolojiye sahiptir. Woolley, Ur kentinin tarımsal yönden oldukça gelişmiş bir uygarlık olduğunu da belirtir (Hooke, 2020: 19).

Mezopotamya toplumları kurduğu kentlerde tanrılar panteonu oluşturmuştur. Ur, bu şehirlerden birisidir ve birçok kraliyet hanedanlığının merkezi olarak kabul edilmiştir (Bottero, 2012: 331). Krallıklara merkezlik yapan kentin panteonundaki baş tanrı Ay tanrısı Nanna'dır. Nanna'nın panteonun başında bulunması Ur'un *Ay tanrısı Nanna şehri* olarak anılmasını sağlamıştır (Smith, 1924: 51).

Çağdaş araştırmacılar, III. Ur Hanedanının, Asur ve Babil imparatorlukları da dahil çivi yazısı kullandığını ve bu yazının merkezi yazıya dayalı bir devlet yönetimi getirdiğine ulaşmıştır. Yazıcı okulları, ağırlıkların ve ölçümlerin hatta takvimlerin standartlaştırılmasıyla birlikte tek tip yazı ve yönetim sisteminin temelini oluşturması için restore edilmiştir. Bu sistemle, herhangi bir şey için yapılan harcamalar kayıtlara geçirilmiş ve kraliyet depolarında titiz bir şekilde tutulan defterlerle kontrol altına alınmıştır. Kontrol edilen meta akışı ile tam uyumlu bir ekonomik sistem meydana getirmek mümkün olmuştur. Bu tutanaklar sayesinde Ur kentinden günümüze birçok kaynak ulaşmıştır (Fleming, 2016: 7).

Şehirler zaman zaman su akıntıları sayesinde tarım ile zenginleşmiş veya taşkınlar ile mahsulünden olup fakirlik yaşamıştır. Ur gibi bir şehrin görkemi bile bu durum ile yitip gitmiştir. Ur, Babil döneminin ortalarında bir yıkıntıdan ibaret kalmıştır (McCall, 2011: 44). M.Ö. II. binyılda Ur, bölgesel güçte tek başına yükselişini yaşamıştır. Ur merkezli bir hanedan sadece Sümer'i değil, Dicle Nehri'nin yukarısındaki Niniveh ve günümüz İran'ın bitişik bölgelerindeki önemli toprakları da içerisine alan bir krallık inşa etmiştir. Ur Krallığı hem İranlı Elamlıların hem de Amorrilerin baskısı altında yıkıldığında, sadece Sümer kimliğinin son ihtişamını değil, aynı zamanda yazıcılara ve yazıcı yönetimine eşi görülmemiş

kaynak da sunmuştur (Fleming, 2016: 7). İlginçtir ki güçlü Ur Hanedanlığı'nın yıkılmasına, tıpkı Akad Hanedanlığı'nın çöküşündeki gibi, kraliyete saygısızlık olduğu düşünülerek ağıtlara kesinlikle yer verilmemiştir. Miadını tamamladığı, tanrıların hükümdarlığına son verme kararı aldığı düşünülmüş ve bu karara boyun eğilmiştir (Kuhrt, 2019a: 94).

2.16.2. Ur Nanna Kültü

Ur şehri ay kültürünün güneydeki merkezidir. M.Ö. III. bin yılın ilk dönemlerinden itibaren güneyde Ur, kuzeyde ise Harran hem birer kült merkezi hem de yörede en güçlü pozisyonda bulunan politik merkezler halindedir. Ur şehrinde bulunan çeşitli tabletler, Güney Mezopotamya'nın yerel krallarının göreve getiriliş törenlerinden bahsetmektedir. Bu tabletlerde kralların göreve getirilişi iki şekilde gerçekleştiği belirtilmektedir. Bunlardan birincisi Ur'da bulunan Nanna mabedinde krallık takdimidir. İkincisi ise Ur'daki Ay tanrısı Nanna adına krallığın takdim edilmesidir. Dolayısıyla Ay tanrısı Nanna, Güney Mezopotamya'da kralları kutsayan uluhiyet sayılmaktadır. Özellikle Ur kentinde Ay tanrısı tarafından krala halkı idare görevi verildiğine inanılmıştır (Gündüz, 1998: 139-140).

Ur Nanna kültüründe merkezi tapınak olarak E-kiş-nu-gal bilinmektedir. Tapınak şehrin merkezine inşa edilmiş ve halk tarafından oldukça değerlidir. Nanna'nın erillik formundan dolayı ona kurban olarak boğa sunulmuştur. Nanna'nın sayısı 30 olarak belirlenmiştir. Bu sayının 30 olmasının sebebi Ay'ın günlerinden kaynaklanmaktadır. Ailesi içerisinde babası Enlil, annesi Ninlil, karısı Nikkal, oğlu Utu ve kızı İnanna bulunmaktadır. Nanna Mezopotamya toplumları içerisinde her zaman büyük tanrı olma pozisyonunu korumuştur. Nanna'nın simgesi yan yatmış hilal, boğa, aslan ve ejderhadır (Green ve Black, 2017: 153-154).

Ur şehrinin Nanna kültüründe musiki ve edebiyat da bulunmaktadır. III. Ur Hanedanlığı ve daha sonra gelen İsin Hanedanlığı dönemlerinde krallara methiyeler dizen ilahiler, Sümer topraklarının istila oluşundan sonra da yazılmış ve bestelenmiştir. Ur kentinde, kentlerin yıkılışı ile ilgili uzun metinler biçiminde mersiyeler bulunmuştur. Bu mersiyelerden birisi *ağlayan ana* olarak ifade edilir. Ur halkı, Nanna'ya methiyeler dizmiş ve ona yakarmıştır (Güler, 2019: 38).

M.Ö. II. binlerde Akad, Gutiler ve Elamların saldırısı ile birlikte yıkılmıştır. Bu saldırılar sonucunda yazılı tabletlerde Ay Tanrısı Nanna'ya yapılan şikayetlerin birisinde şu sözler geçmektedir:

Ur şehrine bir felaket uğramıştı, şehir harabeye dönmüştü, halk şehirden kovulmuştu, şehrin duvarları yıkılmış ve her tarafında şikayetçilere rastlanılması olası olmuştu, bir yandan inleyenler diğer yandan yaralananlar ve öte yandan ise ağlayanlara denk gelmek mümkündü. Ur şehrinin eğlence sokaklarında

şimdi cesetler bulunuyordu. Çocuklar balık gibi suda çırpınıyor, insanlar açlıktan sefalet çekiyordu çünkü bütün mallarına el konulmuştu (Ciziri, 1997: 101).

2.16.3. Harran

Mezopotamya bölgesindeki Ay tanrısının bir diğer kült merkezi de Harran'dır. Harran'da Ay tanrısı mabedi olan E-Hul-Hul (mutluluk evi) Tapınağı bulunmaktadır (Mutlu ve Albayrak, 2018: 135). Asur dilinde *Harranu* kelimesini Sümer dilindeki *Kaskal* kelimesi karşılamaktadır. Çivi yazılı Sümerce tabletlerde Harran, *Uru-Kaskal-Ki* ismi ile anılmaktadır. Asurca *Harranu* kelimesi *yol, seyahat, kervan durağı* gibi anlamlara gelmektedir. M.Ö. X. yy. 'dan sonraki döneme ait yazılı metinlerde *Harranu* ismine sıklıkla rastlanılır. Harran ismi Asurca metinlerde *Uru-Harrani* gibi farklı şekillerde görülmektedir (Gündüz, 1998: 136).

Bir yerleşim merkezi olan Harran, Kuzey Mezopotamya'da yer alır. Harran'ın konumu ticaret yolları üzerinde bulunmaktadır. Şanlıurfa il merkezinin 44 km. güneydoğusunda bulunan Harran'da Harran Höyüğü isminde bir yer bulunmaktadır. 1959'da D.S. Rice başkanlığında Harran Höyüğü'nde kazı çalışmaları yapılmaya başlanmış ve 1983 yılı ile birlikte Nurettin Yardımcı başkanlığında çalışmalar devam etmiştir. Höyükte yapılan kazılarda Babil Dönemi'ne ait bazı tabletlerde bu bölgeden *Harranu* şeklinde bahsedildiği saptanmıştır (Baysan, 2016: 100-101).

Harran Höyüğü ve civarında yapılan arkeolojik kazılardan anlaşıldığı üzere Harran, Mezopotamya bölgesinin kuzeyinde Ay tanrısının kentidir (Gündüz, 1998: 31). Harran Ay tanrısı *Sin şehri* olarak adlandırılmaktadır (Smith, 1924: 53).

Tanrı Sin'in Babil, Asur ve Akad üzerindeki etkisinden ve tarihi kaynaklarda yer alan bilgilerden yola çıkarak hem Esarhaddon hem de Asurbanipal krallıklarının erken dönemlerinde kraliyet taçlarını almak için Harran'a gitmiştir. Tahta geçtiği andan itibaren Asurbanipal, Harran'da bulunan E-Hul-Hul Tapınağı'nda restorasyon yapılması emrini vermiştir. Asurbanipal en küçük kardeşini de E-Hul-Hul Tapınağı'nın başrahibi yapmıştır. Ayrıca Asurbanipal kız kardeşini Ay tanrısı Sin'e hizmetçi olarak adamıştır. Asur kralı Asurbanipal (M.Ö. 668-627), Akitu bayramı yapılan tapınağı -bu tapınak kral Esarhaddon'un Harran'a geldiğinde Harran'ın dışında gördüğü söylenen tapınaktır- tekrar kullanışlı hale getirmek için uğraşmıştır. Asurbanipal, Harran'da iki tapınak daha inşa ettirmiştir. Asurbanipal'in inşa ettirmiş olduğu tapınaklardan birisi Ay tanrısı Sin adına inşa edilen Uzu-mu Tapınağı'dır (Gündüz, 1998: 144).

Harran, Asurluların yıkılmasına rağmen bir süre daha direnen ve politik birlik oluşturmaya çalışılan bir şehir olmuştur. Asur ve Babillerde Ay tanrısının tapınma merkezi olan Harran, Hristiyanlık ortaya çıktıktan sonra, Süryani ve Ermeni tarihçileri tarafından

putperest olarak tanıtılmıştır. Asur geleneklerine bağlı kalan Harranlı Asurlar ve çok az sayıdaki Yahudi, eski inançlarını yörede sürdürmeye devam ettirmiştir. Yöre halkı felsefi çalışmalarını da devam ettirerek: insanın varlığı, evrenin oluşumu ve maddeyi yorumlama gibi felsefi konuları çalışmıştır (Gündüz, 2015: 38-39).

Harran'ın gözden düşüşü farklı etkenlere dayanmaktadır. Bunlardan birincisi Ay tanrısı Sin liderliğinde gezegen panteonuna dayalı paganizmi kabul etmeyen Yahudiliktir. İkinci olarak Hristiyanlığın bölgede yayılması gelmektedir. Üçüncü ve son olarak İslam'ın bölgede yayılmasıyla Harran'ın gözden düşüşü bir paralellik gösterir. Nusaybin'de Harran'ın gezegen kültüne sahip çıkan önemli bir Yahudi okulu kurulmuştur. M.Ö. 303'de Selcucos I Nicator tarafından Edessa şehri kurulmuştur. Hristiyanlık M.S. II. yy. dan Edessa'da hâkim din haline gelmiştir. Edessa şehrinin kurulması ile Harran ve Sin kültü yörede güç kaybetmeye başlamıştır. Bu güç kaybetmeye başlayış beraberinde Harran'ın inisiyatifini komşularına kaptırıp zamanla sıradan bir şehir haline gelmesine sebep olmuştur (Gündüz, 1998: 134).

Kral VII. Abgar'ın (M.S. 177-212) Hristiyanlığı kabulü sonrasında Urfa'da tarihin ilk Hristiyan krallığı vuku bulmuştur. Hristiyanlığın egemenlik yıllarında Harran halkı putperest olarak suçlanmış ve baskı altında tutulmuştur. Edessa (Urfa) bölgede yeni yıldız haline gelmiştir (Baysan, 2016: 101). Müslümanların bölgeyi M.S. VII. yy. da fethettiği dönemde Harran şehrinin Urfa'ya bağlı olduğu belirtilmektedir. Bölge tam olarak İslam hakimiyetine girdikten sonra, Müslüman yöneticilerin IX. yy.dan itibaren Harranlılara ibadetlerini serbestçe yapmalarını temin etmiştir. Bu hoşgörü sayesinde yöre halkı hızla İslam dinini benimsemiş ve puta tapan Harran'da gezegen kültüne inanan kişilerin sayısı hızla azalmaya başlamıştır. Harran şehri Moğollar tarafından yıkılana dek Sin kültürünü küçük çapta dahi olsa devam ettirmiştir (Gündüz, 1998: 135).

2.16.4. Harran Sin Kültü

Harran şehrinin önemli bir merkez olmasında şüphesiz en önemli rolü Ay tanrısı Sin'in şehirde bulunan mabedi E-Hul-Hul oynamaktadır. Özellikle MÖ. X. yy.daki Asur ve Babil kaynaklarında sıkça E-Hul-Hul Tapınağı'nın ismi geçmektedir. Harran, Asur ve Babil'in kuzeydeki merkezlerinden birisi olma özelliği ile tanınmıştır. Sin ve E-Hul-Hul Tapınağı, Harran'ı yörede ayrı bir konuma yerleştirmiştir. Bu özelliğinden dolayı Asur ve Babil dönemlerinde Harran bir göz bebeği olmuştur. Anlaşmalar ve törenler için E-Hul-Hul Tapınağı kullanılmıştır. Tapınağın anlaşmalar için merkez olarak kullanılması onun önemini artırmıştır (Gündüz, 2015: 31).

Kral Esarhaddon döneminde tahtta kendisinin de hakkı olduğunu beyan eden Sasia'yı takip eden bir grup asi kaynağından edinilen bilgilere göre, Esarhaddon, Ay tanrısı Sin'e canı gönülden bağlı olan bir hükümdardır. Asur tarihi vesikalarında, Esarhaddon'un, ülkenin batısına doğru yaptığı bir seferde Ay Tanrısı Sin'e bağlı olduğunu göstermek için E-Hul-Hul Tapınağı'nı ziyaret ettiği belirtilir (Ekinci, 2008: 70).

Asur ve Babil dönemine ait kaynaklarda, Ay tanrısı Sin'in şahıs isimlerini de etkilediği görülmektedir. Bu isimler incelendiğinde bölge halkından birçok kişinin ismi, Sin veya Si' terimi ile bir başka kavramın yan yana getirilmesi sonucunda oluşturulan birleşik isimler ortaya çıkmaktadır. Tanrının ismi, *Si'-iababa*, *si'-ahadi*, *si'-dikir*, *si'-nuri*, *si'-simki*, *si'-saka* gibi kişi isimlerinde bulunmaktadır. (Gündüz, 1998: 140).

Orta çağ kaynaklarından ulaşılan bilgilerden yola çıkarak Harran'daki Ay kültünü devam ettiren Sabiiler, bu kültü M.S. XI. yy.'a kadar devam ettirmiştir. İslam alimleri içerisinde İbn-i Cübeyr, el-Biruni, Dimeşki gibi bazı kişiler Ay'a tapan Sabiiler'den bahsetmektedir. Harran merkezi konumda oluşunu ticaret, eğitim veya başka bir şeyden değil Ay kültüründen almıştır. Özellikle antik dönemlerde Harran'ın ünü Ay kültüne bağlıdır. Ay tanrısı Sin, Harran şehrine altın çağını yaşatmıştır (Ekinci, 2008: 65).

Harran şehri sahip olduğu kült sayesinde birçok kraldan değer görmüştür. Harran, değerli bir merkez olması sebebiyle birçok defa saldırılara da maruz kalmıştır. Bu saldırılar sonucunda şehirde bulunan ünlü E-Hul-Hul Tapınağı defalarca yıkılmıştır. E-Hul-Hul, III. Salmanasar, Asurbanipal ve Nabonidos gibi hükümdarlar tarafından restore edilmiştir. Harran'da Sin kültü hem kral hem de halk tarafından değerlidir. Harran sahip olduğu Sin kültü sayesinde anlaşmalarda, törenlerde, siyasi ve kültürel durumlarda bir merkez olarak önemlidir. Ay kültürünün etkisi gündelik hayatta da yer bulmuş ve halk arasında kişi isimlerine kadar etki etmiştir. Ay kültürünün etkin varlığı ile sahip olduğu kült, başta siyasi ve kültürel olmak üzere birçok alanda Harran'ı önemli bir merkez haline getirmiştir. Ayrıca Ay tanrısının ünlü E-Hul-Hul Tapınağı'na kralların kardeşlerini veya kızlarını görevli olarak göndermesi de şehrin önemini artırmıştır.

2.16.5. Soğmatar

Antik Mezopotamya dinlerinde Ay tanrısının sahip olduğu bir diğer yerleşim yeri Soğmatar'dır. Ay kültürünün genel olarak şehirleri içerisinde Ur ve Harran bilinse de bir diğer yerleşim yeri olan Soğmatar da bu merkezler içerisinde bulunmaktadır. Soğmatar'ın bir şehir mi yoksa yerleşim alanı mı olduğu tam bilinmese de konumu Şanlıurfa ilinin 60 km. güneydoğusunda yer almaktadır. Soğmatar'ın Harran ile uzaklığı 40 km. ve şehrin

kuzeydoğusunda yer almaktadır. Soğmatar, Tek Tek Dağları yamacındaki Yağmurlu Köyünde'dir. Köyün girişinde yer alan höyüğün güneyinde bulunan tepenin, kuzey yamacında iki rölyef dikkat çekmektedir. Yağmurlu köyünde bulunan bu tepe, bir yazıt içerisinde *Kutsal Tepe* olarak ifade edilmiştir (Mutlu ve Albayrak, 2018: 139).

Soğmatar'da Ay tanrısı Sin inancının egemen olduğu bilinmektedir. Burada M.S. 164-165 yıllarına ait bazı metinlerde Urfa krallığına bağlı çoğu bürokratin Sin kültürünü benimsediğine ulaşılmaktadır. Dolayısıyla Harran'ın bu dönemde de etkisini civar şehirlerde göstermiş olduğu anlaşılmaktadır (Gündüz, 2015: 36).

Soğmatar'da yapılan kazılarda ayrıca asker figürlü bir rölyefe de rastlanılmıştır. Yerleşim yerinde bulunan rölyefin üzerinde; *"her kim bunu tahrip ederse Sin onu cezalandıracak"* ifadeleri bulunmaktadır. Soğmatar kazılarında ulaşılan materyallerin ikisinde *"Maralahe"* birisinde de *"Tanrıların kralı Maralahe"* isminden bahsedilmektedir. Maralahe ismi ise Akad'da tanrı Sin'in ismi olarak bilinmektedir. Hatta tanrı Sin'in Harran'da yapılan kazılarda *"Tanrıların Kralı"* olarak ifade edilmesi bunu kanıtlamaktadır (Mutlu ve Albayrak, 2018: 140).

Maralahe'nin Sin için söylenmiş bir unvan olduğu Soğmatar kazılarındaki kitabelerde açık bir şekilde ifade edilmektedir. Üst paragrafta belirttiğimiz gibi yine tapınağın üstünde bulunan kitabelerde tanrı Sin'in adı açık bir şekilde ifade edilmese de Maralahe'nin Sin olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca yörede Sin için *Şar-İlani* ve *Bel İlani* -tanrılarının rabbi-denilmektedir (Gündüz, 2015: 72). Bu kadar yüceltilen Tanrı Sin'in yıkık durumda olan mabedinin arkeolojik kazılarda şekil olarak silindirik biçimde olduğuna ulaşılmıştır. Tapınağın içerisinde E-Hul-Hul Tapınağı'ndaki gibi gizli bir yeraltı odası bulunmuştur. Ayrıca 1900'lü yılların ilk çeyreğinde Fransa'nın Halep Büyükelçisi Pognon tapınak ile ilgili çalışmalar yapmıştır. Pognon tarafından yapılan çalışmada bir mağaraya ulaşılmıştır. Pognon'un ismini taşıyan mağaranın güney, kuzey ve batı duvarlarında antropomorfist tanrı şekilli kabartmalar ve yazıtlar bulunmuştur (Şekil: XVII). Bu kabartmalardan birisinin üst tarafında Ay tanrısının sembolü hilalin bulunması Soğmatar'da Sin kültürünün varlığını kanıtlar niteliktedir (Mutlu ve Albayrak, 2018: 140).

Buradan ulaşılan yargı tanrı Sin'in Harran ve Ur şehirlerinde olduğu gibi Soğmatar şehrinde de bir panteon bulunuyorsa bu panteonun en başında olduğudur. Soğmatar'da arkeolojik kazılar yapan Pognon'un bulduğu mağarada ulaşılan büstteki antropomorfist şekiller burada bir panteonun varlığını göstermektedir. Panteonun en tepesinde ise tanrı Maralahe bulunmaktadır. Maralahe kelimesi de ayrı bir tanrı değil Ay tanrısı Sin'in bir lakabı veya unvanı olarak kabul edilmelidir.

2.17. Steller

Antik dönemlerde bulunan eski uygarlıkların üzerlerine tanrı sembolü, tanrı isimleri, tanrılar ile ilgili açıklamalar, tanrılardan gelen kutsal bilgiler veya kralların özet şeklinde hayatlarının yazılı olduğu belgelere denilmektedir. Stel, genellikle yüksekliği eninden büyük olan bazen taş bazen de tahtadan yapılan dik şekildeki bloklara denilmektedir (Kuhrt, 2019b: 128).

Nabonidos döneminden günümüze birçok stel ulaşmıştır. Çünkü Nabonidos (M.Ö. 556-536) hükümranlılığı döneminde tıpkı bir arkeolog gibi çalışmıştır.. Ayrıca Nabonidos krallığının büyük bir bölümünü Teyma'da geçirmesine rağmen kendi ülkesindeki on üç kentte birçok mimari girişimde bulunmuştur. O birçok hükümdarın yaptırdığı tapınakları inceleyerek onların bu tapınaklarda bulunan yazıtlarına ulaşmıştır. Nabonidos kendisinden yaklaşık bin yıl önce hükümdarlık yapan Hammurabi (XVIII. yy.) ve Burna-Burias (M.Ö. XVI. yy.) gibi kralların yazıtlarına da ulaşmıştır. Nabonidos, Ur'da bulunan rahibeler evinin M.Ö. XVIII. yy. dolaylarına ait yazıtlarını da çözdürmüştür (Bordreuil vd., 2015: 190).

Harran stellerinde Babil Kralı Nabonidos'un kral olduğu vakit kendisine Sin'in yardım ettiği belirtilir. Nabonidos bu krallığın ona verilmesine karşılık kutsal tapınak E-Hul-Hul'ü tekrar inşa etmiştir. Nabonidos'un tanrı Sin'i panteonun en üstündeki tanrı olarak ilan etmesi de bu steller içerisinde geçmektedir. Harran'da Adda-Guppi'nin söylediği sözlere dair bir stel: *"Tanrıların kralı olan Sin bana baktı ve rahminden doğan biricik oğlum Nabonidos'u krallığa çağırdı. Mısır sınırlarından itibaren Sümer ve Akat krallığını yukarı denizde ve hatta aşağı denizde de bütün topraktan burada onun (Nabonidos'un) ellerine teslim etti."* şeklinde Nabonidos'un Sin'in desteğini tam olarak aldığını, krallığına güç ve toprak katacağını ifade etmiştir (Ekinci, 2008: 74). Nabonidos'un annesi Adda-Guppi ile ilgili bulunan stelde: *"Harran'daki ay tanrısı Sin'in tapınağını onartan Nabonidos'un annesi, bütün hayatı boyunca kendini Ay tanrısına adanmıştır"* bilgileri geçmektedir (Mutlu ve Albayrak, 2018: 137-138).

Adda-Guppi'nin Harran'da ön plana çıkması, kadınların hükümdarlıklarda kısmen de olsa söz sahibi olduğunu bizlere göstermektedir. Ondan günümüze gelen steller bizlere Harran'da Sin kültürünü yücelten asıl faktörlerden birisinin de Adda-Guppi olduğunu göstermektedir. Onun Sin kültürünü yüceltme konusundaki azmi dikkat çekmektedir (Kağnıcı, 2020: 28).

Harran'da bulunan bir diğer stelde ise tanrı Sin'in unvanları *sar-ilane* ve *bel-ilane* şeklinde belirtilmiştir. Bu kavramlar Sin'in tanrıların rabbi, en büyüğü veya ulusu olarak anlaşıldığını ifade etmektedir. Harran kentinin 4 km. uzağında Aşağı Yarımca ismindeki yerleşim yerinde, Ay tanrısı Sin'in sembolü olan hilal, bir stel üzerine kazınmış şekilde bulunmuştur. Bu çivi yazılı metinde Ay tanrısının isminin geçmesi onun Ay'ı sembolize

etmek için yapılmış bir stel olduğunu anlatmaktadır. Ayrıca Harran'ın 24 km. kuzeyindeki Sultantepe Höyüğü'nde Sin'e ait olan bir stele ulaşılmıştır. Bulunan stelde höyükte bir Sin tapınağının varlığından bahsedilmektedir. Harran'da bulunan bir diğer stelde M.Ö. 610 yıllarında işgalciler tarafından tapınağın yağmalanıp yıkıldığı belirtilmektedir (Şekil. XIX ve Şekil XX) (Mutlu ve Albayrak, 2018: 139).

Ur kentinde Ay tanrısı Nanna ile alakalı herhangi bir stele ulaşamasak da Fransız Arkeolog Andre Parrot'un *Harran kültürünün Ur kültürünün tam bir kopyası* şeklinde ifadesi bize burada bulunan stellerdeki bilgiler ile Ur şehrinde geçen bilgilerin ve tanrının mantık olarak aynı özelliklere sahip olduğunu ifade etmektedir (Amiet, 1980: 25).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

AY TANRISI İLE İLGİLİ İNANÇ VE RİTÜELLER

İnananlar ibadet mekanlarında kutsalı hissedebilmek için bazı ritüeller gerçekleştirir. Tanrı ile insanlar arasındaki iletişim aracı olarak dini ritüellerde çeşitli semboller kullanılır. Mezopotamya toplumunda da Ay tanrısı Nanna/Sin farklı sembollerle temsil edilmiştir. Nanna/Sin'i ifade eden bu semboller insanların hayatında önemli bir yere sahiptir. Ay tanrısı için sembollü, sembolsüz veya bireysel ve toplumsal olmak üzere çeşitli ritüeller yapılmıştır.

Çalışmanın bu bölümünde Antik Mezopotamya'da Nanna/Sin ile ilişkili inanç, ibadet mekanları ve ritüellerden bahsedilmiştir. Ayrıca bununla ilişkili olarak ritüellerin toplum içerisindeki yeri, anlamı, önemi ve yapılış şekli; bayramlar ve bu bayramların ifade ettiği anlam, ölümden sonraki hayat ve bu hayatla ilgili toplumda var olan anlayışlar ayrıntılı bir şekilde incelenmiştir

3.1. Ahiret İnancı

Woolley'in yaptığı kazılar sonucunda keşfettiği toplu mezarlardan elde edilen bilgiler, Harran ve Ur kentlerinde ahiret inancının varlığını kanıtlar niteliktedir. Daha sonra çıkan tabletler tanrılara kurbanların sunulduğu ve böylece onları hoşnut ederek öldükten sonraki yaşamlarında kendilerini garantiye almaya çalıştıklarını göstermektedir. Tabletlerde *ölüler diyarı* olarak çevirebileceğimiz Sümerce *kur* sözcüğü, *dağ* anlamına gelmektedir. Erken dönemlerde ölümler diyarının dünyanın keşfedilmemiş bir bölgesinde olduğuna inanılmıştır. Coğrafi bilgiler geliştikçe halk bu konuyu soyut düşünmeye başlamıştır (Bordreuil, vd., 2015: 291).

Eliade (2000: 183-184) -tıpkı Samilerde olduğu gibi- Doğu dinlerinin hepsinin kökeninde bir bitkisel ruh bir de ölümden sonra bedenden ayrılan bir tinsel ruh inancının olduğunu belirtmektedir. Ayrıca bu terminoloji, Antik Roma İmparatorluğu döneminde yaygınlaşan doğu teolojisinde de bulunmuştur. Sami kavimlerin bu ahiret inanişından çevre kültürlerin de etkilendiği düşünülmektedir. Bu konuyu derinlemesine incelemek yerine konumuz olan Ay'ın işlevi üzerinde duracağız.

Antik Mezopotamya medeniyetlerinde halk arasında eşitlik düşüncesine ulaşamamaktadır. Halk toplu ritüeller, ibadetler esnasında eşitmiş gibi görünseler de aslında kurban ritüelinde bunu daha iyi görmekteyiz. İnsan kurbanları ritüellerinde öldürülenlerin genel olarak alt seviyedeki erkeklerden seçildiğine ulaşmaktayız. Bu düşünce sistemi kişinin öldükten sonra tekrar yaşam süreceği dünya içinde geçerlidir. Kişi tekrar doğduğunda aynı

statü ile yaşamına devam edeceğine inanmaktadır. Başka bir deyişle, kişi bu dünyada eğer cezalandırılırsa tekrar dirildiğinde o cezalandırma işlemi devam edecektir. Bu düşünce de toplum içerisinde kargaşayı önlemiş ve toplum yapısını korumayı kolaylaştırmıştır. Din adamları mevcut toplum yapısını korumayı “*namtarnamtar*”la halka aktarmıştır. Sümerce Namtarnamtar kelimesi *tanrısal düzen* anlamına gelmektedir. Bu tanrısal düzen toplumsal tabakaların hepsinin görev ve sorumluluklarının bilincinde olmalarını ve sorumluluklarını yerine getirmesini kolaylaştıran bir yaşam tarzını ifade etmektedir. İnsanlar, verilen görevleri yerine getirmediğinde veya layığıyla yapılmadığında tanrılar tarafından cezalandırılacaktır (Saygın, 2017: 5-6).

Sümerlerin ahiret inancında bazı kişilerin ahirete hazırlık yaptığından dolayı tanrının hoşnutluğunu kazandığı geçerken bazı kişilerin de günahlara battığından dolayı tanrıların gazabına uğrayacağı düşüncesi mevcuttur. Günahkâr kişiler kendilerinin dünya hayatları pis ve kötülükler ile geçmiş, ahiret yaşamında da kendisini çöpün etrafında kırıntı topluyor olarak görmekte veya böyle düşünmektedir. Pis olarak adlandırılan kişinin yakınları onun için hemen her ay adak kurban etmesi gerekmektedir. Böylece çöplüklerde kırıntı toplamaktan kurtulduğu sanılmıştır (Mutlu, 2013: 3).

3.1.1. Ölülere Tazim

Hemen hemen her toplumda ölen kişilere tazimde bulunmak, ölen kişileri hatırlamak veya hatırlatmak önemli bir yer tutmaktadır. Antik Mezopotamya’da halk arasındaki inanışa göre can, ruh ve aynı zamanda hayalet anlamına gelen *etemmu* veya *etemtu* şeklinde *öldükten sonra tekrar dirilen* anlamında bir kavram mevcuttur. Etemmu kavramı ile ölüm, yeniden toprağa dönüşen etemmunun yok olmasıdır. Bu durum kişinin ölümlük toprak olması ve daha sonra tekrar topraktan dirilmesi şeklinde tasvir edilebilir. Ancak etemmunun -topraktan tekrar doğan bedeninin- hayalete dönüşmemesi için yaşayanlar tarafından hem manevi hem de maddi olarak beslenmesi gerekmektedir (Bordreuil vd., 2015: 291).

Halk, ölümleri anmak, onlara saygı ve sevgilerini göstermek için uzun süreli yas törenleri düzenlemiştir. Çalışmamız açısından ele alacağımız kısımlardan birisi Babil’de ölen bir kraliçe için düzenlenen yas törenidir. Yas törenleri için Akadca yas/ağıt töreni düzenlemek anlamına gelen *bikitu sakanu* kavramı kullanılmaktadır. Bikitu kavramı sözlüklerde *üzüntü*, *ağlamak* ve *gözyaşı dökmek* gibi anlamlara gelmektedir. Bikitu kelimesi insanların üzüntülü, yaşlı ve yıkılmış hallerini tanımlamaya çalışmak için kullanılır. Ayrıca Nabonidos’un kroniğinde olduğu gibi aile üyeleri dahil neredeyse tüm halkın katılabileceği kadar kalabalık bir insan topluluğunda *ağlamanın ve yakarışların eşlik ettiği yas töreni* anlamına da

gelmektedir. Tören kraliçenin ölümünün hemen ardından BelSazzar ve ordusunun üç gün sürecek olan yas için Babil’de yaklaşık iki ay sonra yapılan resmi yas törenini ele almaktadır. Törende konu olan kraliçe, Kral Nabonidos’un annesi Adda-Guppi’dir. Kraliçe için yapılan törenle ilgili bilgilere yine kraliçe için yazılan otobiyografiden ulaşılmaktadır. Yas günü ile ilgili iki farklı zamandan bahsedilmesiyle birlikte iki farklı yas töreninin de söz konusu olduğu görülür. Fakat kraliçe adına yazılan otobiyografide sadece bir tek yas töreninden bahsedilmektedir. Bu otobiyografi yas töreninin ölümden hemen sonra üç gün sürecek şekilde olacağı bilgisini aktarmaktadır. Otobiyografi, yas törenine katılan kişiler Babil, Borsippa, Sippar-Mısır sınırları, Doğu Akdeniz ve Güney Mezopotamya’dan gelen bürokratlar ve askeri yetkililer gibi oldukça geniş bir kitleye hitap etmektedir. Fakat otobiyografi, veliaht prens ve onun ordusundan bahsetmemektedir. Metinde geçen katılımcıların profilleri hem coğrafi hem de sosyal statü açısından incelendiğinde yas töreninin oldukça geniş bir kitleye hitap ettiği anlaşılmaktadır. Bu durum temelde kraliyet ve Kral Nabonidos ile ilgili siyasi ve ideolojik bir çatışma ile açıklanabilse de aynı zamanda Adda-Guppi’nin halk nezdinde ne kadar saygın olduğunu göstermektedir. Adda-Guppi’nin bu saygınlığının Kral Nabonidos vesilesi ile mi olduğu tam olarak bilinmese de kendisini Harran’da bulunan Ay tanrısı Nanna/Sin’in E-Hul-Hul Tapınağı’na adadığı için toplum nezdinde çok önemli birisi olduğu anlaşılmaktadır (Kağnıcı, 2020: 32-33).

Bu bilgilere binaen aynı zamanda ulaştığımız otobiyografide Adda Guppi’nin yas töreninde gerçekleştirilen bazı ritüellere de yer verilmiştir. Adda Guppi için yedi gün yedi gece ağıt yakıldığı ve ağıt yakan kişilerin kendilerini perişan ederek yakarıшта bulunduğu aktarılır. Ağıtların ardından Adda-Guppi’nin saçından kesilen bir tutamın yakıldığına veya gömüldüğüne dair kesin bir bilgi yer almamaktadır. Adda Guppi’nin defnedilmesi ile tören sonlandırılmaktadır. Tazim törenine gelen kişilerin yedi gün boyunca görevlerini yerine getirdikten sonra memleketlerine veya geldikleri yere huzurlu bir şekilde dönmeleri sağlanmıştır (Kağnıcı, 2020: 35).

Antik Mezopotamya halkları içerisindeki kült inanışlarda kişi öldükten sonra tekrar doğduğunda yiyecek ve içeceğı ihtiyaç duymaktadır. Ölen kişinin yakınları ölünün yiyecek ve içecek ihtiyaçlarını karşılamak için belirli aralıklarla ve ritme göre besleme işlemi yapmaktadır. Özellikle ölen kişilere soğuk su verilerek su içmeleri sağlanmış hatta *arutu* kavramı ile ifade edilen ve mezar üzerlerine yerleştirilen oluklarla ölümlere su temin edilmiştir. Bununla birlikte ay sonları ölen kişinin hanesinin çevresinde ölümlerin onuruna yemek alanı kurulmuştur. Ay’ın kaybolduğı vakitler bu ritüel için tercih edilmiş ki böylece karanlıkta hem tanrıyı mutlu ettiklerine hem de ölümlerin bu yemeklerden faydalandığına inanılmıştır.

Düzenlenen bu yemekte ayrıca değişik aksesuarlar, mücevherler de yer almış ve bu takılar ölen kişilerin kullanması için onlara sunulmuştur (Bottero, 2010: 39).

3.1.2. Mezarlar

Arkeologların ortaya çıkardığı neandertal insanın gömütlerinde farklı materyallere ulaşılmıştır. Ulaşılan gömütlerin içerisinde silahlar, aletler ve kurban edilmiş hayvanların kemikleri gibi materyaller bulunmuştur. Bulunan bu materyaller insanların gelecekteki hayatlarının şimdiki yaşamlarına benzediğini düşündüklerine işaret etmektedir. Eğer kişi kabrin içerisine materyaller ile gömülür ve yanında bu materyalleri götürürse tekrar dirildiği dünyada onları kullanabileceğini göstermektedir. Neandertal insanların ölüme bakışları diğer yaratıklardan farklı olduğu kesindir. Hayvanlar birbirlerinin ölümlerini görür ve bunun üzerinde fazlaca durmaz, unutup giderler. Oysa ilk insanların gömütleri, kendilerinin ölümlü olduğunu anladıkları ve bu gerçeğe tekrar doğma ile karşılık verdiğini mezarlar ile göstermektedir. Eşini, çocuğunu, ailesinden herhangi bir üyeyi veya arkadaşını büyük bir özen ile gömen neandertal insanlar gözle görülür dünyanın tek gerçeklik olmadığına kanaat getirmiş olmalı ki mezarlara materyaller ile gömülmüşlerdir (Armstrong, 2014: 7). Yapılan kazılar Neandertal mezarlarında bulunan bedenlerin tıpkı bir cenin pozisyonunda gömüldüğü ve bu da ölen kişinin tekrar dünyaya geleceği düşüncesi şeklinde yorumlanmaktadır. Dolayısıyla ölen kişi tıpkı bir bebek gibi tekrar dünyaya gelecektir (Armstrong, 2014: 9).

Ur kentinde yapılan kazılarda ulaşılan mezarlara baktığımız zaman sıradan insanların evlerinin altlarında (intramural) veya yerleşim merkezlerinin dışındaki (extramural) mezarlarda gömülmüş oldukları tespit edilmiştir. Diğer mezar türlerinde ise toplu mezarlara rastlanılmış ve bu mezarların aslında bürokratların mezarları olduğu ve hizmetçileri ile beraber gömüldüğü anlaşılmaktadır (Altuncu, 2014a: 149-150).

3.1.2.1. Kral ve Devlet Yöneticilerinin Mezarları

Antik Mezopotamya’da kent olgusu, toplumun farklı katmanlara ayrılmasını gerektirmiştir. Çok sınıflı bir toplum yapısına sahip olduğu bilgisine M.Ö. IV binlerin sonlarında Uruk kentinde ortaya çıkan tabletlerden ulaşılmaktadır. En tepede kendine kutsal atfeden ve tanrıların desteğini arkasına alan toplum tarafından başrahip olarak görülen krallar yer almaktadır. Tabii ki kralın ailesi de kral ile birlikte en üst mertebededir.

Kral mezarları ile ilgili kaynaklarda detaylı bilgilere yer verilir. Ur Kral Mezarlarında yapılan kazılarda, M.Ö. III binlerin ortalarına ait bir mezarın derinliği 1,20 ila 3,60 metre arasında bulunmaktadır (Bordreuil vd., 2015: 486). M.Ö. IV binlerin ortalarından başlayarak mezarlarda değerli taşlar ve madenlerin bulunması toplumun sosyo-ekonomik açıdan

gelişmeye başladığını göstermektedir. Aynı zamanda Ur Kral Mezarlarında, toplumsal hiyerarşiyi ortaya koyan mücevherler de bulunmuştur. Bu mücevherler mezarların krallara veya devlet yöneticilerine ait olduğuna işaret etmektedir. Bunun yanı sıra ölümlere eşlik eden en değerli taşlar olduğu anlaşılan lapis lazuli ve kırmızı akik taşlarına da ulaşılmıştır. Bu taşlar sırasıyla yaşam güçlerini ve asıl olanın ölüm olduğunu simgelemektedir (Bordreuil vd., 2015: 425).

Yapılan kazılar sonucunda mezarlarda ahşap, gümüş, altından yapılan arp ve lir gibi telli müzik enstrümanlarına da rastlandığı aktarılır. Bu çalgı aletleri genel olarak sekiz telli olup yatay ve dikey biçimli olabilmektedir. Ayrıca burada yapılan kazılarda 4500 yıllık bir lir bulunmuştur. Gövdesi ahşap ve dışı gümüşten olan bu lir, Ay tanrısı Nanna/Sin'in sembolü olan boğa başı ve lapis lazuli (gök mavisi) taşlarla süslenmiştir (Güler, 2019: 43). Ur Kraliyet Mezar'ında yapılan kazıların bir diğer önemli detayı ise bu mezarlarda farklı enstrümanlara rastlanmasıdır (Şekil XXI). Bu aletlerle tahmini olarak öldükten sonra tekrar dirildiklerinde değişilen alemde çekilecek olan muhtemel ruhsal sıkıntının minimize edilebileceğine inanılmaktadır (Saygın, 2017: 5).

Antik Mezopotamya toplumlarında, astroloji (müneccimlik) meşgul olunan alanlardan birisidir. Mezopotamyalı halkın astrolojide verdikleri bilgiler olağanüstü kesinliktedir. Bir başka dünyanın olduğuna inanan Mezopotamya halkı, o dünyaya göç edeceklerine de inanmıştır. Bu yüzden efendileri veya kralları hayatlarını kaybettiklerinde canlı olarak gömülen hizmetçilerin veya uşakların kaderi de düşünüldüğü gibi acı olmamaktadır (Lissner, 2006: 12-13). Mezopotamya dinleri kralların görev ve sorumluluklarını öteki dünyada da devam ettiğini düşünmüş ve bu yüzden krallar maiyetleri ile birlikte gömülmüştür. Kral öldükten sonra maiyeti de onunla kraliyet mezarlığına defnedilmiştir. Ayrıca maiyetinin yanında binek hayvanları, çeşitli kapacak vs. eşyaları da kral ile birlikte gömülmüştür (Saygın, 2017: 6).

Ay tanrısı Nanna/Sin'in kutsal şehri Ur kentinde yapılan kazılar hakkında bilgi verecek olursak; kazı yapılan alanda yan yana beş cesede ulaşılmıştır. Bu ulaşılan kişilerin bellerinde bakır hançerler ve birkaç kil fincan bulunmuştur. Bu cesetlerin altlarında, bir hasır tabakası bulunmuş ve bunun izi takip edilerek, çift sıra halinde düzenlenmiş on kadından oluşan başka bir ceset grubuna ulaşılmıştır. Bu kadınların mezarlarında süs eşyaları olarak altın, lapis lazuli veya çeşitli madenler yer almaktadır (Woolley, 2011: 320). Kadınların gömülü olduğu çukurun toprak tarafında rampa üzerinde beş erkek cesedine rastlanmıştır. Bu çukur takip edildiğinde insandan farklı kemiklere ulaşılmış, aslan ve boğa başlarının,

eşeklerin ezilmiş iskeletleri gibi çeşitli hayvan kalıntıları olduğu da tespit edilmiştir (Woolley, 1929: 47).

Yapılan kazıda mezarların içerisinde bulunan birtakım gümüş kaplar ve daha sonra yığın şeklinde gömülmüş altından tabak, çanak, kadeh gibi materyaller bulunmuştur. Ayinler esnasında kullanılan gümüş testi ve iç içe geçmiş gümüş bardaklara da ulaşılmıştır. Ayin odasının dış tarafında altı muhafız bulunmaktadır. Bu muhafızların başlarında bakır miğferler ve mızrakları eğilmiş, kafatasları kırılmış bir şekilde olduğu tesbit edilmiştir. Ayrıca her biri üç öküz tarafından çekilen iki adet ahşap, dört tekerlekli vagonlara rastlanmıştır. Bunların içerisinde sadece bir tanesi o kadar iyi korunmuş ki tam bir şekilde çıkarılmıştır. Öküzler dizginlenmiş ve onların dizginleri lapis lazuli olarak adlandırılan taşlarla bezenmiştir. Burada bulunan kadronun tam bir savaşçı kadro olduğu anlaşılmaktadır (Woolley, 1929: 48-50).

Ur şehrinde yapılan kazılarda iki model tekneye ulaşılmıştır. Ulaşılan teknelerin birisi bakırdan imal edilmiş olduğundan dolayı çürümüştür. Diğer ise gümüşten imal edildiği için çürümekten korunmuş, yaklaşık 2 fit uzunluğunda, beş koltuklu ve yolcuyla korumak için tente desteğine sahiptir. Bu teknelerin yakınlarında kralın mezarı bulunmuş ve bu mezar çardak veya bir çatı içerisinde yer almıştır. Kralın mezarının yakınlarında halka kemerli bir tonozla kralınki gibi çatılı bir oda olduğu tesbit edilmiştir. Bu oda Kraliçe Shub-ad'ın odası olduğu belirtilmiş ve muhtemelen oda içerisine biraz toprak konulduktan sonra çukura atılmıştır. Kraliçe Shub-ad'ın tahta bir taburenin kalıntıları üzerinde cesedi yatarken, yanında altın bir kupa; vücudun üst kısmı, altın, gümüş ve en değerli gök taşı, akik gibi boncuklarla tamamen gizlenmiştir. Boynundan beline kadar sarkan bir pelerini bulunan kraliçenin üzerinde birçok hayvan figürlü materyale ulaşılmıştır. Kraliçe Shub-ad, burada en ince ayrıntısına kadar incelenmiş ve kalıntıların hemen hemen hepsi ele geçirilmiştir (Woolley, 1929: 52-53).

Yapılan kazılar sonucunda Kral A-bar-gi'nin ve Kraliçe Shub-ad'ın mezarlarının tamamen aynı olduğu anlaşılmıştır. Ancak mezar tek bir düzlemde ve kraliçenin mezar odası genel seviyenin altında değildir. Kral A-bar-gi ile Shub-ad'ın evli olduğu ve kralın kraliçeden önce ölüp gömüldüğü tahmin edilmektedir. Shub-ad'ın görevi ve hayatının amacı krala en yakın yerde yatmak olduğu düşünülmektedir. Kralın mezarı açıldığında açık bir şekilde görülmüştür ki bir kraliyet üyesi öldüğünde, sarayın tüm üyeleri ona eşlik etmiştir. Kralın odasında en az üç kişi ve ölüm çukuru denilen yerde altmış iki ceset bulunmuştur. Kraliçeye ise toplamda yirmi beş kişilik bir maiyet düşmüştür (Woolley, 1929: 56-57).

Woolley tarafından M.Ö. III bin yılı ile tarihlendirilen Ur Kraliyet Mezarlığı'nda yapılan kazıda Kraliçe Puabi'ye olduğu tesbit edilen mezarda bulunan materyallerin

birçoğunun değerli olduğu anlaşılmaktadır. Kraliçenin sadece bu maddi zenginlikler ile gömülmesi bir tarafa bırakılırsa, onun maiyetinde bulunan hizmetlilerle beraber gömüldüğü ortaya çıkmaktadır. Mezarda Puabi'ye ait olduğu düşünülen kemiklerin dışında 4 farklı iskelete daha ulaşılmıştır. Bunlar büyük ihtimalle Kraliçe Puabi'nin uşaklarıdır. Daha sonraki kısımda tıpkı bir tören alayını andıran düzenli bir mezarlıktan bahsedilmektedir. Gömülü olan kişilerin yanındaki eşyalar incelendiğinde bu kişilerin hizmetlilerden çeşitli görevlere sahip olduğu ortaya çıkmaktadır. Mezarda, kraliçe ile günlük hayatındaki korumalar, resmi işleri ile ilgilenen memurlar, ellerinde müzik aleti ile gömülen müzisyenler, öküz arabaları ile birlikte gömülmüş ve arabaları parçalanmış vaziyette kemikleri hayvanlar ile iç içe geçmiş bir biçimde öküz arabalarının sürücüleri, seyisler, mezar kapısını koruduğu düşünülen askerler vb. özelliklere sahip personel birlikte gömülmüştür. Mezardan yalnızca kralın değil kraliçenin de toplumsal sınıfta en üst mertebede olduğu anlaşılmaktadır (Woolley, 1929: 57). Kral mezarları ile ilgili verilen bilgilerden de anlaşılabileceği üzere toplumda yaygın kanaat olan kralların sonraki hayatlarında da görevlerinin devam ettiği düşüncesi mezar anlayışlarına da yansımıştır. Kral mezarlarının çevresinde maiyetine ait kalıntıların bulunması mezar anlayışları hakkında bilgi vermektedir.

Ur kenti içerisinde yapılan mezar kazılarında birçok kalıntıya ulaşılmıştır. Ulaşılan kalıntılardan yanlarında çömleklerin olması veya başka eşyalarının, hizmetçilerinin olması bize ahiret inancının varlığını göstermektedir. Mezarların orta kısmında bulunan çömlek ve hizmetçilerin ellerindeki kadehler ise bilerek ve kişilerin rızası ile gerçekleştirilmiş birer insan kurbanını yansıtmaktadır.

3.2. Ritüeller

Ritüel kelimesi Latince kutsal adet anlamına gelen *ritus* sözcüğünden türetilmiştir. Dilimizde ayin kelimesinin karşılığı olarak kullanılmaktadır. Bu kavram herhangi bir davranışın toplum tarafından sistemleştirilmesi şeklinde anlaşılabilir. Ritüel dini bir kavram olarak incelendiğinde geleneğin benimsediği dini davranış veya fiiller anlamına gelmektedir. Ritüel, belirli zamanlar ve koşullarda belirli şekilde icra edilen inanç pratiklerine karşılık gelir. Psikolojik olarak ritüeller bir topluluğun benliğini açıklamasına ve kendisini oluşturmaya yardımcı olabilir. Fakat ritüelin asıl fonksiyonu, kendisi olmadığı zaman topluluğun yaşadığı dünyanın anlamsız hale gelmesi ve kendisini karmaşık bir düzen içerisinde hissetmesidir (Sharpe, 2000: 13-14).

Birçok medeniyette olduğu gibi Sümerler başta olmak üzere Antik Mezopotamya toplumlarının hepsinde tanrılarla ilişki belirli ritüellerle kurulmuştur. Bu ilişkiler, bayramlar,

tanrılara sunulan adaklar, kurbanlar, onları yüceltme ve cenaze törenleri gibi ritüeller ile sağlanmıştır. Sümerlerin ortaya koyduğu bu ritüeller, yoğunluklu din sistematığı ve panteondaki tanrı anlayışı zamanla Sami (Akad, Asur ve Babil) toplulukları da etkilemiştir (Bilgiç, 1982: 115). Antik Mezopotamya toplumunda tanrılar ile ritüeller arasında yakın bir ilişki vardır. İnsanlar, doğada karşılaştığı sıkıntıları veya problemleri tanrıların yarattığını düşündüğü için ritüelleri daha da yoğunlaştırmıştır. Hatta inanan kişiler, tanrıların göndereceği felaketleri (sel, fırtına, taşkın, deprem vb.) önlemek için ritüellere başvurmuştur. Mezopotamya toplumu tarafından tanrıların cezalandırması kuraklık, kıtlık ya da salgın hastalık şeklinde de düşünülmüştür. Bu tür durumlarda toplum tanrılardan af dilenmek için belirli gün ve zamanlarda birçok dini ritüel üretmiştir (Mutlu, 2012: 18).

Ritüeller, genel olarak tapınaklarda yapılmıştır. Ritüelleri icra etmek için yılın veya ayın bazı önemli dönemleri beklenmektedir. Bu sebeple ritüeller takvime bağlı bir şekilde gerçekleştirilmiştir. Ritüeller avlanma, ekim ve hasat yapma gibi toplumun hayatta kalmasını sağlayacak şekilde icra edilen; doğum, ergenlik ve ölüm gibi hayatın döngüsünü oluşturan; kuraklık, felaket ve savaş gibi zamanlarda yapılan kriz yönelimli olacak şekilde sınıflandırılmıştır (Altunay, 2015: 49).

Mezopotamya halkının yıllık düzenlediği ritüeller içerisinde Akitu Bayramı bulunmaktadır. Bu bayram Akadlar döneminden itibaren *yeni yıla giriş bayramı* adı altında da kutlanmıştır. Bu bayramın asıl amacı halkın baharın gelişi ile hasat yapmaları sonucunda tanrıya sundukları şükranın göstergesidir. *Esseu* ve *Lubastu* aylık olarak yapılan ritüellerdir. *Esseu* ritüeli yeniden doğuş anlamına gelir ve bir arındırma ritüeli olarak geçmektedir. *Lubastu* ise aylık olarak tanrının heykelini temizlemek ve onu süslemek için yapılan bir ritüeldir. Ayrıca *Lubastu*, tanrı heykeline elbise giydirme ritüeli olarak da bilinir. Bu ritüel Sami toplumlar tarafından yapılmıştır. *Lubastu* ritüelinde nasıl ki insanlar mevsim değişikliklerinde kıyafet değiştiriyorsa tanrının da buna ihtiyacı olduğu düşünülmüş ve kıyafetleri değiştirilmiştir (Demirci, 2019: 59-60).

Sonuç olarak ritüel Antik Mezopotamya’da kişi ile tanrı arasındaki bağı kuvvetlendirmek için yapılan genel anlamda dini pratiklere denilir. Bu dini pratikler yıllık, aylık veya günlük gibi farklı zamanlarda yerine getirilmektedir. Halk bu fiilleri gerçekleştirdiğinde tanrının kendisinden hoşnut olacağı inancına sahiptir. Bu toplum, hasat, ekim, avlanma, hastalıktan kurtulma, soğukların veya sıcakların gelmesinde hayatın bütün alanlarına ait her şeyde dini ritüelleri gerçekleştirmiştir.

3.2.1. Ritüel Mekanları: Tapınaklar (Zigguratlar)

Mezopotamya bölgesine kuzeyden Sümerlerin bu coğrafyaya gelmesi ile birlikte birçok şehir devleti meydana gelmiştir. Bu şehirlere sadece dini açıdan değil ekonomik, kültürel ve siyasi olmak üzere çok fonksiyonlu tapınaklar inşa edilmiştir. Tapınakları inşa ederken tanrılara yakın olmak için yüksek yerler seçilmiştir (Memiş, 2015: 21-22).

Tapınaklara bazı kaynaklarda *Teras* bazı kaynaklarda da *Ziggurat* adı verilmektedir. Mezopotamya halkı tanrılar gökten indiklerinde tapınağın en yüksek yerinde ikamet ettiğini düşünmüştür. Bu düşünce ile tapınaklar şehir devletlerinde yüksek yerlere kurulmuştur. Dolayısıyla Antik Mezopotamya’da her şehrin koruyucu tanrısına özel tapınaklar mevcuttur. Şehrin koruyucu tanrısına inşa edilen tapınakların haricinde de tapınaklar bulunmaktadır. Tapınakların birden çok olması hem Antik Mezopotamya’nın politeist inanç sistemi ile ilgili hem de Akitu gibi dini ritüellerde farklı tapınak kullanılması ile ilişkilidir. Antik Mezopotamya’da tapınaklar kademeli bir şekilde yükseltilerek meydana getirilmiştir. Her yükseltideki kademelerin farklı fonksiyonu bulunmaktadır. Mezopotamyalıların yapmış oldukları bu yapılar gök, toprak ve inanç arasında bir bağ kuran tapınakların (zigguratların) temelini oluşturduğu söylenmektedir (Lissner, 2006: 13).

Tapınak yapılacağı zaman bu kutsal mekanlara din görevlileri tarafından arındırma ritüeli gerçekleştirilmiştir. Bu ritüelde tanrılara çeşitli kurbanlar sunulduktan sonra tapınağın temelleri atılmıştır. Tapınağın inşası bittikten sonra tekrar bir arındırma ritüeli daha olmuştur. Yapının bitmesiyle son ritüel olan yiyecek ve içecek dağıtımı yapılmıştır (Mutlu, 2012: 45).

Antik Mezopotamya’da tapınaklar inşa edilirken uğurlu zamanlara dikkat edilmiştir. Tapınakların inşa sürecine krallar bizzat dahil olmuştur. Bu durumda hükümdarın, ön plana çıkmasını ve halkın üzerindeki otoritesini arttırmasını sağlamıştır. Bu sebepten dolayı hükümdarlar tarafından tapınak inşa ettirmek bir güç gösterisi olarak düşünülmüş ve gelenek haline gelmiştir (Schimmel, 2017: 59). Hükümdarlar ayrıca bakıma ihtiyacı olan tapınaklarla da ilgilenmiştir. Böylece hükümdarlar tanrıların hoşnutluğunu kazandığına ve onun desteğini aldığına inanmıştır (Kramer, 2002: 180).

Antik Mezopotamya toplumlarında insanlar tanrılara hizmet etmek için yaratılan varlıklar olarak düşünülmüştür. Toplum, tanrıların tapınakta ikamet ettiğini düşündüğünden dolayı kültler de tapınakların etrafında şekillenmiştir. Şehir kültürünü şekillendiren tapınaklar yerleşim merkezlerinin ortasına inşa edilmiştir. Bu tapınaklar inşa ediliş bakımından ilkel veya modern şekillerde farklılık göstermiştir. İlkel veya modern şekilde inşa edilen tapınaklar sadece dini ritüeller için değil aynı zamanda şehrin bütün toplu etkinlikleri için de kullanılmıştır. Tapınakların bu şekilde inşa edilmiş olması ile halkı tapınağa bağlı hale

getirmek ve tapınağın toplum üzerindeki etkisini arttırmak amaçlanmıştır (Ekinci, 2008: 65-66). Kralın tapınağın inşası ile ilgilenmesi onun halkın gözündeki kudretini artırmıştır. Tapınaklar içerisinde birçok bölüm bulunmaktadır. Bu bölümler tanrılara, tanrıların işleri ile ilgilenenlere veya tapınakların işleri ile meşgul olan görevlilere ayrılan bölümlerden oluşmaktadır.

3.2.1.1. Ritüel Mekanlarının Bölümleri

Antik Mezopotamya’da mabet mimarilerinin belirleyici fonksiyonu hem gerçek hem de simgesel olarak tanrı ile insanlar arasında bir bağlantı kurmaktır. Ur kentinde bulunan E-kiş-nu-gal Tapınağı bu mabetlerin en eski örneklerinden birisidir. E-kiş-nu-gal Tapınağında zigguratın dışında da çok sayıda farklı görevler için yapılmış mekân bulunmaktadır. İçerisinde kutsal mekanlar, dükkân, ardiye, avlu ve yapı ile görevli personel için ayrılan konutlar mevcuttur (Bozca, 2008: 44). Mabetlerin içerisinde bulunan veya mabet ile ilişkisi olan yerleri alt başlıklar halinde işledik.

Ziggurat: Zigguratlar iki farklı şekilde ifade edilmektedir. Bunlardan birincisi tapınakların kuleleridir. Bu kuleler Ziggurat adının alır. İkincisi ifade ediliş ise Zigguratlar’ın tapınak anlamında kullanıldığıdır. Bu düşünceye göre Zigguratlar düz bir arazi üzerinden bakıldığında en yüksek yapılardır. Zigguratlar’ın dağı sembolize ettiği düşünülmektedir. Ayrıca Zigguratlar insanların göklerde bulunan tanrılara özlemine ifade etmektedir. Zigguratlar’ın bu kadar yüksekte olmasının sebebi Asya’nın sarp dağlık bölgelerinden buraya göçen Sümerlerin geldikleri bölgelerdeki alışkanlıklarıyla ilişkili olduğu düşünülmektedir (Green ve Black, 2017: 40).

Sümerliler Zigguratları (Tapınakları) yüksek kuleler şeklinde inşa etmiştir. Bu kuleler genelde yedi kattan ibarettir. Zigguratlar yüksek olması hasebiyle rasathane fonksiyonunu da icra etmektedir (Günaltay, 1987: 482-483). Bu yapıların boyu 60 m. eni 45 m. olacak şekilde dikdörtgen formda inşa edilmiştir. Bu yapıların yüksekliği de 20 metreye ulaşmaktadır. Bu yüksekliğin nedeni de tanrıya yakınlığı arttırmak ve yapıyı heybetli göstermektir (Bozca, 2008: 44).

E-Hur-Sag: Ur kentinde yapılan kazılar sonucunda ulaşılan E-kiş-nu-gal Tapınağı’ndaki E-Hur-Sag, Kraliyet Sarayı anlamına gelmektedir. Kraliyet Sarayı bölümü Ay tanrısı ve eşine has bir odadır. Bu odanın, ülke hükümdarı ve hanedanının Nanna/Sin’e birtakım ritüelleri gerçekleştirmek için yaptırıldığı düşünülmektedir (Green ve Black, 2017: 20).

Kütüphane: M.Ö. III. bin yılda Mezopotamya topraklarına gelen istilacılar ve şehirlerin birbirlerine karşı üstünlük kurma çabaları yapıların yıkılmasına ve bilgilerin kaybolmasına neden olmuştur. Antik Mezopotamya insanı bu bilgileri kütüphanelerde koruma altına alarak kaybolmasını önlemeye çalışmıştır. Bütün Mezopotamya dinlerinde tapınaklar kutsal görüldüğünden dolayı bilgiler buradaki kütüphanelerde koruma altına alınmıştır (McCall, 2011: 37). Bu sayede tapınaklar eski geleneklerin bir sonraki kuşağa aktarılması, modern bilimin gelişmesi veya yeni modern bilim dallarının ortaya çıkması için bilgi mekanları olarak kullanılmıştır. Tanrının heykelinin bulunduğu cella ile kütüphaneler aynı hizada bulunmaktadır. Cella ile karşılıklı bulunan kütüphanenin tapınakta çok önemli bir yere sahip olduğu anlaşılmaktadır (Bordreuil vd., 2015: 480).

Cella: Antik Mezopotamya’da antropomorfist şekilde somutlaştırılan tanrılar tapınaklar içerisinde bulunmaktadır. Tanrıların tapınak içerisinde bulunduğu yere *cella* adı verilmiştir. Bu bölümde tanrının heykeli, resimleri ve ailesi bulunmaktadır. Tapınaklar *cella* tam ortada olacak şekilde inşa edilmiştir. Böylece tanrıyı görmeye gelen ve tanrıya sunuda bulunmak isteyen halkın tapınağın ortasına kadar gelmek zorunda kaldığı anlaşılmaktadır (Bottero, 2012: 251).

Tapınak Depoları: Ur kentinde yapılan kazılar sonucunda E-kiş-nu-gal Tapınağı’nın altında bir depoya ulaşılmıştır. Ulaşılan depo içerisinde genel olarak tanrıya sunulan yiyecek ve içeceklerin saklandığı tespit edilmiştir. Tapınak depoları, tanrıların ihtiyaçlarını karşılamamanın yanında tapınak personelinin de yiyecek-içecek ihtiyaçlarını karşılamak, etkinliklerde kullanılmak veya herhangi bir durumda bir fakire yardımda bulunmak için oluşturulmuştur (Kramer, 2002: 370).

Bazı tarihçiler, Antik Mezopotamya’nın yönetim şeklinin teokratik olduğunu düşünmektedir. Bu yönetim şekli bütün toprakların yönetime yani tanrıya ait olduğunu ifade etmektedir. Bu topraklardan gelen mahsuller tapınakların depolarında muhafaza edilmektedir (Landsberger, 2018: 139).

Dublamah: Tapınaklar çoklu bir fonksiyona sahip olacak şekilde inşa edilmiştir. Bu özellikte tapınakların günümüz külliyelerine benzediğini göstermektedir (Köroğlu, 2006: 68). Külliye şeklinde olan tapınaklar bir giriş kapısına sahiptir. Bu kapılar isim olarak Dublamah terimi ile ifade edilmiştir. Bu giriş kapısı geçildiğinde yasal işlemler ile ilişki başladığı bilinmektedir. *Sümer Düşüşüne Ağıt* adlı bir tabletin, hukuk ve düzenin bozulması ile ilgili pasajında, hükümlerin kesinlikle Dublamah’da verilmediği geçmektedir. Dolayısıyla kapı, tapınağa ait olmasına rağmen buradaki herhangi bir işlemin geçersiz olduğu düşünülmüştür.

Bazı kaynaklar E-kiş-nu-gal Tapınağı'nın kapısını Dublamah ismi ile ifade etmiştir (Kuhrt, 2019a: 86).

Gipar: Sümerler ve Sami toplumlar, tanrıların tapınaklarda ikamet ettiğine inanmıştır. Bu inanış tapınakların tüm imparatorluğu kucakladığı düşüncesini meydana getirmiştir. Krallar da bu düşünceden dolayı tüm imparatorluğu kucaklamak için kendi soyundan birilerini tapınaklarda görevlendirmiştir (Fleming, 2016: 6). Tapınak içerisinde kral soyundan gelen görevliler için özel bölüm oluşturulmuştur. Bu soylu kişilerin ikamet ettikleri yere Gipar adı verilmiştir. Giparlarda yaşayan kişiler hakkında farklı görüşler bulunmaktadır. Bir görüşe göre Giparlarda ikamet eden görevlilerin sadece *entu* olduğu belirtilmektedir (Black ve Green, 2017: 89). Diğer bir görüş ise Gipar odasını Entular, diğer rahip ve rahibelerin ikamet ettiği yer olarak göstermektedir (Kuhrt, 2019b: 291). Giparlar iki farklı şekilde tasavvur edilmiştir: Birincisi, önceki *entu* rahibe mezarlarının da içinde bulunan *entu* cemaatine özel ikametgâh; ikincisi, tanrı veya tanrıçanın kişisel tapınağı ile birleşen kısımdır (Black ve Green, 2017: 89).

Gipar tapınak içerisinde idari merkez fonksiyonunu elinde bulundurmıştır. Eski Babil hükümdarı Nabonidos'un kızı Nanna entusu olarak atandığında burada ikamet etmiştir. Nabonidos'un kızı En-nigaldi-Nanna, Giparda ikamet etmiş ve Nanna/Sin'e adanmış en meşhur tapınak entusu olarak da bilinmektedir (Kuhrt, 2019b: 291).

3.2.1.2. Ritüeller ve İbadethaneler ile İlgili Görevliler

Uruk kültür dönemi ile Antik Mezopotamya'da meslek grupları oluşmuştur. Halkın farklı işlerle meşgul oluşu toplum içi sınıflaşmayı meydana getirmiştir. Sınıflaşma sadece ekonomik düzeye göre olmamış sosyal statü de bu durumda etkili olmuştur. Sosyal sınıfın en yüksek mertebesinde soylular ve ruhbanlar bulunmaktadır. Bu sınıflar halka hükmetme yetkilerinin kendilerinde olduğunu düşünmüştür. Soylular ve ruhban sınıfı, şehre dair bütün tasarruflara sahiptir. Bu sebeple halka nazaran daha rahat bir yaşam sürdükleri görülmektedir. Soylular ve ruhbanların diğer sınıflara üstünlük iddiaları iki şekilde olmaktadır: ilki tanrının bu sınıflara destek çıktığı düşüncesi, ikincisi ise silah gücünün bu sınıfta olmasıdır (Yıldırım, 2016: 19-20).

Krallar ruhban sınıflarını kontrol altında tutmak ve kendisine dini güç sağlayabilmek için akrabalarını tapınağa görevli olarak atamıştır. Örneğin; Ur-Nammu, İşbi-Erra, Asurbanipal ve Nabonidos gibi krallar kız çocuklarını tapınaklarda tanrının emrine adanmıştır. Asurbanipal, E-Hul-Hul Tapınağını restore ettikten sonra, kardeşlerinden birisini Nanna/Sin'in emrindeki baş memurluk görevine getirmiştir. Ayrıca kral Sargon da kardeşi

Sin-aha-usur gibi saraydan gelen soylu kişileri, tapınakların korunması ile görevlendirmiştir (Kuhrt, 2019b: 197-198).

İnşa edilen ilk tapınaklar küçük bazı bölümlerden oluşsa da zamanla görkemli yapılar haline gelmiştir. Bu tapınakları yönetmek için farklı fonksiyonlara sahip yönetim ekibi oluşturulmuştur. Bu kadroda cinsiyet ayrımı yapılmamıştır. Tapındaki görevliler rahip ve rahibe olarak adlandırılmıştır. Rahip ve rahibelerin görevleri farklılık arz etmektedir. Örneğin: bir grup rahibe tanrıları hoşnut etmek için onlara müzik yapıyorken diğer bir grup tanrılara kurbanlar sunmaktadır. Ayrıca tapınak içerisinde memurlar, el sanatçıları, atölye çalışanları, kütüphane görevlileri ve tapınağın tarlasında çalışan zirai işçiler gibi görevliler de bulunmaktadır (Green ve Black, 2017: 179-180).

Tapınak Rahip ve Rahibeleri: Mezopotamya toplumu rahip ve rahibelere çok farklı görevler isnat etmiştir. Bu başlığın altında özel olarak ele alamayacağımız rahip ve rahibeler gurubunu işleyeceğiz. Halk arasındaki sınıfsal ayırım ruhbanlar arasında da mevcuttur. Her tapınağın kendine has bir yönetim kurulu ve başrahibi bulunmaktadır. Başrahiplerin asıl görevi kentin koruyucu tanrısının özel işleriyle ilgilenmektir. Rahip ve rahibeler tapınakta dini törenleri düzenlemek, büyülerden korunmak, halka gelecek ile ilgili bilgi vermek, özellikle kralların gördükleri rüyaları yorumlamak, ritüellerden sonra yenilecek yemekleri pişirmek gibi neredeyse tapınak ile alakalı bütün işleri idare eden kişilerdir. Bu görevlerin hepsi farklı rahipler tarafından yerine getirilirken bu rahipler farklı terimler ile ifade edilmiştir. Örneğin dini törenlerin düzenlenmesi ile görevlendirilen rahiplere *paşısu*, şehri ve kişileri büyülerden koruma ile görevli rahiplere *aşipu*, gelecek ile ilgili bilgi veren rahiplere *maş-şu-gid-gid* ismi verilmiştir. Ayrıca rüyalar Mezopotamya’da çok önemli bir yere sahip olduğu için, rüyaları yorumlama görevi verilen rahiplere ise *şa-ilu* denilmiştir. Rüyaları yorumlayan *Şa-ilu*’lar kralların üzerinde en etkili olan rahiplerdir. Krallar önemli konularda karar alacakları zaman *Şa-ilu*’ya danışmıştır (Saygın, 2017: 6).

Antik Mezopotamya rahip ve rahibelerinin kıyafetleri cinsiyetten uzaktır. Bu kıyafetler rahip ve rahibelerin bazen transseksüel olarak görülmesine yol açmıştır. Erkek kıyafeti ile kadın olan rahibeler veya kadın kıyafeti ile erkek şeklinde görünen rahipler bulunmaktadır. Rahip ve rahibelerin kıyafetleri kültürler arası farklılık göstermektedir. Din görevlilerinin arasında kıyafetlerin cinsiyete göre olmadığı gibi görev isimlerinin de cinsiyete göre olmadığı görülmektedir. Örneğin; Ay tanrısı Nanna/Sin’in yüksek rütbeli rahibesi *entu*- bu rütbede genel olarak kralların kızları bulunur- kelimesine bakıldığında bir erkeğe verilecek görev olması gerekirken bir kadın bu görevde bulunmaktadır (Landsberger, 2018: 133).

Bu görevlilerin neredeyse hepsinin barınma ihtiyacı tapınak içerisinde karşılanmıştır. Tanrının, yeme, içme ve giyinme gibi bütün ihtiyaçlarını rahip ve rahibeler temin etmiştir. Ayrıca tapınakta başrahip ve idarecilerin yanında, ruh kovucular, müzisyenler, şarkıcılar, katipler ve birçok görevde bulunan kişiler de ikamet etmiştir (Oates, 2004: 184).

Entu: Kralların kızlarını veya kardeşlerini tapınakların yöneticisi veya rahibesi olarak tapınağa adaması görevine entu denilmiştir. Entular başrahibe olarak tanımlayabileceğimiz tanrının hizmetindeki kişilerdir. Rahibeler sınıfının en üst mertebesinde yer almaktadır. Akad hükümdarı Sargon'a kadar uzanan entu görevi Sargon'dan önceki dönemde olup olmadığına dair kesin kanıtlar bulunamamıştır. Fakat entu görevi Mezopotamya toplumunda bir gelenektir. Bütün Mezopotamya imparatorlarının bu geleneği yerine getirdiği düşünülmektedir. Entular içerisinde E-kiş-nu-gal Tapınağına adanmış olan entu en tanınmış olanıdır. III. Ur Hanedanlığı ve Eski Babil döneminde birçok kralın gerçekleştirdiği bu gelenekte en bilinen entu, Nabonidos'un kızı En-nigaldi-Nanna (Enanedu- Enheduanna)'dır. Entular görevlerine bir kehanet veya tanrının onlara işareti sonucunda seçilmiştir. Entular tanrının dünya üzerindeki gelini olarak ifade edilmektedir (Bordreuil vd., 2015: 484).

Entular giparda ikamet etmiştir. Giparlar hem entuların kalacakları yer hem de cemaatlerinin idari merkezi olarak bilinmektedir. E-kiş-nu-gal Tapınağındaki giparı Nabonidos bir ay tutulması esnasında yaptırmıştır. Ayrıca Nabonidos kızı En-nigaldi-Nanna'yı buraya entu olarak atamıştır (Green ve Black, 2017: 89). Örneğin; Asurbanipal, Sargon ve Nabonidos gibi kralların yanında İbbi-Sin'in kızı da hayatının sonuna kadar entu görevinde bulunmuştur (Kuhrt, 2019a: 98).

Arkeolojik bir kazıda ulaşılan tablet, Nabonidos'un kızını Nanna entusu olarak atama serüvenini anlatmıştır:

Nannar (Ay Tanrısı) bir yüksek rahibe (entu) istediğinde, Prens Oğlu meskün dünyaya işaret verdi; Parlak Işık, onun güvenilir kararını ispat etti. Babil kralı, Esagila ve Ezida'ya bakan, Büyük tanrıların tapınaklarına özen gösteren saygılı çoban Nabonidus'a, tahtın efendisi, bütün insanlardan haber veren Nannar, bir yüksek rahibe (entu) istediğini gösteren bir işaret verdi. Tanrıçaların ayı olan Ululu ayının on üçüncü gününde, Meyve (ay) tutuldu ve bir süre öyle kaldı. "Sin (Ay Tanrısı) bir yüksek rahibe istiyor (Kuhrt, 2019a: 98).

Metnin devamında Nabonidos'un, kızını Nanna entusu olarak atadığı gibi E-kiş-nu-gal Tapınağı'nın bütün ihtiyaçlarını da karşıladığı görülmektedir. Kaynağa göre Nabonidos şu şekilde ifade etmiştir:

Bana, efendisi tanrının önünde saygıyla eğilen çoban Nabonidus'a gelince, onun güvenilir buyruğuna saygıyla kulak verdim, böylece tanrının yüksek rahibe isteğiyle ilgilendim. Kurbanlı kehanetin efendileri Samaş ve Adad'ın tapınaklarını aradım, Samaş ile Adad her zamanki gibi bana olumlu cevap verdiler, Kurbanın iç organına iyi bir kehanet yazdılar, tanrıların insandan rahibe isteğine dair bir

kehanet. Teyit etmek için kurban falını tekrarladım ve daha da olumlu işaretler aldım. Akralarımdan birinin kızını sormak için kurban falına baktım, ama tanrılar ona hayır dedi. Üçüncüsünde kendi kızımı sordum, bana olumlu işaretle cevap verdiler. Yüce tanrı, yaratanım Sin'in sözüne ve kehanetin efendileri, Samas ile Adad'ın kararına saygı gösterdim; kendi kızımı yüksek rahibe olarak atadım ve kızıma En-nigaldi-Nanna adını verdim. Çok uzun zamandır yüksek rahibelik görevi unutulduğu ve başlıca özellikleri hiçbir yerde belirtilmediği için, günlerce kendim düşündüm. Zamanı gelip çatınca, kapılar benim için açıldı; geçmişin eski bir kralının, Ninurta-nadin-sumi'nin oğlu Nebukadnezzar'ın [I] eski bir stelini gördüm, üstünde yüksek rahibenin betimi vardı; ayrıca, gipar' da (tapınakta entu'ların yaşadığı bölüm) rahibenin eşyalarını, giysilerini ve mücevherlerini listeleyip bırakmışlardı. Eski kil ve ahşap tabletleri dikkatle inceledim, eskiden nasılsa aynen öyle yaptım. Rahibe giysilerini, ev eşyalarını sırasıyla bir stele yazdırdım, tanrım ve tanrıçam Sin ile Nikkal'in huzuruna bıraktım. O sırada gipar, bir zamanlar yüksek rahibelerin ayinler yaptığı o kutsal bölüm, metruk bir yerdi, harabe yığınının dönmüştü, ortasında hurma ağaçlarıyla meyve ağaçları yetişiyordu. Ağaçları kestim, molozları kaldırdım, tapınağı gördüm, temeli ortaya çıktı. İçeride eski kralların yazıtlarını gördüm, gipar'ı onarıp yenilemiş, eski yüksek rahibelerin gipar'a bitişik mezar yerini duvarla çevirmiş olan Ur kralı Rim-Sin'in (1822- 1763) kız kardeşi, Kudur-Mabuk'un kızı, Ur'un yüksek rahibesi En-ane-du'nun eski yazıtını da gördüm, böylelikle giparı {da} eski zamanlardaki gibi yeniledim (Kuhrt, 2019a: 99).

Naditum: Naditumlar, tanrıların eşleri olarak bilinirler. Bu görevin Antik Mezopotamya'da ortaya çıkışı din görevlilerinin sınıfsal üstünlüğünden kaynaklanmaktadır. Bahsedilen hiyerarşi içerisinde yer almak isteyen halk, kendi soyundan olan kişileri tapınaklara rahip veya rahibe olarak vermek istemiştir. Tapınak içerisinde yer alan bu grubun en önemlilerinden birisi de tanrının eşi yani naditumdur. Belgelerde tanrının eşi görevinin M.Ö. I. bin yıla kadar uzandığı belirtilmektedir (Bordreuil vd., 2015: 484).

Naditumlar tapınak dışına çıkabilen din görevlilerindendir. Onlar tanrının eşi oldukları için evlenmek dışında istedikleri her şeyi yapmakta özgürdür. Naditumlar için tapınak dışında *Gagum* adı verilen bir mesken inşa edilmiştir. Naditumlar'ın *Gagum*'da yaşamaları zorunludur. Onların özel mal varlıkları bulunmakta ve bu mallar Hammurabi yasalarınca güvence altına alınmıştır. Hammurabi kanunlarından yararlanmak isteyen soylular kızlarını Naditum yapmak istemiştir. Böylece kendi mal varlıklarına el konulmasını engellemeye çalışmıştır. Naditumlar ayrıca asil soydan geldikleri düşünülmüş ve tanrıların eşleri olmanın haricinde çeşitli görevlerde de bulunmuştur (Mutlu, 2012: 6). Dini hiyerarşide kadınların bazı noktalarda erkeklerden üstünlüğü Naditumlar ile görülmektedir.

Songa/ İshib/ Şatam: Songa, tapınağın bütün idari işlerine bakan görevliye verilen isimdir. Songa tapınağın idari amiri olarak bilinir ve Sümer medeniyetinde İshib adı ile anılmaktadır. Şatam da songa ve ishib gibi tapınak yöneticisi konumundadır. Ayrıca songalar, içkili kurban ritüelleri düzenleme ve bu ritüeldeki içeceklerin temizliklerinden de sorumlu tutulmuştur (Green ve Black, 2017: 180).

Gallabu ve Erib Biti: Tapınaklarda ikamet eden görevlilerin dışında bir de dışarıdan gelen görevliler vardır. Dışarıdan gelen personellerin tapınağı kirletmemesini sağlayan görevlilere *gallabu* denilmektedir. Tapınak dışından gelen erkek ve kadın personeller için tapınağa girenler anlamında *erib biti* kavramı kullanılmıştır. Tapınağa girenler arasında ağıtçılar, kötülüklerden korumak için gelenler, hekim olarak *maşşamasular* ya da *aşipular* vb. birçok görevli sayılabilmektedir. Tanrılara yiyecek ve içecek hazırlayan grup erib bitilerdir. Bu da bize tapınak içerisinde kasap, fırın, içki ve yağ üreticileri gibi görevlilerin olduğunu göstermektedir. Erib biti görevi aileden gelen bir görevdir (Bordreuil vd., 2015: 480-482). Sonuç olarak tapınakların ihtiyaçları yer yer dışarıdan temin edilmiştir. Tapınağa dışarıdan girenlerin pisliklerini temizlemek için sürekli mi yoksa geçici mi olduğu bilinmeyen *gallabu* adında görevliler de bulunmuştur.

Mali İşler ile İlgilenen Personeller: Antik Mezopotamya’da halk genel olarak ürünlerini tapınakta toplamıştır. Tapınak depolarında toplanan ürünler ile öncelikle tapınağın ihtiyacı karşılanmış, daha sonra ihtiyaç sahibi olan kişilere yardımda bulunulmuştur. Tapınakta bu işleri yapmak için görevliler bulunmaktadır. Bu görevliler gerek dini mertebe gerekse toplum nezdinde önemli konumdadır (Koroğlu, 2006: 68). III. Ur Hanedanlığı dönemi kalıntılarında, tapınağın gelirleri ve erzakları ile alakalı tutanaklara rastlanılmıştır. Bu kayıtlarda tapınak için yapılan harcamalardan bahsedilmiştir. Bu kayıtlarda, İnanna festivali ve Sin için kurban edilen hayvanların sayısı verilmektedir. Bu kayıtları tapınaklar ile ilgili mali işlerden sorumlu personeller tutmuştur (Mutlu, 2012: 32).

Gala/Naru ve Müzik ile İlgili Personeller: Mezopotamya’da müzik en erken dönemden itibaren dini ve resmî törenler ile bir bütün halindedir. Müziği toplumun içerisinde sınıf ayrımı bulunmaksızın herkes icra edebilir. Müzik icra eden kişilerin kadın veya erkek olmasına bakılmamıştır. Müzisyenler sanatlarını saray veya tapınaklar başta olmak üzere her yerde icra etmiştir. Bu müzisyenler Sümerce *gala* ve Akadcada *kalu* şeklinde ifade edilmiştir. Ayrıca onlar için *nar*, *naru*, *nurua* sözcüklerinin kullanıldığı da görülmektedir. Tapınakta günlük ritüel yapan rahiplere *gala* eşlik etmiştir. Gala tapınakta ağıt yakma ve koro şeklinde müzik söyleme görevinde de bulunmuştur (Güler, 2019: 36).

Eski Babil metinlerine göre; Enki tanrıça İnanna/İştâr öfkelenildiğinde onu dinginleştirmek için ağıtlar söyleyen galalara can vermiştir. Galaların konumları birbirinden farklıdır. Gala, şehir yöneticileri ile aynı maaşı alan bir personeldir. Ayrıca Galaların tapınakta bir odası bulunmaktadır. Tapınakta bulunan kadınların bir kısmını (tapınak fahişeleri) gala denetlemiştir (Mutlu, 2012: 24).

Woolley tarafından Ur kentinde yapılan kral mezarları kazısında çeşitli müzik aletleri bulunmuştur (Şekil XXI). Müziğin, ahiret alemine geçişteki ıstırapı azaltacağı düşünülmüştür. Galanın görevleri arasında mezarlar kapatıldıktan sonra o mezara has bazı ritüeller yapmak olduğu da düşünülmektedir (Saygın, 2017: 5). Buradan Antik Mezopotamya’da müzik ve müzisyene çok büyük önem verildiği görülmekle birlikte onların sadece tapınaklarda ritüele yardımcı kişiler olmadığı da anlaşılmaktadır.

3.3. Ay Tanrısına Özel Tapınaklar

Antik Mezopotamya’da tanrılar belirli ritüeller ile somut bir nesneye dönüştürülmüştür. Bu ritüelin yerine getirilme sebebi hem halkın somut bir varlık görüp ona tapması hem de kralın o somut varlığı kullanarak insanlara müdahalede bulunmasıdır. Tanrının hulul ettiği şey olarak düşünülen bu heykeller hemen hemen bütün dini ritüellerin odak noktası olmuştur. Bu heykeller tapınakta bulunmaktadır. Tapınaklar şehrin önde gelen zenginleri, halk veya hükümdarlar tarafından inşa ettirilmiştir (Jacobsen, 1987: 455). İnşa edilen bu tapınaklar içerisinde Ay tanrısı Nanna veya Sin’in de tapınağı bulunmaktadır. Nanna/Sin iki farklı şehrin koruyuculuğunu üstlenmiştir. Bu şehirler güneyde Ur, kuzeyde Harran’dır. Nanna için güneyde E-kiş-nu-gal, Sin için kuzeyde E-Hul-Hul Tapınağı inşa edilmiştir.

3.3.1. E-kiş-nu-gal Tapınağı

Sümerlerin “Nanna” ismi ile andıkları Ay tanrısına Akad, Asur ve Babilliler “Sin” ismini vermiştir. Nanna, Ur şehrinin baş tanrısıdır. Sümer ve Samilerde hemen hemen her şehrin baş tanrısı için inşa edilmiş tapınaklar vardır. Nanna’nın Ur kentinde bulunan tapınağının adı E-kiş-nu-gal (E-keş-ki-gal)’dir. Sümer tapınak dualarında ismi sıkça geçen Ay tanrısı Nanna’nın Sümer panteonunda önemli bir yere sahip olduğu anlaşılmaktadır. Ay tanrısı Nanna adına birçok tapınak inşa edilmiştir. Bunlardan en önemlisi Ur-Nammu tarafından Ur kentine inşa edilen tapınaktır (Baysan, 2016: 5-6).

E-kiş-nu-gal’in içerisinde farklı görevleri icra etmek için görevliler bulunmaktadır. Enheduanna Nanna entusu görevinde bulunmuştur. Ayınların adandığı ilahın cinsiyetine bağlı olarak erkekler kadar kadınlar da *entu* olabilmıştır³. Eril bir tanrı olan Ay tanrısı Nanna’ya adanmış E-kiş-nu-gal Tapınağının *entu*’su bir kadındır ve genelde hükümdarların kızları bu görevi yerine getirmektedir. Entular tapındaki *gipar* bölümünde bulunmaktadır. Entu’nun görevlilerinden birisi de Sangalardır. Sangalar tapınakların bütün işleri ile ilgilenir. Sangalar

³ İnanna’nın kenti Ereğ’in ana tapınağı Eanna’daki *entu* erkektir (Özmen, 2010: 21).

dini görevlerin yanında tapınakların idari işlerini de yürütmektedir. Sanga görevinde bulunan rahipler de E-kiş-nu-gal Tapınağının gipar bölümünde ikamet etmektedir (Özmen, 2010: 21). Akad İmparatorluğu döneminden Antik Babil döneminin ortalarına kadar, kral kızları E-kiş-nu-gal Tapınağında Nanna rahibesi olarak görev yapmıştır. Bunların içerisinde en ünlüsü Nabonidos'un kızı Enheduanna'dır (Mutlu ve Albayrak, 2018: 135).

III. Ur Hanedanı kralı Ur-Nammu'nun (M.Ö. 2112-2095) E-kiş-nu-gal Tapınağının inşaatı ile ilgilendiği kaynaklarda geçmektedir. M.Ö. XXI. yy. da restore edilen tapınak, üç basamaklı kesik bir piramitten oluşmaktadır. Dikdörtgen tabanının karşılıklı kenar uzunlukları incelendiğinde uzun kenarlar 71.93 m. ve kısa kenarlar 53.94 m.'dir. Tapınağın yerden yüksekliği 25.91 m.'dir. E-kiş-nu-gal'in basamakları kerpiçten inşa edilmiş ve çekirdek bölümlerinin şekil değişikliğinin önlenmesi için her beş sırada bir sazlardan örülmüş hasırlar konulmuştur. Basamakları saran eğimli ve fırınlanmış, kilden yapılmış blok kaplama duvarların kalınlığı 2.44 m.'dir. Bu kaplama duvarlar eşit aralıklı bir şekilde dayamalarla kuvvetlendirilmiştir. Tapınağın en önemli kısmı Ay tanrısı Nanna'ya adanan yerdir (Gündüz, 2002: 17).

3.3.2. E-Hul-Hul Tapınağı

E-Hul-Hul, Ay tanrısı Sin'in Harran'da bulunan tapınağının ismidir. Tapınağın nerede olduğuna dair çeşitli görüşler bulunmaktadır. Dönemin yazarlarının verdiği bilgiler ışığında tapınağın konumu tartışma konusudur. Bir görüşe göre tapınak şehrin dışındayken diğer görüşe göre Harran şehrinin merkezindeki Ulu Cami'nin altında kalmıştır. Nabonidos'un yazıtlarının birisinde *Harran'ın ortasındaki, gönüllerin mutluluk ve sevinçle dolduğu kutsal mekân E-Hul-Hul'a onları yerleştirdi* denilmektedir (Gündüz, 2015: 58). Buradan E-Hul-Hul Tapınağı'nın Harran'ın merkezinde olduğu yorumu yapılabilir. Ayrıca E-Hul-Hul Tapınağının merkezde oluşu ile ilgili bir kuyuda, tepesinde Ay sembolü bulunan kırık bir sunaktan hareketle Harran Ulu Camii'nin altında kaldığı değerlendirilmiştir. İslami yazarlar tarafından verilen bilgiler tapınağın bugünkü iç kalenin yerinde olduğu şeklindedir. İç kalenin olduğu yerin Sabiiler tarafından daha sonra tapınak olarak kullanıldığı ifade edilmektedir (Mutlu ve Albayrak, 2018: 138-139).

XX. yy. da N. Yardımcı'nın yaptığı arkeolojik kazılar neticesinde Harran'daki E-Hul-Hul Tapınağı ile ilgili bilgilere ulaşılmıştır. Bu kazılarda Harran'ın tanrı panteonuna atıflar ve çeşitli hiyeroglif yazıtlar da bulunmuştur. Ayrıca N. Yardımcı kazılar sonucunda Harran ve civar şehirlerdeki politeist dönemi yansıtan kalıntılara da ulaşılmıştır. Bu kalıntılar bize Harran

halkının dini yapısı ile ilgili çağın bilgilerini test etmek açısından oldukça önemli bilgiler sunmaktadır (Gündüz, 2015: 47).

E-Hul-Hul Tapınağı dini eylemlerin dışında siyasi eylemler için de kullanılmıştır. Bu durumun örneği olarak Kral Zimrilim (MÖ. 1777-1746) zamanında Harran şehrine yönetici olarak Astidakim işgalci bir Amori kavmi olan Banulardan bir kabile ile bölgedeki irili ufaklı krallıklarla Sin tapınağında yapmış olduğu bir barış anlaşması gösterilebilir. Bu anlaşmaların yapıldığı yer E-Hul-Hul Tapınağı şeklinde geçmektedir (Gündüz, 1998: 140).

Mari mektuplarında E-Hul-Hul Tapınağı üç defa restorasyona maruz kaldığı anlatılmaktadır. Bu mektuplarda ilk restore işini Asur Kralı III. Salmanassar'ın (M.Ö. 858-824) yaptığı, kenti vergiye bağlayıp bu vergilerle Harran kentindeki tapınağı onarmasından bahsedilmektedir (Mutlu ve Albayrak, 2018: 137).

E-Hul-Hul Tapınağının mimarisi ile ilgili elde edilen bilgilere göre yapının üstünde bir ana mekân bulunmaktadır. E-Hul-Hul Tapınağının ana mekânı içerisinde yer altı odacıkları veya koridorları mevcuttur (Gündüz, 2015: 66). E-Hul-Hul'un sekizgen ya da beşgen bir yapıya sahip olduğundan bahsedilir. Bu tapınak içerisinde gümüşten heykeller ve kitabeler bulunmaktadır. Yapının içerisinde bulunan heykel üç basamaklı bir taht üzerinde konuşlandırılmıştır (Gündüz, 2015: 69).

Krallar tapınakların sadece mimarisi ile değil tapınakların görevlileri ile de ilgilenmiştir. Asurbanipal (M.Ö. 668-631) döneminde tapınağın yeni Asur kutsal alanı olduğu bilinmektedir. Asurbanipal kardeşini tanrı Sin'in en yüksek rahibi görevine atamıştır. Asurbanipal'in şehre bu kadar önem vermesi sonucunda şehir büyük önem kazanmıştır (Köroğlu, 2006: 178).

Kral Nabonidos krallığının ilk yıllarında E-Hul-Hul Tapınağını restore etme işine girişmiştir. Şehirde bulunan kitabelerde Nabonidos'un restorasyon işine gördüğü bir rüya sonucunda kalkıştığı beyan edilmektedir. Bu rüya; *“Geceleyin Tanrı Sin bana bir rüya gösterdi ve şöyle dedi; Harran'da bulunan Sin tapınağı E-Hul-Hul'u hemen inşa et. Böylelikle ülkenin hepsi senin ellerine sunulacak.”* şeklindedir (Ekinci, 2008: 74).

Nabonidos gördüğü bu rüyanın sonucunda E-Hul-Hul Tapınağını restore ettirmiştir. Tapınak inşa edildikten sonra içerisine başta Sin olmak üzere panteondaki diğer tanrıların da heykellerini yerleştirmiştir. Arkeolojik metinlerde bu durum: *“Sin tapınağı E-Hul-Hul'u yeniden inşa ettim. Onun İşini bitirdim. Kraliyet şehrim Suanna'dan Sin, Nikkal, Nusku ve Sadan-unna'nın ellerini tuttum ve onların sevinç ve neşeyle sürekli kendilerine tapılacak olan yere koyup yerleştirdim. Önlerine cömertçe içecekler akıttım ve hediyeler verdim.”* şeklinde geçmektedir (Ekinci, 2008: 74).

E-Hul-Hul ile ilgili bir diğer önemli kişi de kendisini tapınağa adayan Nabonidos'un annesidir. Kral Nabonidos'un annesinin adı Adda-Guppi olarak bilinse de bazı kaynaklar

onun ismini Adad-Guppi veya Şumna-Damga gibi farklı şekillerde ifade etmektedir. 104 yıllık bir hayat süren Adda-Guppi bir stelde “*Ben Babil kralı Nabonidos’un annesi ve ilahlarım olan tanrılar Sin, Ningal, Nusku ve Sadamunna’nın rahibesi Bayan Adda-Guppi’yim.*” şeklinde kendisinden bahsetmektedir (Ekinci, 2008: 73). Adda-Guppi kendisini tanrı Sin’in tapınağı E-Hul-Hul’e adanmış ve ömrünün sonuna kadar Sin kültünü yaymaya çalışmıştır. Adda-Guppi sayesinde Nabonidos’un bu kulte bağlı olduğu düşünülmektedir. Adda-Guppi 4 Asur kralı görmüş ve Nabonidos veya torunu Belsezzar zamanında hayatını kaybetmiştir. Onun ölümü ile iki ayrı yas töreni düzenlenmiştir. Birinci yas töreninde seferdeki Belsezzar -bazı kaynaklarda Nabonidos şeklinde belirtmektedir-katılamamış fakat birçok şehir yöneticisi, komşu toplumların kralları, yüksek rütbeli insanlar ve tanrı Sin’in heykelinin katıldığı bilinmektedir. İkinci yapılan yas töreni ise Belsezzar veya Nabonidos için düzenlenmiştir. Adda-Guppi’nin yas törenine bu kadar kalabalığın toplanması onun oğlu için değil tamamen Sin kültüne bağlı bir kadın olduğundan kaynaklanmaktadır. O kendisini tanrı Sin’e adanmış ve ömrünü E-Hul-Hul Tapınağında geçirmiştir (Kağnıcı, 2020: 27-30).

3.4. İbadetler

İnsanın var olmasıyla birlikte kendisinin nasıl var olduğu veya doğa olaylarının nasıl gerçekleştiği konusunda soruları ortaya çıkmıştır. Tanrıya inanma ihtiyacı, insanın bu sorular ve doğa olaylarına akıl erdirememesi gibi çeşitli durumlar sonucunda meydana gelmiştir. Bu durum sonucunda insan tanrıya inanmıştır. Tanrıya inanan insan onlara çeşitli dini ritüeller geliştirmiştir. Antik Mezopotamya dinlerinde yapılan dini faaliyetlerin amacı, tanrıları hoşnut etmek ve bu hoşnutluğun sonucunda dünyada daha iyi bir yaşam sürebilmek olduğu söylenebilir. İnsanların, tanrıların hoşnutluğu sonucunda kendilerinin hastalık veya doğal afet gibi çeşitli belalardan korunduğuna inanmaları onların tanrılara olan bağlılığını ve ritüellerdeki çeşitliliği artırmıştır. İnsanların dini ritüelleri çeşitli hale getirmesi tanrının hoşnutluğunu kazanmak içindir (Dilek ve Bahar, 2019: 1367).

Antik Mezopotamya dinlerinde tanrılar insanlardan istediklerini alır, aksi takdirde insanlara öfkelerini gösterir ve onları farklı şekillerde cezalandırır. Tanrıların öfkelerini önlemenin tek yolu onlara istedikleri hürmeti sunmaktan geçer. İnsanlar, kendilerinin sadece tanrıyı hoşnut etmek için yaratıldığını düşünmüştür. Dolayısıyla toplum tanrılara yaptıkları hizmet ile onları hoşnut ettiğine inanmıştır. Bunun sebebi kendilerini yaşamın kaosundan uzak tutmak istemeleridir. Bu sebeple insanlar hayatlarının her aşamasında dini ritüellere yer vermiştir (Dilek ve Bahar, 2019: 1357).

Mezopotamya’da ritüeller çeşitli şekillerde icra edilmiştir. Ritüeller genel olarak kurban, dua, sunu ve tapınmalar şeklindedir. Dini ritüeller esnasında bazı objeler kullanılmıştır. Kullanılan objeler ya tanrıya sunulan sunu ya da bizzat tanrının hulul ettiği varlıktır. *Tanrı evleri* adı ile bilinen tapınaklarda, tanrının heykeli halkın sunduğu yiyecek ve içecek ile beslenmiştir. Aynı şekilde tapınak görevlileri de tanrıya sunulan sunulardan hayatlarını idame ettirmiştir (Erginer, 1997: 81).

Tanrılara yapılacak olan dini ritüeller hakkında bazı bilgilere vakanüvislerden ulaşılmıştır. Örneğin; Ekinci (2008: 103), Ay tanrısı ile ilgili bazı ibadetleri açıklarken 6 Nisan yaşıyan Ay için şölen, aynı gün Deyr Kadhi için ziyafet, 8 Nisan: Büyük orucun kırılması, 20 Nisan Deyr Kadhi’de toplantı ziyafeti, 28 Nisan: Deyr Sini Şöleni şeklinde önemli günler olduğu hakkında bilgi vermektedir. Ekinci aynı sayfada, Biruni takvimine göre Ay ile ilgili bilgilere dair; “6 Nisan: “Tanrıları Ay’a” kurban verilir; 20 Nisan: Deyr Kadhi’ye Hac yapılır, Ay’a, kurban verilmesiyle hac yapılır.” şeklinde çeşitli ibadetlerden bahsetmiştir. İslam alimlerinden en-Nedim, el-Fihrist (2019: 760-761) adlı eserinde Tişri ayı ile ilgili Ay tanrısı için yapılan ibadetlere değinmiştir:

Bu ayın ortasında, ölen için tanrılara kurban olarak yakılan hayvanların yemeklerini yaparlar. Yani, her biri mevcut, taze veya kurutulmuş yenilebilir et veya meyvenin her çeşidinden biraz alırlar. Sonra, ölen için akşam yandırılmış pişmiş yemek ve şekerlemelerin çeşitlerini pişirirler. Bu yemekle birlikte ayrıca deve budunun yanmış kemiği vardır. Bu kemik ölümden korkmamaları ve bağırılmaları için üzüntüde olan insanların köpeklerine verilir. Ayrıca ölenlerin içmesi için ateş üzerine karışmış içkiyi dökerlerdi, aynı şekilde yanmış yemeklerini yerlerdi.

Bu örnekler bizlere Ay tanrısına yapılan ibadetlerin zamanlarının önemine vurgu yapmaktadır. Özellikle çalışmamız esnasında defalarca rastladığımız nisan ve tişri ayları oldukça önemlidir.

Antik Mezopotamya’da yapılan ibadetlerin birçok toplumu etkilediği aşıkardır. Örneğin: Yahudilerin Şabbatu günü, Ay’ın halinden dolayı haftalık bir ibadet günü olduğu ifade edilir ve bugün sadece ibadet yapılır. Sümerde Ay’ın özellikle karanlık olduğu zamanlarda uğursuz kabul edildiği bilinmektedir. Bu uğursuzluğu üzerlerinden kaldırmak için ay tutulmasında arınma ritüeli yapıldığı gibi bazı tabusal ritüeller de icra edilmiştir. Yahudilerde bulunan Şabat geleneği, Sümerlerde ayın haftalık periyodlarına denk gelen Şabbatu gününün devamı olarak ifade edilir (Demirci, 2019: 32).

Son olarak Mezopotamya toplumundaki ritüeller ve ayinler halkın hayatında önemli bir yer tutmakla beraber büyük vakit almaktadır. Yapılan ritüellerde kap-kacak, sopa, taş, metal, kil parçası veya söz, müzik, jest ve mimik hareketleri gibi ritüellere aracı olan materyaller de bulunmuştur. Ritüellerde değişiklik ritüeli bozabileceği için kesinlikle bir

değişiklik yapılmamıştır. Değişiklik olursa tanrının öfkelenebileceği düşünülmüştür. Ayrıca ibadetler; bayramlar, törenler, heykele tapınma, kurban, dua ve tanrılara sunu gibi çeşitli şekillerde icra edilmiştir.

3.4.1. Heykellere Tapınma

Heykeller, ilkel insanların oluşturdukları dinlerde, tanrılarının vücut bulmuş şekilleri olarak görülür ve büyük öneme sahiptir. Bu sebepten dolayı toplumun hangi mantalite ile heykellere şekil verdiğini bilmek, toplumun dinini anlayabilmek açısından işe yarayacaktır (Mutlu, 2012: 44). Antik Mezopotamya dinlerinde gezegen kültü hakimdir. Bu gezegenlerin heykelleştirilmiş hali insan suretinde yani antropomorfist bir şekilde karşımıza çıkmaktadır. Heykellerin insan biçimli olarak karşımıza çıkması toplumun tanrılarını kendilerine benzetmesinden veya kendilerini onlara benzetmek istemesinden dolayıdır (Oates, 2004: 185). Mezopotamya'da heykel, tanrılarının görkemli tasvirleri olarak anlaşılmıştır. Heykeller, tanrılarının tapınakta fiili olarak mevcut olduğunun göstergesidir (Bordreuil vd., 2015: 478).

Tapınak içerisinde tanrılarını simgeleyen heykeller somutlaştırılırken ihtişamlı olmasına önem verilmiştir. Heykeller genel olarak metal veya altın ile kaplanmış, odundan bir iç öz ile yapılmıştır. Heykeller kaliteli kumaşlar, süslü taşlar ile giydirilmiş ve somut tanrı bedeni oluşturulmuştur. Ardından soyut olarak tanrının ruhunu heykele geçirmek için *mispi* adı verilen ağız yıkama ritüeli gerçekleştirilmiştir. Bu şekilde heykelin tam anlamı ile tanrı olduğuna inanılmıştır (Mutlu, 2012: 44). Tanrı heykeline somut şekiller verilirken krallarla benzerlikleri de dikkat çekmektedir. Krallar ve tanrılar arasındaki ilişki heykellere de yansımaktadır. Bunun bir örneği Kral Nabonidos (MÖ 556-539) döneminde görülmektedir. Kral Nabonidos'un bir Sin heykeli yaptırdığı yazılıdır. Aynı kral gibi başında taç bulunan heykel, ayrıca bir hilal sembolüne de sahiptir (Mutlu ve Albayrak, 2018: 136-137).

Heykellerin somut ve soyut özelliklere sahip olmasının ardından tapınak içerisindeki konumu da önemlidir. Heykelleştirilen tanrılar tapınağın merkezi cellaya yerleştirilmiştir. İhtişamlı görünüme sahip olan heykellere, ziyaret edilerek saygı gösterilmiş ve dualar edilmiştir (Oates, 2004: 185). Cella, tanrının gösterişli heykelleri, kült resimleri ve ailelerinin resimleri ile donatılmıştır. Tanrının evi olarak kabul edilen bu imgeler önünde neredeyse her gün ihtişamlı törenler organize edilmiştir (Bottero, 2012: 251). Bu ihtişamlı törenler esnasında tanrılarının önünde bulunan sunu masalarına yiyecek ve içecekler sunulmuştur. Tanrılar bu sunuları görme ve koku alma duyuları ile hissetmiş ve arta kalan besinleri ise kral yemiştir. Eğer kral yemediyse diğer yetkililer ve onlar da yemediyse artık tapınakta çalışan en alt kademedeki görevliler arasında paylaştırılmıştır (Bordreuil vd., 2015: 479).

Heykeller tapınakta ibadet edilmesinin dışında orduyla savaşa da gitmiştir. Ay tanrısı özelinde en büyük örnek Kral Nabonidos zamanında gerçekleşmiştir. Nabonidos toprak genişletme veya isyan bastırmak için sefere çıktığında Ay tanrısının heykelini de ordu ile yanında götürmüştür. Tanrıya imge ile bağlı olan heykeller başka yerlere götürüldüklerinde halk tanrının şehirden ayrıldığı düşüncesine kapılmıştır. Böylelikle heykellerin toplum içerisindeki önemi göz önüne alındığında Babil döneminde kutsal kabul edilmesiyle savaş meydanlarındaki görünürlüğü de artmıştır. Savaşta anlaşmalar yapılmış ve tanrılar bu anlaşmada aracılık görevinde bulunmuştur. Yenilen taraf anlaşmayı bozarsa heykeline el konulmuştur. Örneğin; Asur ile yaptığı savaşı kaybeden Muşaşir kenti anlaşma istemiştir. Muşaşir kenti anlaşmayı bozduğu için heykeline el konulmuştur (Kuhrt, 2019b: 177).

3.4.2. Kurban

İnsanoğlu, başına gelebilecek kötülüklerden kendini korumak, tanrının gözüne girip ona dilediği şeyi yaptırabilmek veya tanrıların cezalandırmasından korunmak için tanrılara çeşitli sunularda bulunmuştur. Antik Mezopotamya’da bu sunular; kurban, heykel, yiyecek ve içecek şeklinde görülür. Antik Mezopotamya’daki kurban sunumu ile ilgili bilgilere ise çeşitli kaynaklarda rastlanılır. Bu kaynaklardan biri olan İbn-i Nedim’in (Ö. 990) el-Fihrist (2019: 1004) adlı eserinde Antik Mezopotamya’nın gözde şehirlerinden Harran halkının günlük yaşamları, ibadetleri ve takvimleri ilgili bilgilere yer verilir. O, Yedi gezegen için Harran halkının kurban sunumundan şöyle bahsetmektedir:

pazar günü Güneş’e, O’nun ismi Aylîyûs’tur (Eski Yunan’da Güneş Tanrısı Helios); pazartesi günü Ay’a, O’nun ismi Sîn’dir; salı günü Mars’a, O’nun ismi Lārîs’tir (=Eski Yunan’da Savaş Tanrısı Ares, Roma’da Mars). Çarşamba günü Merkür’e, O’nun ismi Nābiq’tir (Bilgi Tanrısı Nabu). Perşembe günü Jupiter’e, O’nun ismi Bāl’dır.

Harran’da bulunan kalıntılarda bir stelin üzerinde geçen yazıtta, yapılan kutlamaların tarihleri ve ne üzerine olduğu anlaşılmaktadır. Bu kutlamalar içerisinde Nisan ayının önemini anlamaktayız. Nisan ayının 6’sında, Ay tanrısına hayvan kurbanı bulunurken 20 Nisan’da yine Sîn’e hayvan kurbanı olduğu yazılıdır (Mutlu, Albayrak, 2018: 136-137). Sonuç olarak Antik Mezopotamya toplumları da tanrının hoşnutluğunu kazanabilmek veya onun gazabından korunabilmek için kurban ibadetine başvurmuştur. Bu kurbanlar kanlı ve kansız olarak ikiye ayrılmaktadır.

3.4.2.1. Kanlı Kurbanlar

Kurban sunumunun tarih öncesi dönemlerden itibaren başlayıp günümüze kadar devam ettiği düşünülmektedir. Antik Mezopotamya medeniyetlerinde halk tarafından

ibadetlerin önemli bir bölümünü teşkil eden kurban ibadetinin, kanlı ve kansız olmak üzere iki farklı gruba ayrılır. Kanlı kurbanlar hayvan ve insan kurbanları olarak iki kısma ayrılır.

Hayvan Kurbanı: Hayvan kurbanları incelenirken öncelikli olarak coğrafyanın el verdiği şartlar dikkate alınması gerekmektedir. Mezopotamya coğrafyası küçükbaş hayvan yetiştiriciliğine el vermektedir. Yetişen bu küçükbaş hayvanların en bakımlıları tanrılara kurban olarak adanmıştır. Halk tarafından genellikle kuzu ve oğlak tercih edilmiştir. Bireysel olarak adanan kurbanların yanında büyük çaplı ayin ve merasimler esnasında kurban kesimleri yapılmış ve büyükbaş kurbanlar da tanrıya adanmıştır (Günaltay, 1987: 496-498).

Kurban sunuları çeşitli günlerde gerçekleştirilmiştir. Bu günlerden biri de Akitu Bayramı'dır. Ur halkı, Akitu Bayramı'nın ilk günlerinde ve on beşindeki Dolunay törenlerine oldukça fazla katılım sağlamıştır. Bu tarz önemli günlerde Ay tanrısı Nanna/Sin'e kurbanlar keserek onun hoşnutluğu kazanılacağından dolayı kurban sayılarında artış meydana gelmiştir. Halk duaların ve yakarışların kabul olacağını düşündüğü bu günlerde, törenlere coşkuyla katılım göstermiştir (Mutlu, 2012: 25-26).

Muhammed b. İshak en-Nedim, Fihrist adlı eserinde (2019: 1006) farklı ilahlara kesilen kurbanlardan bahsederken Ay ilahı Nanna/Sin için bir erkek, dokuz kuzu kesildiğinden bahsetmektedir. En-Nedim (2019: 1012) en çok kuzu kesildiğini, daha sonra kuzular ve horozların yakıldığını belirtmiştir. Ay tanrısı Nanna/Sin için Kameri ayın her 27'sinde Deyr-i Kadhi denen manastıra çıkmışlar, orada Ay tanrısı için kurban kesmişler hatta burada bazı hayvanları canlı canlı yakarak kurban ibadetlerini yerine getirmişlerdir. Harran civarında yapılan kazılar sonucunda ulaşılan bir metinde her Ay takviminin 27.günü Deyr-i Kadhi 'deki tapınağa gidilmesi gerektiğinin ve orada Nanna/Sin'e kurbanlar kesilmesi gerektiği belirtilmektedir. Kestikleri kurbanları sundukları içecekler ile birlikte tüketmişlerdir (Green, 2017: 153). Bir diğer hayvan kurbanı da boğadır. Nanna/Sin'in kutsal hayvanı olan boğa, Ay tanrısını sembolize ederken kurban ritüellerinde de Nanna/Sin'e en çok sunulan hayvanlardan olmuştur (Ekinci, 2008: 79).

Mezopotamya'da tanrılara kurban sunularında çeşitli günlerin seçildiği görülmektedir. Aynı zamanda kurbanların kimi kesilerek kimi de yakılarak farklı şekillerde bu ritüel gerçekleştirilmiştir. Muhtemelen Mezopotamya'da halk, kurban ile tanrının hoşnutluğunu kazanacağını vebu ibadet ile şehirdeki aç kişileri doyuracaklarına inanmıştır.. Ayrıca tapınakta yaşayan rahip ve rahibelerin de bu kurbanlardan faydalanarak günlük besin ihtiyaçları karşıladıkları düşünülmektedir.

İnsan Kurbanları: Harran'da yaşayan putperest halk tarafından tam olarak uygulandığından emin olmamakla birlikte bazı kaynaklarda halkın insanları da kurban ettiği

geçmektedir. Yapılan arkeolojik kazılarda ulaşılan kalıntılar insan kurbanlarının yapıldığını kanıtlar niteliktedir. Uruk, Al- Hibba ve Sunghul'da bulunan kurban mekanları birbirleri ile karşılaştırıldıklarında insan kemiklerinin kömürleşmiş haline ulaşılmıştır. Yapılan kazılarda ve ulaşılan kalıntılarda kurban edilen kişilerin genel olarak alt sınıf insan veya köleler olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca savaşlardan elde edilen esirler, kadınlar ve çocuklar da kurban olarak sunulmuştur (Mutlu, 2013: 7).

Antik Mezopotamya'da Ay tanrısına kurban olarak insanların sunulduğuna dair bazı kanıtlar vardır. Ay tanrısının ayı veya yılın başlangıç ayı olarak kabul edilen nisan ayının 28'inde doğan bir çocuk tanrı için kurban edilmiştir. Çocuk kesildikten sonra eti kemiğinden sıyrılmış ve parçalanmış daha sonra dağılana kadar haşlanmıştır. Kurban edilen çocuğun eti farklı baharatlar ile soslandıktan sonra küçük dilimler haline getirilerek yeni yapılan fırında pişirilmiştir. Yapılan bu kurban ritüelinin etinden kadınlar, köleler, köle çocukları ve akli dengesi yerinde olmayan kişiler yiyememiştir. Çocuğun kesiliş ve yapılış törenine sadece üç kâhin katılabiliştir. Çocuktan geriye kalan kemik, kıkırdak, sinir ve damarları bu üç kâhin tanrılara kurban olarak yakmıştır (en-Nedim, 2019: 1006).

Çocuk kurbanları da dahil Antik Mezopotamya'da insanların kurban edilmeleri genel olarak kişi veya toplumu cezalandırmak için değil daha çok kişilerin efendilerine hizmet etmeleri düşüncesinden kaynaklanmaktadır. Yapılan kazılarda yüksek rütbeli bir insanın ölümünden sonra yanında bulunan köleleri veya hizmetçileri de onunla birlikte kurban edilerek gömüldüğü toplu mezarlardan anlaşılmaktadır. M.Ö. III bin yıllarına ait Ur kenti kazılarında bürokrat kişiler ile birlikte yetmiş üç kadar bireyin gömülü olduğu ortaya çıkarılmıştır. Kişilerin bedenleri incelendikten sonra bürokratin ölümüyle birlikte yanında bulunan hizmetçilerinin de öldürülerek veya intihar ettirilerek birlikte gömüldüğü anlaşılmaktadır. Burada bulunan alt sınıftaki kişilerin, üst sınıf ile birlikte ölmeleri muhtemelen hizmetçilerin tekrar efendilerine hizmet etmeleri için ölümden sonraki dünyada tekrar doğacağı inanişinden kaynaklanmaktadır. Ayrıca bir diğer görüş ise Ur kentinde yapılan bu toplu insan infazlarının, toplumu korkutmak amaçlı olduğu da düşünülmektedir. İnsan kurbanları vasıtası ile yeni seçilen şehir yöneticisi veya tahta çıkan kral kendisini meşrulaştırmak için kendinden önceki kralın ölümünden sonra onun hizmetçilerini de arkasından göndererek kendisine dini bir dayanak sağladığı savunulabilir. Bu sayede hem halkı korkutarak hem de dini meşruiyetini göstererek tebaası üzerinde hüküm sürdüğü düşünülebilir (Mutlu, 2013: 7).

İnsan kurbanlarının bir diğer çeşidi ise ay tutulmalarının tanrının gazabını getireceği düşüncesinden kaynaklanmaktadır. Woolley'in (1929: 39) Ur'da yaptığı kazılar sonucunda

kraliyet mezarlarında kralların maiyeti ile gömüldüklerine ulaşılmıştır. Bu durum bize Ay tutulmasının kente zarar vereceği ve kentin tanrı Nanna/Sin'in gazabına uğrayacağı düşüncesinden dolayı kralı infaz ettiklerini düşündürmektedir. Yapılan bu kurban ritüeli kral ve maiyetinin kurban edilmesi sonucunda bir arınma gerçekleşmiş ve halk tanrının gazabından kurtulduğuna inanmıştır (Campbell, 1995: 192-193).

Antik Mezopotamya medeniyetlerinde kurban ibadetleri hem tanrının hoşnutluğunu kazanmak için hem de tanrının gazabından korunmak için gerçekleştirilmiştir. Ulaşılan toplu mezarların da öldükten sonra tekrar efendilerine hizmet etmek için olduğu anlaşılmaktadır. Yapılan kurbanların bir kısmı toplumun kendi günahlarına kefarete olarak sunulmuştur. Kurbanların bir kısmı da halkın tanrılar tarafından mükafatlandırılacağına inandığından dolayı olduğu görülmektedir.

3.4.2.2. Kansı Kurbanlar

Antik Mezopotamya'da tanrı heykellerine günlük olarak yapılan yiyecek sunularına “*naptanu*” adı verilmektedir. Naptanu adı verilen bu sunular günde dört öğün şeklinde yapılmıştır. Naptanu kelimesi yalnızca kült merkezinde değil bütün Mezopotamya'da aynı şekilde geçmektedir. Bu kelime tanrılara sunulan üç veya dört öğün yemek anlamında kullanılmakla kalmamış aynı zamanda koyun, saray ve kralın gün içerisindeki öğünleri için de kullanılmıştır. Yiyecek sunuları genelde tapınak görevlilerinin yemek yediği saatlerde yapılmıştır (Mutlu, 2013: 6).

Antik Mezopotamya medeniyetlerinde tanrılara yiyecek ve içecek ile ilgili sunularda tanrılar, tatma ve koklama duyuları ile hissetmektedir. Tanrılara sunulan bu yiyecekler günlük rutin bir şekilde yapılmaktadır (Mutlu, 2012: 54). Tanrılara sunulacak olan yiyecek ve içeceklerin seçimlerinde halk tanrıyı hoşnut etmek için büyük önem göstermiştir. Yiyecekler eğer meyve veya sebze ise hem taze hem de yıkanmış bir şekilde temiz olması gerekmektedir. Sunular, taş, tahta veya değerli madenlerden olan tanrılar tarafından değil tapınak görevlileri tarafından tüketilmiştir. Ayrıca tanrılar, insanların onlara sunduğu bu sunular karşısında hoşnutluklarını tapınak görevlileri aracılığı ile bildirmiştir (Mutlu, 2013: 7).

Tanrılara sunulan sunular, sadece yiyecek ve içeceklerle sınırlı değildir. Tıpkı insanlar gibi yaşadıkları düşünülen tanrıların bazı şeylere ihtiyaç duyduklarına da inanılmıştır. Bu ihtiyaçların karşılanması gereği tanrılara tapınaklarda yiyecek ve içecek gibi yiyeceklerin de sunulduğu anlaşılmaktadır (Altuncu, 2014a: 146). Ayrıca Nabonidos Ay tanrısı Nanna/Sin için Harran'da bir tören esnasında 150 kg. altın ve 3 ton da gümüş bağışlamıştır. Tanrıya

yapılan bu sunu, törenlerin ne kadar büyük çaplı ve önemli olduğunu göstermektedir (Köroğlu, 2006: 205).

Tanrılara yapılan bir diğer sunu şekli ise dua esnasında yerine getirilir. Bu sunu, dua esnasında sunulan bir heykelciktir. Halk tanrılara dua ederken ona heykelcikler sunmuştur. Heykelciklerin üzerinde sunu yapan kişiyi anımsatan bir işaret veya resim bulunmaktadır. Üzerinde adağı sunacak kişinin resmi bulunan bu küçük heykellerin işlevi tanrının rahmetine ve merhametine sığınan kişiyi tanrıya anımsatmaktır (Bordreuil vd., 2015: 478-479).

Tanrılara yiyecek ve çeşitli sunular ile ilgili bilgilere bakıldığında tanrıyı hoşnut etmenin toplum tarafından esas alındığı görülmektedir. Yiyecek sunuları tanrılara yapılan bir ibadet olarak kalmamış tapınak görevlilerinin de besin ihtiyaçlarını karşılamıştır. Tapınak görevlilerinin tanrının hoşnutluğunu halka iletecek kişiler olmaları; ayrıca onların konumlarının önemini gösterir. Antik Mezopotamyalılar antropomorfist bir anlayışa sahip olmaları nedeniyle sadece yiyecek sunuları ile kalmamış farklı zamanlarda değerli taşlar ve giyecek de sunmuştur.

3.4.3. Dua

İnsanların tanrılardan istekte bulunmaları dua kavramı ile açıklanır. Antik Mezopotamya'da yapılan kurban, oruç vb. ritüellerden sonra veya önce halk, tanrılardan istekte bulunmakta ve bunların gerçekleşmesini beklemektedir.

Ay tanrısı Nanna/Sin'in doğumu esnasında yer altı dünyasında hayat bulduğu düşüncesi ile onun karanlığı ve şeytanı temsil ettiğini ifade eden birçok mit bulunmaktadır. Bu sebepten dolayı Ay ve Güneş'in tutulmaları bazı şeytani kehanetler olarak yorumlanabilmektedir. Bu tutulmaların şeytani kehanetler olduğunu düşünen halk ay tutulması esnasında ayın yanında özel dualar yapmıştır (Ekinci, 2008: 89).

Ay tanrısı Nanna/Sin'e yapılan dualar elleri yukarı kaldırmak anlamına gelen *suilla* şeklinde icra edilmiştir. Suilla uygulaması bütün Antik Mezopotamya toplumu içerisinde biçimsel olarak ortaktır. Ayrıca bütün suilla dualar, iki ritüel görevlisi ile özdeşleşmiştir. Bunlardan ilki kült şarkıcısı olarak bilinen *kalu* bir diğeri ise cin kovucu *Asipu*'dur. Kült şarkıcısı ağlama, sızlanma, ağıt yakma gibi fiiller ile tanrıların öfkelerini dindirme görevindeyken cin kovucu Asipu hem fiziksel hem de ruhsal hastalıkların iyileştirilmesi ve kötülüklerden korunmak için yapılan ritüellerden sorumludur (Mutlu, 2012: 47).

Farklı dillerde uygulanan duaların hepsini kült şarkıcısı, Sümercenin *Emesal* lehçesinde icra etmektedir. Bu duaların festival veya törenlerden sonra yapıldığı düşünülmektedir. Dualar ilk olarak tanrıya hürmet göstermek için onu selamlayarak

başlamaktadır. Daha sonra cin kovucuların okuduğu suillaların Akad ve Sümer dilinde okuduğu iki sınıf suilla bulunmaktadır. Sümerce yazılı suillalardan birisinde Mispi (ağız yıkama) ritüeli okunmaktadır (Mutlu, 2012: 18).

Harran kentinin baş tanrısı Sin'e yapılan bir duada Ludingirra'nın yaşam öyküsü ile alakalı tabletlerin 6.sında başöğretmen ayağa kalktıktan sonra, *"Okulun bütün isteklerini başarı ile gerçekleştirdiniz, yazı ve öğreniminin koruyucusu ol olacak"* duası geçtikten sonra *"Size saldıranlardan, büyük Ay Tanrımız sizi korusun: Tanrılarımızın biriciği, onların katında beğenilen kişi olunuz; isminiz en güzel yerlerde anılsın! Destanlarda geçsin! Sevgili Tanrıçamız (Nanna'nın karısı) Nikkal tarafından hoş karşılanmış, büyük Enlil'imiz tarafından kutsanmış olunuz!"* şeklinde bir dua ile töreni yöneten rahibin töreni bitirdiği belirtilmektedir (Çığ, 2006: 36).

Antik Mezopotamya toplumlarında tanrılara yapılan dualar sadece tapınaklar veya önemli günlerle sınırlı kalmamış normal hayat içerisinde de yer almıştır. Hatta bu durum daha detaylı incelendiğinde erkeklere özel dualar da bulunmaktadır. Erkekler gece uykularında kötü kehanetli bir rüya görürse, kendilerini bu kötü kehanetli rüyaların zararlı sonuçlarından korumak için sabah yataktan yere inerken daha ayağını yere basmadan önce bazı dualarda bulunmaktadır. *"Gördüğüm bu düş, iyiye işarettir, iyiye işarettir, çok iyiye işarettir, Sin ve Şamaş adına!"* kişi bu şekilde gördüğü kötü rüyayı iyiye çevirmeye çalışmakta ve kendisine yazılan kötü yazgıyı Nanna/Sin ve Şamaş'ın bozduğunu kabul etmektedir. Bu şekilde kötü yazgının ona zarar veremeyeceğini düşünmektedir (Bottero, 2012: 251).

3.5. Bayramlar

Mezopotamya halkı daha önce bahsettiğimiz gibi tanrıyı hoşnut etmek ve ona hizmet etmek için yarattıklarını düşündüklerinden neredeyse her hafta bir bayram veya tören düzenlemişlerdir. Bunlar içerisinde *Ningirsu'nun Arpasını Yeme Ayı*, *Ceylan Yeme Ayı* ve *Şulgi Bayramı* gibi farklı isimlerde kutlamalar bulunmaktadır. İsmi geçen ve geçmeyen bayramların bazıları günlerce sürse de birçoğu günü birlik bayramlardan oluşmaktadır. Bayramlar genel olarak her yeni ayın doğduğu günde kutlansa da her ayın yedisi, on beşi ve son gününde düzenli olarak icra edilmiştir (Özmen, 2010: 25).

Mezopotamya kültürlerinde halk bütün ibadetlere katılabilir ve istediği şekilde ibadetini yerine getirebilir. Fakat bazı ritüel ve uygulamalar din adamları içerisinde özel kalmakta ve halk bu ibadetlere katılamamaktadır. Bayramlar toplu olarak icra edildiği için katılım yoğun bir şekilde gerçekleşmiştir. Yapılan törenlerin önemine göre katılım oranı değişiklik göstermiştir. Yeni Ay Bayramı'nın ilk gününde gerçekleştirilen kurban törenine ve on beşindeki Dolunay törenine katılım fazla olmuştur. Bunun sebebi kurban kesildikten sonra

maddi durumu olmayanların da bundan faydalanabilmesi şeklinde yorumlanabilir ya da tanrının bu törenden diğerlerine göre daha hoşnut olduğu düşünülebilir (Mutlu, 2013: 3).

Sonuç olarak Mezopotamya toplumlarında bayram çok önemli bir yere sahip olmuştur ve halk bayramları birlikte kutlamıştır. Antik Mezopotamya medeniyetlerini Ay kültü inancı bağlamında incelediğimizde özellikle Ur ve Harran'da yapılan etkinliklerin genel olarak Ay'ın şekillerine ve dönemlerine göre düzenlendiğini görmekteyiz. Tanrıya, her kentin tapınaklarında değişik şölenler ile tazimde bulunulmuş ve hoşnut edilmeye çalışılmıştır. Etkinlikler kapsamında tanrılara sunulan sunular içerisinde hayvansal ve bitkisel yiyeceklerin yanı sıra su, şarap, bira gibi sunular da yer almıştır.

3.5.1. Esseu Bayramı

Mezopotamya mitlerine göre babasının işlediği suçtan ve annesinin de babasının peşinden gitmesinden dolayı Nanna/Sin, yer altı dünyasında hayat bulmuştur. Yer altı dünyasında doğmuş şefkatli bir tanrı olarak tasavvur edilen Nanna/Sin'e atfedilen özellikler onun adalet, ceza, kader ve yer altı dünyası ile bütünleşmesine sebep olmuştur. Bu sebepten dolayı Ay'ın her evresi uğuru temsil etmemektedir. Bu bilgi de bize Ay'ın bazı evrelerinin uğursuz olduğunu belirtmekte ve bu uğursuzluktan kurtulmak için halkın törenler düzenlemesi gerektiğini düşündürmektedir. Esseu da bu törenlerden birisidir. Esseu Töreni (Bayramı), Ay'ın evreleri ile ilgili düşünceler arasında insanlar ve şehirlerin kaderlerinin belirlendiği gün veya Nanna/Sin'in yokluktan tekrar var oluşa geçtiği sıkıntılı evre olarak ifade edilmektedir. Esseu törenleri, Nanna/Sin'in hoşnutluğunu kazanmak ve kötü yazgıların düzeltilmesi için yapılan bir ritüeldir. Esseu, Nanna/Sin'in tekrar gökyüzünde parlaması ile kentine yeniden dönmesini kutlama töreni şeklinde de tarif edilir. Bu tören Nanna/Sin'in başka diyarlara yaptığı yolculukları içermektedir (Altuncu, 2014a: 149-150).

Günümüze kadar en net bilgilerle gelen Esseu töreni Sümerliler dönemine dayanmaktadır. Sümerce eses'den gelen Esseu Bayramları, III. Ur Hanedanlığı döneminden kalma Helenistik sürece kadar uzanan bir zaman dilimini kapsar. Ay'ın biri, yedisi ve on beşinde kutlanan Esseu Bayramları, Orta Babil döneminden itibaren ayın dört, sekiz ve on yedinci günleri şeklinde değişikliğe uğramıştır. Bayram on altıncı gece başlamış ve bütün gece ritüele hazırlanılmıştır. Tapınakta bulunan bütün ilahi güçler ritüelin gücünü artırmak için bayrama davet edilmiştir. Ayın on yedisi sabahı ateşler yakılıp yürüyüş alayları tertip edilmiştir. Helenistik döneme ait metinlerde koyun ve ördek gibi hayvanların kurban edildiği bilgisine ulaşılmıştır. Babil'de Esseu ritüelinde kral ve saltanata da birtakım ritüeller yapılmıştır. Muhtemelen bu ritüeller ayın uğursuzluğunu onların üzerinden defetmek için

yapılan ritüellerdir. Esseu kelimesi “*yeni, yenilenme, tekrar doğma*” anlamlarına geldiği için bu üç dönemde Ay’ın kendisini yeniden yarattığı düşünülmüştür (Demirci, 2019: 58-59).

Yeniden doğuş veya yeniden doğuş esnasında olabilecek felaketlerin önüne geçmek isteyen halk tanrıya çeşitli tazimlerde bulunmuştur. Törenin sürekli tekrarlandığı göz önünde bulundurulduğunda ise halkın bu bayram görünümlü törenden faydalı sonuçlar çıkardığı anlaşılmaktadır.

3.5.2. Yeni Yıl (Akitu) Bayramı

Mezopotamya’da her yıl birçok bayram kutlanmaktadır ve bu bayramların en meşhuru Yeni Yıl Bayramı’dır. Yeni Yıl Bayramı, Sümercede yılın başlangıcı olarak ifade edilen *zagsuk*, Akadca da ise *akitu* adı ile kullanılmıştır (Eliade, 2007: 93). Yıllık ritüeller içerisinde Ortadoğu dinlerinde en ciddi etkiyi bırakan hiç şüphesiz Akitu Bayramı’dır. Sümerce de arpa ekim bayramı anlamına gelen Akitu, bugün hala Ortadoğu, Anadolu ve İran coğrafyasında Nevruz olarak bilinen şöenlere denk düşmektedir. Nevruz Bayramı gibi Akitu Bayramı da baharın girişinde kutlanan bir bayramdır. Akitu Bayramı’nın temeli, halkın tarıma geçiş döneminde keşfedilen mevsimsel dönüşümlerdir. Bu mevsimsel dönüşümler ile kozmik düzen arasında ilişki kuran Mezopotamya halkı muhtemelen tarihteki ilk ve en otantik ritüellerden birisini ortaya çıkarmıştır. Akitu Bayramı’na yönelik en erken malumatlar III. Ur Hanedanlığından (M.Ö. 2112-2004) kalmadır. Fakat kutlamalar ile ilgili ayrıntılı bilgiler M.Ö. VI. yy. dan günümüze ulaşmıştır (Demirci, 2019: 61).

Akitu Bayramı’na yönelik ilk ritüeller Ur kentinde Ay tanrısı Nanna/Sin için yapılmıştır. Bu bayram başlangıçta iki farklı zamanda kutlanmıştır. Kutlamanın birincisi nisannu ayında ikincisi ise teşritu yani ekim ayındadır. Teşritu ayında tahıl ekim Akitusu, nisan ayında devşirme Akitusu şeklinde kutlanmıştır. Nisannu (nisan), Mezopotamya’da ilk ay iken teşritu (ekim) ayı yedinci ay olarak kabul edilmektedir. Buradan da anlaşılabacağı gibi nisan ve ekim aylarında kutlanan Akitu Bayramı, teşritu ayında hasat bayramı olarak kutlanmıştır. Bu da Akitu’nun bereket kutlaması ritüeli olduğunu göstermektedir. Zamanla bu bayram sadece nisan ayında kutlanmaya başlanmış ve bu da *yeni yıla giriş bayramı* haline dönüşmüştür (Demirci, 2019: 62).

Akitu Bayramı, teşritu ayında kutlanması bırakıldıktan sonra nisan ayının 1’i ve 12’si arasında kutlanılmıştır. Akitu Bayramı’nı kutlamak için neredeyse tüm Mezopotamya şehirlerinde bir tapınak bulunmaktadır. Ur ve Harran’da Ay tanrısının şerefine Akitu kutlanırken; diğer şehirlerin tapınaklarında da o şehrin tanrılarına adadıkları bayramlar kutlanılmaktadır (Salvini, 2019: 111).

Akitu ritüeli buraya kadar anlatıldığı gibi Mezopotamya’da en önemli yıllık bayram ritüelidir. Bu bayrama farklı zamanlarda farklı anlamlar yüklenmekte ve ritüelin ana temasını kozmik düzenin sağlanması ve sürdürülebilirliği oluşturmaktadır. Kozmik düzenin var olmasında tanrı ve insanların birlikte yer alması bayrama hem insanların hem de tanrıların katılmasını sağlamıştır. Bayram içerisinde yapılan ritüeller her yıl tekrar edilmediğinde kozmik düzenin yok olacağı ve dünyaya kaosun hâkim olacağı düşüncesi oluşmuştur (Demirci, 2019: 68). Böylelikle ilkel insanlar karşılaştıkları sel, kıtlık ve savaş gibi olayların sebeplerini anlamaya çalışmışlardır. İnsanlar, bu arayışın sonucunda kozmik düzen bozulduğu düşüncesinden dolayı Akitu Bayramlarında arınma, değişim, dikkat çekici görüntü, değiş tokuş ve oruç ritüellerini de uygulamışlardır (Mutlu, 2012: 79).

Asurluların dini hayatında önemli bir yere sahip olan Akitu Bayramı nisan ayında ve on bir gün olacak şekilde kutlanmıştır. Bayram kutlaması esnasında tanrının heykeli kutlamalara katılarak tapınaktan alınmış ve şehrin dışına taşınmıştır. Şehrin dışında dolaştırılan tanrı daha sonra tekrar tapınağa getirilmiş ve farklı ritüellerle bayram kutlamaları devam ettirilmiştir (Horunlu, 2017: 174).

Akitu tapınakları her kentin kendine has olan panteonun en üstünde bulunan tanrılar için inşa edilmiştir. Bayram tanrıyı yüceltmek için de kutlanmıştır. Tanrının şehir dışına çıkarılması ritüelinde tanrının heykeli şehirde bulunan ana tapınaktan alınıp şehrin dışındaki Akitu için özel olarak yapılmış tapınağa götürülmesi ile alakalıdır. Tanrı tapınağa götürülürken nehir üzerinde yolculuk yapmıştır. Tanrının nehri geçerek tapınağa gitme töreni Ölümler Nehri’ni geçerek ahirete gidişi temsil etmektedir (Ekinci, 2008: 70).

Akitu kutlamalarında tanrının kayık ile nehirde gitmesi, şehrin dışına çıkarılması vb. farklı geçit törenlerine yer verilmesi halkın tanrıyı görebilmesi için mükemmel bir fırsat olmuştur. Çünkü halk, tapınak içerisinde yapılan törenlere katılamamış bundan dolayı tanrıları sadece Akitu Bayramı sırasındaki geçit törenlerinde görebilmiştir. Bayram boyunca özellikle Ur ve Harran’da çiçek ve hurma dalları ile sokaklar süslenmiştir. Bu şehirlerde bayram için çeşitli yemekler yapılmıştır. Çeşitli yemeklerin yapılması Mezopotamya’da *tüketim ritüeline* örnek olarak gösterilmektedir. Halk tarafından tapınaklara çeşitli hediyeler gönderilerek komşular arasında da hediyeleşme yapılmıştır. Hediyeleşme dini bir ritüel olarak görülmüş ve *değiş tokuş ritüeli* olarak kabul edilmiştir. Tüketim ve değiş tokuş gibi farklı ritüeller bayramın etki alanını genişletmiştir. Akitu Bayramı boyunca yapılan ibadetler içerisinde oruç ibadeti de görülmekte ve bu ibadet bir perhiz şeklinde yapılmaktadır. Ayrıca hiçbir dava bu günler içerisinde görülmemekle birlikte halk Akitu Bayramı süresince işinden izinli olarak kabul edilmiştir (Mutlu, 2012: 79-80).

Antik Mezopotamya’da törenlerin başında ve sonunda arınma ritüelleri gerçekleştirilmektedir. Festivalin açılış gününde Şaşgallu’nun nehirde yıkanması ve ruh kovucu din adamlarının tapınağı temizleme işlemleri *arınma ayinine* birer örnektir (Mutlu, 2012: 80). Fakat asıl konu heykel, tapınaktan çıkarıldıktan sonra tapınak görevlilerinin tapınağı temizlemesidir. Tapınak görevlilerinin bu temizliği ayrıca tapınağı kötülüklerden arındırma anlamına gelir. Sümerlerden ulaşılan kaynaklarda bu bayramın oluş sürecinde ağıtçılar ve ruh kovucuların büyük öneme sahip olduğu bilinir. Tanrının heykeli tapınaktan çıktığında ağıtçılar ağıt yakar ve ruh kovucular boş tapındaki kötü ruhları kovmakla görevlendirilir (Bordreuil vd., 2015: 479-480). Akitu Bayramı vesilesiyle tapınakta gerçekleştirilen arındırma ritüeli, tapınağın görevlileri tarafından hem maddi hem de manevi olarak temizlendiğini gösterir. Ayrıca kral da bu arınma ritüellerine dahil olmaktadır.

Şaşgallu Akitu Bayramı boyunca kralı arındırmak için de ritüellerde bulunmuştur. Akitu Bayramı boyunca en dikkat çeken ritüel kralın aşağılanması eylemidir. Kral şehrin en büyük tanrısı önüne getirilir ve onun elinden asası, yüzüğü ve mızrağı alınarak yüzüne sert bir şekilde tokat atılır. Bu tokat ile kral tanrıyı temsil eden heykelin önünde baş eğdirilir. Ardından kral ezbere dualar okur ve duadan sonra Şaşgallu onu kutsar. Şaşgallu bu kutsamadan sonra krala bir tokat daha atar ve onun tanrı karşısında acizliğini gösterir. Daha sonra Şaşgallu ile kral birlikte tanrıya dua ederler. Bu ritüel kralların tanrılar karşısında ne kadar küçük olduklarını onları halkın önünde küçümseyerek hatırlatmış ve tanrının da ne kadar yüce olduğunu göstermiştir (Dönmez, 2019: 17).

Akitu Bayramının krallar üzerinde etkili olmasının yanında kralların da bu bayram üzerinde etkili olduğu ifade edilir. Arabistan’ın önemli merkezlerinden birisi olan Teyma şehrin’e giden Kral Nabonidos, Babil’de olmadığı için (M.Ö. 547), her sene yapılan Akitu Bayramı’ndaki ritüeller o sene eksik bir şekilde icra edilmiştir. Nabonidos’un bizzat kendisinin icra etmesi gerektiği bu törenler, kral olmadığı için icra edilememiştir (Kağnıcı, 2020: 29). Kralın yokluğunda onu temsilen oğlu BelSazzar babasının yokluğunu gidermeye çalışmış fakat bazı ritüeller yine kral olmadığı için yapılamamıştır (Mutlu, 2012: 78-79).

Akitu bir bayram veya bir ritüeller bütünü olarak görülmüş, ilk dönemlerde nisan ve ekim aylarında kutlanırken daha sonra sadece nisan ayında Yeni Yıla Giriş Bayramı olarak kutlanmıştır. Akitu Bayramı ile halk tapındıkları tanrıların heykellerini görebilmiş, bu tanrılara kurban kesebilmiş ve birçok ritüelde bulunabilmiştir. Kralın bile tanrının karşısında hiçbir ehemmiyetinin olmadığı Şaşgallu tarafından tokat atılarak gösterilirken kral olmadan bazı ritüellerin yapılamadığı da belirtilmektedir. Akitu Bayramı ilk olarak ekim ve hasat

şeklinde kullanılsa da krallar genel olarak bu bayramı kendilerine siyasi bir güç toplama ritüeli olarak görmüşlerdir.

3.5.3. Nanna/Sin İçin Yapılan Şölen ve Festivaller

Sümer, Akad, Asur ve Babil İmparatorluklarında tanrılar için sürekli olarak şölenler düzenlenmiştir. Aslında bu şölenler büyük ve küçük çapta düzenlenen şölenler şeklinde ikiye ayrılabilir. Küçük çapta düzenlenen şölenler tanrılara sunulan yiyecek sunuları olarak bahsedebileceksen; büyük çaplı tören veya şölenlerin de bir bayram havasında olduğu söylenebilir. Buna en büyük örneklerden birisi de *ayın kayboluşunun günü* olarak kutlanan şölenlerdir (Mutlu, 2012: 59).

Antik Mezopotamya'da Ay tanrısı Nanna/Sin için bazı özel günler bulunmaktadır. Kişiler, bu özel günlerde kurban keser, eğlenir, dua eder veya tanrıya tapınarak günlerini geçirmişlerdir. Nanna/Sin'in ayı olan nisan ayı bu günler içerisinde önemli bir yere sahiptir. Nisan ayının 6. gününde boğa kurban edilmiş ve yine bugün hayatının devam etmesi için Ay'a şölenler yapılmıştır.

Ay tanrısı için Kanun II (ocak) ayının 24. gününde gerçekleştirilen *Ay'ın doğumunu gözetleme* şöleni bulunmaktadır. Envai hayvanlar kesilerek, tanrılara kurban edilmiş ve daha sonra da bu hayvanlar yenilmiş ve içecekler içilmiştir. İslam alimleri bu durumu *Doğum Şöleni* olarak tasvir etmiştir. “*Ebu'l-Farac el-Zencani'den alınan bir nota göre şubat ayı Ayın Doğumu ile uyumaktadır. Adhar (Mart'ın) 8. gününün başında Ay için 30 günlük oruç tutarlardı. Bu orucu Serahsi de doğrulamaktadır*” (Ekinci, 2008: 104). Bu bilgiler bize tanrılara kurban sunmanın yanında onlar için oruç tuttuklarını da göstermektedir. Oruç ibadetinin, İslam alimlerinin ortak bilgileri doğrultusunda yaklaşık bir kameri ay yapıldığı anlaşılmaktadır.

Tanrı Sin'i mutlu etmek için Ayyar (Mayıs) ayının yedisinde Ay'ın idolü olan Dahdak'ın ziyafetini kutlamışlardır. Aylul (Eylül) ayının 24. gününde gökte beliren yeni ay için *lortların şöleni* kutlamaları yapılmıştır. Nisan ayının 28'inde Deyr Sin -Ay tapınağı- için şölenler bulunmaktadır. Fakat bu şölenin tam olarak Ay tanrısı Nanna/Sin'e ithaf edildiği kesinlik kazanamamıştır. Bu kutlamaların Sabta adı verilen bir köyde geçtiği düşünülmektedir. Ayrıca Ay tanrısı Nanna/Sin için göksel cisimlere sunulan kurbanlar farklı zaman dilimlerine işaret etmektedir. Bunlar Ay'ın görülebilir hale gelmesiyle düzenlenen zaman dilimleridir. Biruni, Harran'da her ayın 17'sinde Ay tanrısı için şölenler yapıldığından bahsetmektedir (Ekinci, 2008: 105). Bu bilgiler doğrultusunda Ay tanrısı için yapılan şölenlerin farklı zaman dilimlerinde gerçekleştirildiği anlaşılmaktadır. Şölenlerin zamanı ise genel olarak Ay'ın durumuna göre belirlendiği görülür. Farklı etkinliklerin yer aldığı şölenlerde tanrıyı mutlu etmek temel amaçtır.

SONUÇ

Sümerler, Antik Mezopotamya toplumları içerisinde öne çıkan en önemli medeniyettir. Sosyo-kültürel bakımdan Sümerler, Sami kavimlerden daha farklı bir yapıya sahiptir. Bu durumu Sümerlilerin kendilerinden sonra Mezopotamya bölgesine gelen Sami kavimleri etkilemesi onaylamaktadır. Ayrıca bu coğrafyaya Sami kavimlerin gelmesi, Sümerliler ve onlardan önce önce yaşayanların bulunmasıyla etnik ve dini bazı farklılıkların olduğu çıkarımı yapılabilir. Kuzey Mezopotamya topraklarının Anadolu ile sınırı olduğundan bu bölgede Anadolu'ya has özellikler bulunmaktadır. Fakat Mezopotamya toplumu Anadolu üzerinde daha baskın olmuş ve hemen her konuda Anadolunun üzerinde etki bırakmıştır.

Ay tanrısının Antik Mezopotamya'da farklı isimlerle anıldığı görülmüştür. Ay tanrısının Mezopotamya'da Sin, Nanna, Şahar, Asgirbabbar, Dilimbabbar, Enzu, Suen, Sigabbar, Sin-zer-ibni, Nannar, Namraşit ve İnbu gibi isimlerle anıldığı anlaşılmaktadır. Bu farklı isimler bize Ay tanrısının zaman veya mekâna göre isminin veya cinsiyetinin değiştirildiği fakat genel olarak görevlerinin aynı kaldığını göstermiştir. Ayrıca Ay tanrısı, Ur, Harran ve Soğmatar'da panteonun baş tanrısı olarak dikkat çekmektedir.

Ur ve Harran kentlerinin Ay tanrısı ile dönemler içerisinde Mezopotamya'da merkezi konuma gelmesi Nanna/Sin'e güç kazandırmıştır. Mezopotamya coğrafyasında krallar da tanrılar kadar olmasa da dinin üzerinde etkili olmuştur. Bunun en büyük örneklerini Nabonidos, Ur-Nammu gibi kralların yanı sıra III. Ur, Larsa ve İsin Hanedanlıkları'nda görmekteyiz. Ayrıca kralların Nanna/Sin gibi tanrılara tapınması onlara ekonomik ve siyasi bir güç de kazandırmıştır. Bu malumatlardan yola çıkarak bölgede daha önce bir Ay kültürünün olduğuna ve kralların bu kültürü kabul ederek katkı verdiklerini göstermektedir.

Günümüzde yapılan kazılar vesilesi ile o dönem Roma İmparatorluğu hükmü altında bulunan Harran'da hilal figürlü paralar gün yüzüne çıkartılmıştır. Bu materyaller Harran'da Ay tanrısına tapınmanın M.S. da devam ettiğini göstermektedir. Ay tanrısına inancın yanı sıra Harran kentinin bölgede hala sözünün geçtiği ve bölgelerdeki inanca göre paranın basıldığı kanaatine ulaşılmıştır. Roma'nın hilal figürlü para bastırmasının sebebi bölgede Ay inancına mensup kişileri etkisi altına almayı planladığından dolayı olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca Ur şehrinde herhangi bir paranın bulunamaması bu bölgenin merkezi konum olduğu süre zarfında (Sümer, III. Ur, İsin ve Larsa) henüz paranın kullanımına geçilmediğine delil olarak gösterilebilir.

Mezopotamya'da Ay tanrısının diplomaside de önemli bir yere sahip olduğu anlaşılmaktadır. Özellikle Harran bölgesinin devletler arası geçiş güzergahı ve bir ticaret

noktası olması diplomatik ilişkilere ev sahibi olmasına zemin hazırlamıştır. Bununla birlikte Ur, coğrafi olarak düşünüldüğünde etrafında herhangi bir güçlü medeniyetin olmaması ve denizin (Basra) şehri çevrelemesi anlaşmaların daha çok Harran'da yapılmasına yol açmıştır.

Mezopotamya'nın askeri ve ticari güce sahip olması etrafında bulunan medeniyetler üzerinde de etkili olmuştur. Hititler kendi panteonunda Mezopotamya tanrısı Nikkal'i Ay tanrısı olarak göstermiştir. İbraniler'in Hz. İbrahim'in doğduğu veya bulunduğu Ur ve Harran'dan ötürü ayrıca Samiler ile yaptıkları savaşlardan aldıkları mağlubiyetlerden ve diasporalarından dolayı Ay kültünü dinlerine soktukları düşünülebilir. Roma krallarının E-Hul-Hul Tapınağı'nı ziyareti de bu toplumların Ay tanrısını kutsal olarak gördüklerini kanıtlar niteliktedir.

Halkın, Ay'ın hilal, yarım ay ve dolunay formlarını incelemeleri Mezopotamya'da astroloji biliminin gelişmesini sağlamıştır. Astroloji biliminin gelişmesiyle göğe bakarak gelecek hakkında bilgiler elde edilmiştir. Bu kehanetler Mezopotamya toplumunu bir adım öne çıkarmıştır. Kehaneti gerçekleştiren kişiler ayın görüntüsü ile ilgili önemli yorumlar yapmıştır. Kehanete göre Ay tutulması kötü bir olayın gerçekleşeceğinin ön habercisi ve Ay'ın öfkelenildiğini göstermektedir. Ay tutulmaları kralların başına bir şey geleceği şeklinde de yorumlanmıştır. Böylece kralın yerine halktan birisi geçirilerek onun beklenen muhtemel kaderi değiştirilmeye çalışılmıştır. Bu bilgilerin yanı sıra Antik Mezopotamya toplumlarında deprem, taşkın, kuraklık ve sel gibi doğal afetler ile hastalık, baş ağrısı ve diş ağrısı gibi sağlık sorunları Ay'ın öfkesi ile ilişkilendirilerek açıklanmaya çalışılmıştır.

Nanna/Sin'in sembolleri arasında en dikkat çekenlerin, ayın döngülerindeki şekilleri ve boğa olduğu görülmektedir. Boğa, bölgede en güçlü hayvan olması ve erillik özelliği taşımasından dolayı Ay'ın sembolü olarak kabul edilmiştir. Ayrıca Ay'ın sembolleri içerisinde, aslan ve mitolojik olarak ejderha ve boğanın olduğu tespit edilmiştir.

Mezopotamyalılar bazı dönemler ve bölgelerde Ay'ın döngülerinin cinsiyetini etkilediğini düşünmüştür. Genel olarak erkek hegemonyası altında olan bu toplumda Ay'ın da bu sebepten dolayı eril özellikler gösterdiği görülmüştür. Ay, cinsiyet olarak güç ve kuvveti temsil ettiğinden dolayı Mezopotamya toplumu tarafından eril formda görünürken zaman kavramı olarak döngüsünden dolayı da tıpkı bir kadına benzetilmiş ve bazı bölgelerde Nanna/Sin'e dişil formu atfedilmiştir.

Ay tanrısı Nanna/Sin Mezopotamya'da kralların isimlerinin belirlenmesini de etkilemiştir. Krallar veya halk kendi isimleri ile tanrının ismini birleştirdiklerinde daha güçlü olacakları düşüncesine sahiptir. Fakat Naram-Sin'in, isminde Sin'i bulundurmasına rağmen

başka tanrının mabedini yıkması sonucunda tanrının gazabından kurtulamaması bu durumun gerçek olmaktan daha ziyade sadece siyasi olduğunu kanıtlamaktadır.

Ay tanrısı fenomeni ile gösterilen Nanna/Sin için Ur kentinde E-kiş-nu-gal ve Harran kentinde E-Hul-Hul Tapınağı yaptırılmıştır. E-kiş-nu-gal Tapınağı günümüze ulaşan en eski tapınak mimarisine sahiptir. Tapınağın kendisinin yanı sıra görseli net bir şekilde bulunmaktadır. Ayrıca E-Hul-Hul Tapınağı için farklı lokasyonlar gösterilmiş olsa da arkeolojik kazılar sonucunda bulunan mühürler tapınağın Harran şehrinde bulunan Ulu Camii'nin altında kaldığına işaret etmektedir. Ek olarak da Nanna/Sin'e atıfta bulunan Soğmatar yerleşkesinde siteller bulunmuştur. Bu bilgiler Harran yakınlarında olan Soğmatar'da da Nanna/Sin kültürünün bulunduğunu kanıtlamaktadır.

Mezopotamya'da Ay tanrısına yapılan ritüeller ve ayinlerin halkın hayatında önemli bir yer kaplamıştır. Yapılan ritüeller içerisinde çeşitli materyaller kullanılırken müzik ve hareketler de önemli bir yer tutmuştur. Ritüellerin üzerinde yapılabilecek herhangi bir değişikliğin ritüeli bozabileceği düşüncesinden dolayı bu ritüeller hemen her yerde aynı dil ve aynı şekilde icra edilmiştir. Bundan dolayı dini ritüellerde herhangi bir değişiklik olursa Ay tanrısının gazabı ile karşılaşılacağı düşüncesi oluşmuştur. Bu dini ritüellerin başında bayramlar, törenler, heykele tapınma, kurban, dua ve tanrılara sunu gelmektedir. Bu ibadetler içerisinde göze en çok çarpan kurban ibadetidir. Tanrıya sunulan kurbanlar içerisinde başta kendi sembolü ve gücün temsili olarak görülen boğa ve coğrafyanın elverişli olmasından dolayı küçükbaş hayvanlar bulunurken insan kurbanları da yer almıştır. İnsan kurbanlarının varlığı, tanrının gönlünü hoş tutmaktan daha ziyade siyasi ritüel olduğu düşünülmektedir. Fakat yine de halk nezdinde kurbanların tanrının hoşnutluğunu kazanmak için yapıldığı anlaşılmaktadır.

E-kiş-nu-gal Tapınağından elde edilen verilerden anlaşıldığı kadarıyla tanrıya sadece kurban sunulmamış aynı zamanda kıyafet ve yiyecek-içecek de sunulmuştur. Bu tanrının sadece insan biçimli bir beden olduğu düşüncesinin yanında onun insan gibi yiyip içtiğine inanıldığı da göstergesidir. Fakat tanrı heykellerinin yapı olarak bu besinleri herhangi bir şekilde kullanamaması muhtemelen tanrıya sunulan kurbanların tapınak görevlileri tarafından tüketildiğini söyleyebilmemize imkân sağlamaktadır.

Mezopotamya bölgesinde Ur ve Harran kentlerinde bayramlar Ay tanrısına ithaf edilerek kutlanırken farklı bölgelerde ise bayramlar Ay'ın döngüselliğine bakılarak diğer tanrılar adına kutlanmıştır. Bu bayramların her yıl düzenli olarak tekrarlanması halkın bu ritüelden maddi-manevi faydalandığını göstermektedir. Akitu Bayramı da ilk olarak nisan ve ekim aylarında kutlanırken sadece nisan ayına dönülmesi hem yılın başlangıç ayını hem de

asıl neden olan hasat bayramını kutlamak için yapıldığındandır. Tarım ile geçinen bir toplumda ve coğrafya göz önüne alındığında her iki ayda da hasat yapıldığı anlaşılmakla birlikte daha sonra olan kuraklık ve bayram için yapılan hazırlıklar dikkate alınarak nisan ayına indirildiği anlaşılmaktadır. Fakat bu bayramı kralların siyasi bir gösteriye dönüştürdükleri de söylenebilir.

KAYNAKÇA

- Adalı, S. F. ve Görgü, A. T. (2017). *Uğurlu ve Uğursuz Günler Takvimi*. İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Akbıyık, S. (2010). *Babil Esaretinin Yahudiler Üzerindeki Sosyal, Kültürel ve Dini Etkileri*. Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Albayrak, Y. ve Mutlu, S. İ. (2018). “Harran ve Soğmatar’da Sin Kültünün Varlığı”. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, 37(37): 13-144.
- Altunay, E. (2015). *Paganizm 1 Kadim Bilgelğe Giriş*. Hermes Yayınları.
- Altuncu, A. (2011). *Sümerlerin Dini Tarihi*. Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elâzığ.
- Altuncu, A. (2014). “Sümer Mitolojisi Bağlamında Otorite Tarafından Şekillendirilen İbadet ve Törenler”. *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 1(1): 141-165.
- Altuncu, A. (2014). “Sümerlerde Tanrı Anlayışı ve Tanrılar Panteonu”. *Kilis 7 Aralık Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4 (7): 118-142.
- Armstrong, K. (2014). *Mitlerin Kısa Tarihi*. (Çev. D. Şendil), Merkez Kitapçılık Yayıncılık, İstanbul.
- Aslantürk, N. (2017). “Hitit Belgelerinde Geçen Ay Tanrıçası Nikkal ve Hurrice Atribüleri”. *Turkish Studies Dergisi*, 12(19): 17-42.
- Aydın, A. (2019). *Yıldızların Cinsiyeti: Astrolojinin ve Takvimin Cinsiyetlendirilmesi*. Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Aygün, V. (2017) “Eskiçağ Mezopotamya’sında Tanrı Algısı”. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(1): 79-93.
- Batuk, C (2001). *Ortadoğu Dinlerinde Eskatoloji Mitosları*, Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun.
- Baysan, A. S. (2016). *Asurlular’da Tarih Yazımı ve Takvim Sistemi*. Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.
- Bidmead, J. (2002). *The Akitu Festival: Religious Continuity and Royal Ligimation in Mesopotamia*. Doktora Tezi, The Faculty of the Graduate School of Vanderbilt University.
- Bilgiç, E. (1982). “Atatürk, Fakültemiz ve Kürsümüz, Sümerlilerin Tarihi, Kültür ve Medeniyetleri”, *Atatürk’ün 100. Doğum Yılına Armağan Dergisi*, s. 75-121.
- Bonnefoy, Y. (2018). *Dinler Mitolojiler Sözlüğü Cilt I*. (Çev. L. Yılmaz), Alfa Yayıncılık.

- Bordreuil, P., Briquel-Chatonnet, F. ve Michel, C. (2015). *Tarihin Başlangıçları Eski Yakındoğu Kültür ve Uygarlıkları*. (Çev. L. Başaran), Alfa Yayınları.
- Bottero, J. (2010). *Tarihte Tanrı Fikrinin Doğuşu*. (Çev. İ. Yerguz), Kırmızı Yayınları.
- Bottero, J. (2012). *Mezopotamya Yazı Akıl ve Tanrılar*. (Çev. M. E. Özcan – A. Er), Dost Kitabevi, Ankara.
- Bottero, J. (2013). *Gilgamiş Destanı- Ölmek İstemeyen Büyük İnsan*. (Çev. O. Suda), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Bottero, J. ve Kramer, S. N. (2021). *Mezopotamya Mitolojisi*. (Çev. A. Tümertekin), İş Bankası Kültür Yayınları.
- Bozca, M. (2008). *Eski Doğu ve Batı Kavimlerinde Felsefi Düşünce (Sümer, Babil, Asur, Hurri, Hitit, Grek)*. Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Campbell, J. (1995). *İlkel Mitoloji- Tanrı'nın Maskeleri*. (Çev. K. Emiroğlu), İmge Kitabevi, Ankara.
- Cengiz, T. B. (2018). "Hitit Krallığında Arinna'nın Güneş Tanrıçası Kültü". *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 37(64): 125-140.
- Ciziri, Ş. (1997). *Anadolu'dan Mezopotamya'ya Tarih ve Uygarlık*. Doruk Yayınları, Ankara.
- Crawford, H. (2015). *Sümer ve Sümerler*, (Çev. U. Nihan), Arkadaş Yayınları, Ankara.
- Çığ, M. İ. (2006). *Sümerli Ludingirra Geçmişe Dönük Bilimkurgu*. Kaynak Yayınları, İstanbul.
- Çığ, M. İ. (2008). *İnanna'nın Aşkı-Sümer'de İnanç ve Kutsal Evlenme*. Kaynak Yayınları, İstanbul.
- Demircan, A. (2009). *Samiler*. TDV İslam Ansiklopedisi, 36: 75-76, İstanbul.
- Demirci, K. (2019). *Eski Mezopotamya Dinlerine Giriş Tanrılar, Ritüel, Tapınak*. Ayışığı Kitapları, Antalya.
- Dilek, İ. (2020). "Kült Kavramı ve Söz Kültü". *bilig – Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, (95): 47-77.
- Dilek, Y. ve Bahar, H. (2019). "Eski Mezopotamya Dininde ve Ritüellerinde Nesnelerin Kutsallığı ve Önemi". *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 6(3): 1340-1372.
- Dönmez, Ö. (2019). *Eski Mezopotamya'da Dini İnanışlar*. Yüksek Lisans Tezi, Sinop Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sinop.
- Ekinci, A. (2008). *Harran Mitolojisi ve Tarihi Tarih, Mitoloji, İnanç ve Bilim Kenti*. Şanlıurfa Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, Şanlıurfa.

- Eliade, M. (2000). *Dinler Tarihine Giriş*. (Çev. L. Arslan), Kabalcı Yayınevi, İstanbul.
- Eliade, M. (2005). *Dinler Tarihi İnançlar ve İbadetler Morfolojisi*. (Çev. M. Ünal), Serhat Kitabevi, Konya.
- Eliade, M. (2007). *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi-I*. (Çev. A. Berktaş), Kabalcı Yayınları, İstanbul.
- Eliade, M. (2019). *İmgeler Simgeler*. (Çev. M. A. Kılıçbay), Doğu Batı Yayınları, Ankara.
- En-Nedim, Muhammed b. İshak (2019). *El-Fihrist*. (Çev. R. Şeşen), Türk Yazma Eserler Kurumu, İstanbul.
- Er, S. (2011). *Sümerlerde Tanrı Enki ve Diğer Kültürlere Yansıması*. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Etlı, Ö. B. (2015). "Göbeklitepe'nin Sırrı: Kozmik Ekinoks ve Kutsal Evlilik". *Popüler Bilim Dergisi*, Sayı:240. https://www.academia.edu/11848734/G%C3%96BEKL%C4%B0TEPEN%C4%B0N_SIRRI_KOZM%C4%B0K_EK%C4%B0NOKS_VE_KUTSAL_EVL%C4%B0L%C4%B0K Erişim Tarihi: 21.03.2021
- Fleming, D. E. (2016). Ur: After the Gods Abandoned Us. *The Classical World*, 97(1): 5-19. https://www.academia.edu/31494640/Fleming_Daniel_E_Ur_After_the_Gods_Abandoned_Us_Classical_World_97_1_2003_5_18_in_papers_from_Matthew_Santirocco_ed_Saving_the_City_Destruction_Loss_and_Recovery_in_the_Ancient_World_April_11_12_2002_New_York_University Erişim Tarihi: 11.02.2021
- Frazer, J. G. (2018). *Adonis, Attis, Osiris, Doğu Dinleri Tarihi Araştırmaları-II*. (Çev. İ. H. Yılmaz), Pinhan Yayıncılık.
- Green, A. ve Black, J. (2017). *Mezopotamya Mitoloji Sözlüğü*. Köprü Kitapları.
- Green, T. M. (1992). *The City of The Moon God*. Leiden-New York Köln.
- Güler, M. E. (2019). "Şanlıurfa'nın Müzik Geleneği Bağlamında Eski Mezopotamya Uygarlıklarında Müzik Kültürü". *Geçmişten Güzümüze Urfa'da Müzik*, A. Ekinci v. dğr. (Ed.), Gece Kitaplığı, Ankara, 35-49.
- Günaltay, Ş. (1987). *Yakın Şark I-Elam ve Mezopotamya*. TTK Yayınları, Ankara.
- Gündüz, A. (2002). *Mezopotamya ve Eski Mısır Bilim, Teknoloji, Toplumsal Yapı ve Kültür*. Büke Yayınları, İstanbul.
- Gündüz, Ş. (1998). *Mitoloji ve İnanç Arasında- Ortadoğu Dinsel Gelenekleri Üzerine Yazılar*. Etüt Yayınları, Samsun.
- Gündüz, Ş. (2015). *Anadolu'da Paganizm/ Antik Dönemde Harran ve Urfa*. Ankara Okulu Yayınları.

- Hill, G. F. (1922). *Catologue of the Greek Coins of Arabia, Mesopotamia and Persia*. London.
<https://ia800906.us.archive.org/10/items/cataloguegreekco00brit/cataloguegreekco00brit.pdf> Erişim Tarihi: 11.02.2021
- Hooke, S. H. (2020). *Ortadoğu Mitolojisi Mezopotamya Mısır Filistin Hitit Musevi Hristiyan Mitosları* (Çev. A. (Alaeddin) şenel), İmge Kitabevi Yayınları, Ankara.
- Horunlu, T. (2017). *Asur Devlet Politikalarında Din Faktörü*. Yüksek Lisans Tezi, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Nevşehir.
- Hunt, N. B. (2009). *Living in Ancient Mesopotamia*. Thalamus Publishing, New York.
- Jacobsen, T. (1987). “Mesopotamian Religions”. *Encyclopedia of Religion*, Mircea Eliade (Ed.), New York, Macmillan Yayıncılık, , s. 447–466.
- Kağnıcı, G. (2020). “Asur ve Babil Kroniklerinde Kadınlar: Kraliçeler, Eşler ve Tanrıçalar”. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 39(68): 23-49.
- Karağuz, G. (2002). *Boęazkőy ve Ugarit Çivi Yazılı Belgelerine Göre Hitit Devletinin Siyasi Antlaşma Metinleri*. Çizgi Kitabevi, Konya.
- Kasak, E. (2000). “Ancient Astrology as a Common Root For Science and Psuedo-science”. *Folklore*, 15: 87. <https://www.folklore.ee/folklore/vol15/pdf/ancient.pdf> Erişim Tarihi: 08.05.2021
- King, L. W. (1899). *Babylonian Religion and Mythology*, London,.
<https://ia802801.us.archive.org/15/items/babylonianreligi00king/babylonianreligi00king.pdf> Erişim Tarihi: 12.02.2021
- Köroğlu, K. (2006). *Eski Mezopotamya Tarihi*. İletişim Yayınları.
- Kramer, S. N. (2002). *Sümerler-Tarihleri, Kőltürleri ve Karakterleri*. (Çev. Ö. Buze), Kabalcı Yayınları, İstanbul.
- Kramer, S. N. (2014). *Tarih Sümer’de Başlar*. (Çev. H. Koyukan), Kabalcı Yayınları.
- Kramer, S. N. (2016). *Sümer Mitolojisi*. (Çev. H. Koyukan), Kabalcı Yayınları.
- Kuhrt, A. (2019). *Eski Çağ’da Yakın Doğu (M.Ö. 3000-330)*. (Çev. D. şendil), c. I, Türkiye İş Bankası Kőltür Yayınları.
- Kuhrt, A. (2019). *Eski Çağ’da Yakın Doğu (M.Ö. 3000-330)*. (Çev. D. şendil), c. II, Türkiye İş Bankası Kőltür Yayınları.
- Kurşun Cengiz P. (2014). *Yazılı Kaynaklar Işığında Eski Çağ’da Mitler*. Yüksek Lisans Tezi, Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

- Kurt, A. O. (2006). *Babil Sürgünü Sonrası Ezra Önderliğinde Yahudiliğin Yeniden Yapılandırılması*. Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Kutsal Kitap: Eski ve Yeni Antlaşma*, Kitab-ı Mukaddes Şirketi, İstanbul 2001.
- Landsberger, B. (2018). “Sümerlerin Kültür Sahasındaki Başarıları”. (Çev. O. Tosun). *Ankara Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 3(2):137-149, Ankara.
- McCall, H. (2011). *Mezopotamya Mitleri*. (Çev. B. Baykara), Phoenix Yayınevi, Ankara.
- Memiş, E. (2015). *Eskiçağda Mezopotamya*. Ekin Yayınevi, Bursa.
- Memiş, E. (2006). *Eskiçağ Medeniyetler Tarihi*. Ekin Uzan, Kitabevi Yayınları, Ankara.
- Mutlu, B. (1968). “Efsanelerin İzinde Yakın Doğudan Kuzey Avrupaya”. Devlet Güzel Sanatlar Akademisi Yayınları.
- Mutlu, S. A. (2012). *Eski Mezopotamya’da Törenler*. Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Mutlu, S. A. (2013). “Eski Mezopotamya’da Tanrılara Sunulan Kurbanlar”. *Tarih Okulu Dergisi*, 2014 (XVII): 1-17.
- Mutlu, S. A. (2014). “Eski Mezopotamya’da Beddua ve Felaketlerden Korunma Ritüelleri”. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Elektronik Dergisi*, 5(9): 278-293.
- Naiboğlu, N. (2019). “Kentleşmenin Kökeni Mezopotamya’da İlk Kentler”. *Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(20): 211-224.
- Oates, J. (2004). *Babil*. (Çev. F. Çizmeli), Arkadaş Yayınları, Ankara.
- Oppenheim A. L. (1977). *Ancient Mesopotamia*. The University of Chicago Press, Chicago.
- Özkan, A. R. (2022). “Din- Mitoloji İlişkisi”. *Ekev Akademi Dergisi*, (11): 9-20.
- Özmen, S. (2010). *M.Ö. III.-II. Binlerde Mezopotamya-Anadolu Kavimlerinin Dini İnanç ve Adetleri*. Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Rosenberg, D. (2000). *Dünya Mitolojisi Büyük Destan ve Söylenceler Antolojisi*. (Çev. K. Akten, E. Cengiz, A.U. Cüce, K. Emiroğlu, T. Kenanoğlu, T. Kocayiğit, E. Kuzhan, B. Odabaşı), İmge Kitabevi. Ankara.
- Susan Rowland (2014) ReVisioning Sun and Moon Symbols, *Jung Journal: Culture &Psyche*, 8: 2, 76-78, <http://dx.doi.org/10.1080/19342039.2014.899008> Erişim Tarihi: 21.03.2021
- Salvini, B. A. (2019). *Babil*. (Çev. E. Uluatam), Dost Kitabevi Yayınları, Ankara.
- Saygın, A. (2017). “Sümer Medeniyeti Üzerine Bir İnceleme”. *academia.edu*, 1-10, https://www.academia.edu/32746768/S%C3%BCmer_Medeniyeti_%C3%9Czerine_Bir_%C4%B0nceleme_Alk%C4%B1m_Sayg%C4%B1n_academia.edu_01.05.2017 Erişim Tarihi: 07.02.2021

- Schimmel, A. (2017). *Dinler Tarihine Giriş*. (Çev. R. Kibar), Külliyyat Yayınları.
- Schmökel, H. (1971). "Sümer Dini". (Çev. M. T. Özdemir), *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 19(1): 197-217.
- Segal, J. B. (1963). "The Sabian Mysteries: The Planet Cult of Ancient Harran". *Vanished Civilizations: Forgotten Peoples of The Ancient World*, E. Bacon (Ed.), London.
- Segal, J. B. (1970). "Edessa 'The Blessed City'", Oxford.
- Sharpe, E. J. (2000). *Dinler Tarihinde 50 Anahtar Kavram*. (Çev. A. Güç), Arasta Yayınları, Bursa.
- Smith, S. (1924). "Babylonian Historical Texts". *The Journal of Theological Studies*, 30(117): 105-107, Published By: Oxford University Press, October.
- Stuart, J. H. (1908). *The Roman Empire*. London.
<https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=coo1.ark:/13960/t1ng57379&view=1up&seq=296> Erişim Tarihi: 12.01.2021
- Tansuğ, K. ve İnanlı, Ö. (1949). "Sümerlinin Dünya Görüşü ve Babil Edebiyatına Toplu Bir Bakış". *Ankara Dil ve Tarih-Coğrafya Fakülte Dergisi*, 7(4): 551-581.
- Uncu, E. (2011). *Eski Mezopotamya ve Yunan Dünyasında Din ve Tanrılar*. Yüksek Lisans Tezi, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli.
- Ünal, A. (2005). *Hititler Devrinde Anadolu III*. Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.
- Ward, W. H. (1910) *The Seal Cylinders of West Asia*. Washington.
https://ia600900.us.archive.org/24/items/sealcylindersofw00warduoft/sealcylindersofw00warduoft_bw.pdf Erişim Tarihi: 21.05.2022
- Woolley, C.L. (1929). *Ur of The Chaldees*. Ernest Benn Limited.
<https://ia800802.us.archive.org/30/items/in.gov.ignca.33908/33908.pdf> Erişim Tarihi: 16.04.2022
- Woolley, C. L. (2011). "Ur and Tel El-Ubeid" *Journal of The Royal Central Asian Society*, 1 (3) :312- 330, February
- Yıldırım, E. (2016). "İnsanlığın Metafiziksel Kozmoloji Anlayışında Mezopotamya Mitolojisinin Sahip Olduğu Evren Algılayışının Etkisi". *Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 3(1):18-27, Aralık.
- Yıldırım, E. (2017). "Türklerdeki Evren Anlayışının Mezopotamya Mitolojik Anlatımlarıyla Mukayesesi". *Bilig*, (81): 51-77.
- Yıldız Altın, K. (2019). "Kült ve Kültür Arasında: Yeni Bir Kült Tanımlamasına Doğru". *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, 2019, 12 (28): 1052-1068.

Yiğit, T. (1997). “M.Ö. II. Binyıl Anadolu Kentlerinden Şamuha’nın Tarihi ve Lokalizasyonu Üzerine”. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih araştırmaları Dergisi*, 19(30): 273-287.

<http://kosmosmacerasi.com/v1/2015/07/sumer-astronomisi/> Erişim Tarihi: 06.02.2022

<http://tarihcininkalemi.blogspot.com/2016/07/sumer-devleti-ve-tarihi-tarih-sumerde.html>

Erişim Tarihi: 06.02.2022

http://www.weasner.com/etx/fun/2008/little/Names_of_the_Planets.htm Erişim Tarihi:

13.02.2021

<https://www.denkbilgi.com/ilk-takvimi-kim-buldu.html> Erişim Tarihi: 05.03.2021

EKLER

EK 1: Ay Tanrısı Nanna/Sin ile İlgili Şiirler

Tanrılarının pek yücesini “En cesurunu övüyorum!
Ningal’in kızının, Gücünü övüyorum.
Evet pek ulu İştar’ın Tanrılarının en cesurunun,
Ningal’in kızının, Gücünü söylüyorum bir kez daha!
Ünlüdür başarıları
Esrarlıdır kurduğu tezgahlar:
Hep savaşa tutuşur
şaşkına çevirir yaptıklarıyla!
 (Bottero, 2021: 232)
Saygıdeğer Enlil Ninşubur’a yardım etmeyince
O da Ur’a gitti.
Orada, “ülkenin temeli” tapınağına vardığında
Nanna’nın Ekişnugal’ı
Nanna’nın önünde saçı etrafa gözyaşlarını ve şöyle dedi ona:
“Saygıdeğer Nanna kızının aşağıdaki dünyada ölmesine izin verme
Değerli madenini aşağıdaki dünyanın toprağına karıştırma!
Parıltılı lacivert taşının, ocaktaki taş kütlesi gibi
Yontulmasına izin verme!
Yontulmuş kalas gibi biçmesinler şimşirini!
Genç İnanna’nın aşağıdaki dünyada
Ölüp kalmasına izin verme!”
Ama Saygıdeğer Nanna, rahatsız olup şöyle cevarp verdi Ninşubur’a:
“Kızım Gök’ü istedikten sonra, [Ölüler Diyarı]’nı istedi!-[İnanna] Gök’ü istedi!
[İnanna] Gök’ü istedikten sonra, [Ölüler Diyarı]’nı istedi!
Ama Aşağıdaki Dünya’nın Güçleri [...]
Ve kim olursa olsun [...]!”
Saygıdeğer Nanna [Ninşubur’a yardımı reddedince]
O da [Eridu]’ya gitti.
 (Bottero, 2021: 320)

Şiir Ay tanrısı ve Ur kentinin koruyucusu Nanna'nın, babası Enlil'i ziyaret ederek başlar.

Nanna-Su'en Nippur'a gitmeye karar verir;

1. Annesinin kentine, kahraman Nanna-Su'en k[arar verdi] gitmeye

Annesinin kentin[e]

5. Annesinin ve baba[sının] kentine,

Nanna-Su'en k[arar verdi] gitmeye

Enlil ile Ninlil'in kentine

Aşimbabbar gitmeye karar verdi.

"Ben (dedi), kahraman, (doğduğum) kente, Oraya gideceğim!

10. Kendi kentime gideceğim: Babamı bulacağım.

Ben, Su'en, kentime gideceğim!

Kendi kentime gideceğim: Babamı bulacağım-

Babam Enlil'i bulacağım!

Kendi kentime gideceğim: Annemi bulacağım.

15. Annem Ninlil'i bulacağım!

<Kendi kentime gideceğim:>

Gidip babamı bulacağım!

Ey ılık[lı] kent, aziz yer!

-Altı satır kayıp-

25. Mu[azzam]

Mu[azzam]

Muazzam []

Muazzam []

[Nippur]um kutsanmış bir yerde yükselir

Karakişkanu ağaçları!

[Nippur]um tapınağım karakişkanu ağaçları yükselir kutsanmış yerde!

30. [Nippur]um yeri o kadar elverişli!

[Nippur]um tapınağım hayırlar adına!

[Nippur]um yeri o kadar elverişli!

[Nippur]um tapınağım hayırlar adına!

Daha Dilmun yokken hurma ağaçlarının

Boy attığı Nippur'um!

Büyük Ana Ninlil'in değerli ketenler kuşandığı!"

Su'en [kendine bir'' kral gemisi'' inşa ettirmek (?) için]

Bir kral gemisi [hazırlatmak (?) için kendine]

Demet demet kamış toplatmaya gönderdi!

Kral gemisinin kamışları için Nanna-Su'en

40. Tummal'a birini gönderdi.

Kral gemisinin zifti için Aşimbabbar

Apsu'ya birini gönderdi

Halfaotu demetleri için Nanna Su'en

Du.aşaga'ya birini gönderdi.

45. Kancaları için sedir ormanına

Aşibabbar birini gönderdi.

Geminin teknesi için Kununa Ormanı'na

[Nanna Su'en] [birini gön]derdi!

[Kıçbodoslamasının (?) kalasları için

Kokulu-Sedirler-Dağı'na

Aşimbabbar birini gönderdi].

[Yer döşemesi için] [Ebla Ormanı]'na

50. Aşimbabbar birini gönderdi.

Çam kaplamaları için

Kokulu Sedirler Dağı'na

Nanna Su'en birini gönderdi.

Ardıç ağacından [] için Langi'ye

Aşimbabbar birini gönderdi.

55. Kamışlardan yapılma [] için []

Nanna Su'en birini gönderdi!

Simsarların dönüşü

Kral gemisinin kamışları Tummal[dan]

60. Getirildi[ğın]de [Nan]na-Su'en'e

Apsu'[dan] kral gemisinin zifti

Getirildiğinde Aşimbabbar'

Du.aşaga'dan halfaotu demetleri

Getirildiğinde Nanna-Su'en'e

65. Kancalar Sedir Ormanı'ndan

Getirildiğinde Aşimbabbar'a

Kununa Ormanı'ndan geminin teknesi

Getirildiğinde Nanna-Su'en'e

Kokulu Sedirler Dağı'ndan

Kıçbodoslamasının (?) kalasları getirildiğinde Aşimbabbar'a

Ebla Ormanı'ndan yer döşemesi getirildiğinde Aşimbabbar'a

70. Kokulu-Sedirler-Ormanı'ndan

Çam kaplamaları getirildiğinde

Nanna-Su'en'[e]

Langi'den ardıç ağacından yapılma [] getirildiğinde Aşimbabbar'a

75.[...dan] onun...

Getirildiğinde Aşimbabbar'a

....onun....kamıttan yapılma...

Getirildiğinde Nanna-Su'en'e

[...]

80. İşte o zaman tatmin oldu [Aşim]babbar!

[] yaptı:

Ve [Nan]na-Su'en tatmin oldu.

83-146: Eksik ya da kayıp, her halükârda anlaşılmaz durumda.

Geminin inşa edilmesi ve tanrının gemiye binmesi

Benim, [Nanna-Su'en]

Enlil'in [] evine [gitmek] isteyen

Ben Aşimbabbar, Enlil'in evine

150. [] [gitmek (?) istiyorum.

151-155: Kaybolmuştur.

Enlil'in tapınağı için götürdüğü armağanların listesi

[Nanna-Su'en (yola koyuldu) Enlil'in evine gitmek üzere.

Öküz sürüleri aldı yanına

Enlil'in evine götürmek üzere.

Asimbabbar [götürüyordu(?)] semirmiş koyunlar

160. Enlil'in evi için.

Nanna-Su'en büyükbaş hayvan

Ağılını boşaltmıştı(?)

Enlil'in evi için.

Asimbabbar keçilerine bulgur yedirmişti tıka basa (?)

Enlil'in evi için.

165. Nanna-Su'en oklukirpi []

Enlil'in evi için.

Nanna-Su'en yedi uyuklayanlar []

Enlil'in evi için.

Asimbabbar []

Enlil'in evi için.

170. Nanna-Su'en yavru kudakuşları []

Enlil'in evi için.

Aşimbabbar getirdi kümesinden(?)

Kanatları küçük hayvanlar[]

Enlil'in evi için

Nanna-Su'en getirdi kümesinden(?)

Küçük azangunu'lar,

175. Enlil'in evi için.

Aşimbabbar dev sazan balıkları yığmıştı (?)

Enlil'in evi için

Nanna-Su'en [] bataklık sazanları [],

Enlil'in evi için

180. Aşimbabbar yatıştırıcı yapılar ve biralar getirtmişti,

Enlil'in evi için.

Nanna-Su'en sepetler dol[durmuştu] yumurtayla

[Enlil'in] evi [için].

[Aşimbabbar] (yumuşak) sazlar [edinmişti] ve yeni sürüngenler

185. [Enlil'in] evi [için].

Sayırsız koyundan <Nanna-Su'en> kuzular almıştı

Koçlarıyla çiftleştirerek,

Turungal kıyısı boyunca dağıtmak için

[yolunda] E[nlil'in] evinin.

190. Aşimbabbar sayırsız keçiden oğlaklar [almıştı]

Tekeleriyle çiftleştirerek

Turungal kıyısı boyunca dağıtmak için

[yolunda] E[nlil'in] evinin.

Sayırsız inekten Nanna-Suen da[nalar] almıştı

195. Boğalarıyla çiftleştirerek
Turungal kıyısı boyunca dağıtmak için
[yolunda] E[nlil'in] evinin.

Kervanın başı Enegi 'ye vardığında
Arkası [Ur'daydı hala].

Tapınağı(nı) asla, asla terk etmeyen kadın
Çıktı o zaman dışarı

200. Tapınağını asla terk etmeyen Ningirida

Çıktı o zaman dışarı:

“Hoş geldin! Hoş geldin! Hoş geldin ey gemi!

Daha sonra yöneldi [kral gemisine]

Un (?) ambarına

Ve [] yonga döktü!

Sonra bi[ra teknesi]ne yanaştı

Şimşir tıkaçı kendi eliyle çekti!

205. “Bu takozu (dedi)

Kıymetli merhemle ovalayacağım! Bol bal, tereyağı ve şarap olsun

Dev sazanlar ve bataklık sazanları

Geminin önünde oyn[asınlar keyiften(?)]!”

Ama gemi hiç bırakmadı yükünü:

“[Nippur'a gid]iyorum!” (diyordu)

Kafilenin başı Larsa 'ya vardığında

Arkası Enegi 'deydi hala.

Larsa'da bu defa Şerida aynı şeye yeltenir.

210. Tapınağı(nı) asla, asla terk etmeyen kadın

Çıktı o zaman dışarı

Tapınağını asla terk etmeyen Şerida

Çıktı dışarı::

“Hoş geldin! Hoş geldin! Hoş geldin! (dedi) Ey gemi!

Ey babamın gemisi hoş geldin! Hoş geldin ey gemi!”

Daha sonra kral gemisinin kenarına yöneldi

Un (?) ambarına

Ve yonga [döktü]!

215. Sonra yaklaştı[bira teknesi]ne

Şimşir tıkacı kendi eliyle çekti!

“Bu takozu (dedi)

Kıymetli merhemle ovalayacağım!

Bol bal, tereyağı ve şarap olsun

Dev sazanlar ve bataklık sazanları

Geminin önünde oyn[asınlar keyiften (?)]!”

Ama gemi hiç yükünü bırakmadı:

“[Nippur’a gidiyorum!] (diyordu)

Uruk’ta bu defa İnanna aynı şeye yeltenir

220. Alayın başı Uruk’a vardığında

Arkası Larsa’daydı hala.

Tapınağı(nı) asla, asla terk etmeyen kadın

Çıktı o zaman dışarı

Tapınağını asla terk etmeyen İnanna

Çıktı ozaman dışarı: Hoş geldin! Hoş geldin! Hoş geldin! (dedi) Ey gemi!

Ey gemisi Su’en’in hoş geldin! Hoş geldin ey gemi!

225. Daha sonra kral gemisinin kenarına yöneldi (?),

Un(?) ambarına

Ve yonga [döktü]!

Sonra yaklaştı [bira teknesi]ne

Şimşir tıkacı kendi eliyle çekti!

“Bu takosu (dedi)

Kıymetli merhemle ovalayacağım!

Bol bal, tereyağı ve şarap olsun

Dev sazanlar ve bataklık sazanları

Geminin önünde oyn[asınlar keyiften (?)]!”

Şuruppak’ta bu sefet Ninunu aynı şeye yeltenir

230. Ama gemi hiç yükünü bırakmadı:

“[Nippur’a gidiyorum!] (diyordu).

Kafilenin başı Şuruppak’a vardığında

Arkası Uruktaydı hala.

Tapınağı’nı asla, asla terk etmeyen kadın

Çıktı o zaman dışarı

Tapınağını asla terk etmeyen Ninunu

Çıktı dışarı:

“Hoş geldin! Hoş geldin! Hoş geldin! (dedi) Ey gemi!

235. Ey gemisi Su ’en ’in hoş geldin! Hoş geldin ey gemi!

Daha sonra kral geminin kenarına yöneldi

Daha sonra kral gemisinin kenarına yöneldi (?),

Un(?) ambarına

Ve yonga [döktü]!

Sonra yaklaştı [bira teknesi]ne

Şimşir tıkaçı kendi eliyle çekti!

“Bu takozu (dedi)

Kıymetli merhemle ovalayacağım!

Bol bal, tereyağı ve şarap olsun

240 Dev sazanlar ve bataklık sazanları

Geminin önünde oyn[asınlar keyiften (?)]!”

Ama gemi hiç yükünü bırakmadı:

“[Nippur’a gidiyorum!] (diyordu).

Tummul’da Ninlil aynı şeye yeltenir

Alayın başı Tummul’a vardığında

Tapınağı ’nı asla, asla terk etmeyen kadın

Çıktı o zaman dışarı

Tapınağını asla terk etmeyen Ninlil

Çıktı dışarı:

245. “Hoş geldin! Hoş geldin! Hoş geldin! (dedi) Ey gemi!

Ey veliaht oğlumun gemisi hoş geldin!

Hoş geldin ey gemi!

Daha sonra kral gemisinin kenarına yöneldi (?),

Un(?) ambarına

Ve yonga [döktü]!

Sonra yaklaştı [bira teknesi]ne

Şimşir tıkaçı kendi eliyle çekti!

“Bu takozu (dedi)

Kıymetli merhemle ovalayacağım!

250. Bol bal, tereyağı ve şarap olsun

Dev sazanlar ve bataklık sazanları

Geminin önünde oyn[asınlar keyiften (?)]!”

Ama gemi hiç yükünü bırakmadı:

“[Nippur’a gidiyorum!] (diyordu).

Nippur’a varış

Alayın başı Nippur’a vardığında

Arkası Tummal’daydı hala.

Göz alıcı rıhtımda, Enlil’in rıhtımında

255. Yanaştı sonunda Nanna-Su’en in gemisi Göz alıcı rıhtıma, Enlil’in rıhtımına

Yanaştı sonunda Aşimbabbar’ın gemisi:

Onu dünyaya getirenin, babasının

Kapısı önünde durdu.

Babasının bekçisine seslendi:

Nanna-Su’en Enlil’in sarayına kabul edilmek ister

260. “Aç tapınağı bekçi! Aç tapınağı!

Kalkal! [A]ç [tapınağı]! Aç tapınağı!

[Kalka]! Kapıcı! Aç tapınağı!

[Ey kapı]cı : Ey kapıcı, Aç tapınağı!

Getirdiği hediyeleri sayar

265. Sürü sürü öküz getiriyorum!

Benim için, Nanna-Suen, aç tapınağı,

Enlil’in tapınağı, ey bekçi!

Semirmiş dişi koyunlar [getiriyorum(?)]

Benim için, Aşimbabbar, aç tapınağı,

Enlil’in tapınağını, ey bekçi!

Bütün ağılımı boşalttım (?)

2770. Ben, Nanna-Su’en için, aç tapınağı

Enlil’in tapınağını, ey bekçi!

Keçilerimi bulgurla besledim tıka basa (?)

Ben, Aşimbabbar için, aç tapınağı,

Enlil’in tapınağını, ey bekçi!

<Ben...> oklukirpileri:

Ben, Nanna-Su’en için, aç tapınağı,

Enlil’in tapınağını, ey bekçi!

275. Ben, Aşimbabbar için, [Ben] tarla sıçanlarını:

Ben, Aşimbabbar için, aç tapınağı,

Enlil'in tapınağını, ey bekçi!

[Ben] yavru kudakuşlarını:

Ben, Nanna-Su'en için, aç tapınağı,

Enlil'in tapınağını, ey bekçi!

280. Kanatlı küçük hayvanlar [] getirdim kümesimden (?):

Ben, Aşimbabbar için, aç tapınağı,

Enlil'in tapınağını, ey bekçi!

Küçük azangunular getirdim kümesimden (?):

Ben, Nanna-Su'en için, aç tapınağı,

Enlil'in tapınağını, ey bekçi!

Dev sazanlar yığdım (?):

285. Ben, Aşimbabbar için, aç tapınağı,

Enlil'in tapınağını, ey bekçi!

Bataklık sazanları []:

Ben, Nanna-Su'en için, aç tapınağı,

[Enlil]'in tapınağını, ey [bek]çi!

Yatıştırıcı yağlar ve biralar getirdim:

Ben, Aşimbabbar için, aç tapınağı,

Enlil'in tapınağını, ey bekçi!

290 Sepetler doldurdum yumurtayla:

Ben, Nanna-Su'en için, aç tapınağı

Enlil'in tapınağını, ey bekçi!

(Yumuşsak) kamışlar ve genç sürgünler getirdim:

Ben, Aşimbabbar için, aç tapınağı,

Enlil'in tapınağını, ey bekçi!

Sayısız koyunlar kuzular [aldım]

295. Koçlarımla çiftleştirerek,

Turungal kıyısı boyunca dağıtmamak için

Ben Nanna-Su'en için, [aç tapınağı],

Enlil'in tapınağını, ey [Kapı]cı'

Sayısız keçiden oğlaklar aldım

Tekelerimle çiftleştirerek

300. Turungal kıyısı [boyunca dağıtmak için]:

Ben, Aşimbabbar için, aç tapınağı,

Enlil'in tapınağını, ey bekçi!

[Say]ısız inekten danalar aldım

Boğalarımıla çiftleştirerek

Turungal kıyısı[boyunca dağıtmak için]:

305. Ben, Nanna-Su'en için, [Aç tapınağı],

Enlil'in tapınağını, ey bekçi!

Aç tapınağı, ey bekçi! Kalkal! [Aç] tapınağı!

Siftah diye sana

Geminin önündekileri vereceğim, veda ederken de armağan diye geminin arka tarafındakileri!”

Çok mutlu oldu, çok mutlu oldu, bekçi

Bunun üzerine kabul edilir ve armağanlarını sunar

310. Sevindi, bekçi (böylece) açtı tapınağı!

Kapıcı, Kalkal, çok mutlu oldu, kapıcı

Çok sevindi, (böylece) açtı tapınağı!

Bunun karşılığında Enlil oğluna ziyafet verdi.

315. Ve Enlil'in tapınağında, Yüce Dağ'ın önünde,

Nanna-Su'en armağanlar sundu.

Enlil hayran oldu bu armağanlara

Oğlu Su'en'e ziyafet verdi.

Su'en çok memnun etmişti onu, tatlı dille şöyle diyordu:

320. “Bu genç adama pastalar verin: çok sever!

Nanna'ma pastalar verin: [ba]yılır onlara!

Ekur'dan ziyafetlik ne varsa getirin

Hem de en iyisini!

En iyi biramdan verin ona!

Bira küpünü verin ona

Adı [] olan ve sağlam duran!

325. Pastalar hazırlayın ona, tatlılar, ekmekler ve serin sular!”

Babasına teşekkür eder ve dileğini bildirir.

Su'en cevap verdi babasına

Ve kendisini dünyaya getirene:

Babam ve beni dünyaya getiren, yemem için bana verdiklerin

Pek mutlu etti beni!

Babam ve beni dünyaya getiren, ey Ulu Dağ

İçmem için bana verdiklerin

Pek mutlu etti beni!

Ne yana baksak (uzanır) hükümrânlığın!

330. Zenginliğin ne kadar şatafatlı (?), ey Enlil!

Bahşet bana bolluğunu, Enlil, bahşet bana,

Ur'a döneyim!

Tarlalarda geç vakte kadar tohum bahşet bana

Ur'a döneyim!

Bataklı sazanları ve havuzlarda dev sazanlar bahşet bana

Ur'a döneyim!

335.(Yumuşak) sazlar ve kamışlıkta sürüngenler bahşet bana

Ur'a döneyim!

Sık ormanlıkta dağ keçileri ve yabani

Koyunlar bahşet bana

Ur'a döneyim!

Bağlarda şerbetler ve şaraplar bahşet bana

Ur'a döneyim!

(Sonunda) kral sarayından uzun ömür bahşet bana

Ur'a döneyim!

Enlil kabul eder

340. Ve Enlil bunu bahşetti: Bütün bunları bahşetti ona

Ur'a dönek için yola çıkmadan önce!

Nehrin kabarışını bahşetti ona

Ur'a dönmek için yola çıkmadan önce!

Tarlalarda geç vakte kadar tohum bahşetti ona

Ur'a dönmek için yola çıkmadan önce!

Bataklık sazanları ve havuzlarda

Dev sazanlar bahşetti ona

Ur'a dönmek için yola çıkmadan önce!

(Yumuşak) sazlar ve kamışlıkta sürgünler bahşetti ona

Sunu: Ur kralına

Ur'a dönmek için yola çıkmadan önce!

345.Sık ormanlıkta dağ keçileri ve yabani koyunlar bahşetti ona

Ur'a dönmek için yola çıkmadan önce!

Kırlarda maşgur bahşetti ona

Ur'a dönmek için yola çıkmadan önce!

Bağlarda şerbetler ve şaraplar bahşetti ona

Ur'a dönmek için yola çıkmadan önce!

(Sonunda) kral sarayında uzun ömür bahşetti ona

Ur'a dönmek için yola çıkmadan önce!

Ey Kralım, Enlil'in sana bıraktığı tahtında

350.Nanna-Su'en seni uzun zaman hayatta tutsun!

Ninlil'in teminatı altındaki yüce tahtında

Efendi Aşimbabbar

Seni çok uzun ömürlü kılsın!

(Bottero, 2021: 141-142-143-144-145-146-147-148-149-150-151-152).

EK 2: Antik Mezopotamya Dinlerinde Ay Kültü ile İlgili Görseller

Mezopotamya Bölgesi

<https://ogreniyo.com/wp-content/uploads/2020/03/mezopotamya-3500.jpg>

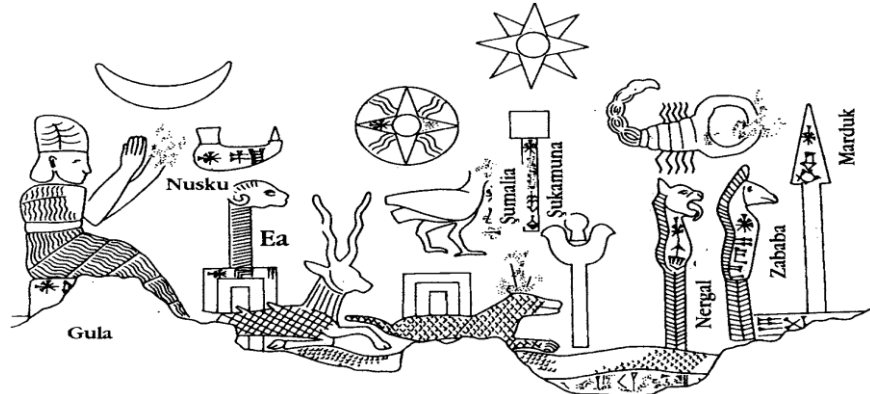

Orta ve Güney Mezopotamya Bölgesinin Şehirleri (Gündüz, 2002: 10)

Türkçe	Sümer	Babil	Yunanca	Latin	Mısır	Sanskrit
Ay	Nanna	Sin	Selenê	Luna	Aah veya Iah	Chandra
Cıva	Enki	Nabû	Hermes	Mercurius	Sabgu	Budha
Venüs	İnanna	İshtar	Afroditê	Venüs	Ba'ah veya Seba-djai	Sukra
Güneş	Utu	Şamaş	Helios	Sol	Aten	Surya
Mars	Gugulanna	Nergal	Ares	Mars	Heru-deshet	Mangala
Jüpiter	Enlil	Marduk	Zeus	Iuppiter	Her-wepes-tawy	Brhaspati
Satürn	Ninurta	Ninurta	Kronos	Saturnus		Sani

(Tanrıların İsimlerinin bulunduğu liste)

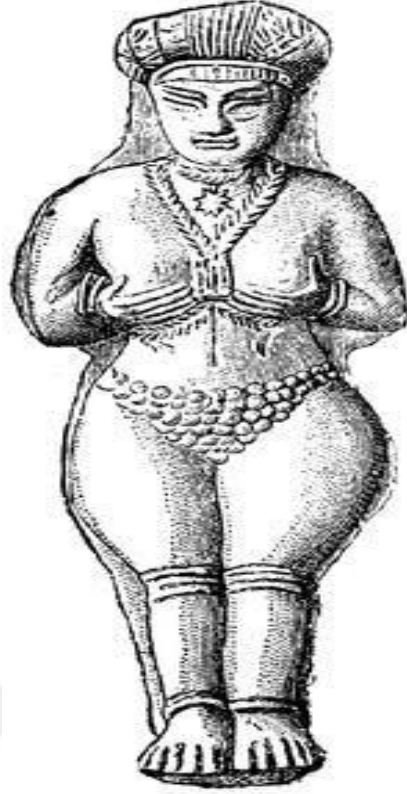
www.weasner.com/etx/fun/2008/little/Names_of_the_Planets.htm

Çok tanrılı Antik Mezopotamya panteonunda bulunan bazı önemli tanrılar (Green ve Black, 2017: s.15)

Mezopotamya İlahlarının Simgeleri Soldan sağa, 1. Assur, 2. An, 3. Enlil, (Üçünün de simgesi olan boynuzlu başlık) 4. Enki/Ēa, 5. Sin, 6. Šamaš, 7. Adad, 8. Marduk, 9. Nabû, 10. Nergal, 11. Íštar, 12. Yedi (Ígigi) (Black-Green 2003: 16)

(İştar/Inanna)

(Kaplan, Mezopotamya Uygarlıkları ve İnançları, s.40)

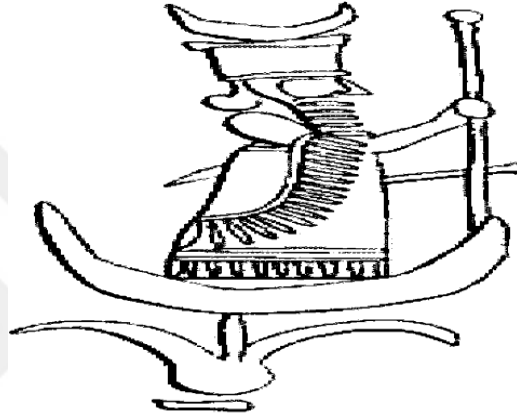

ŞAMAŞ (Ekinci, 2008: 190)

Akkadian seal and sun-moon

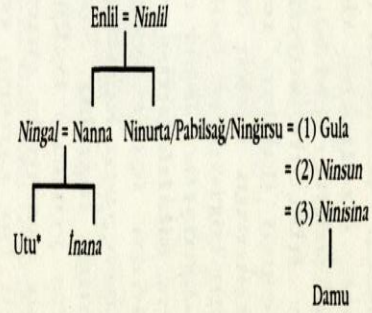
Ay Tanrısının Sembolüne Dair Hilal Figürü (Etli, 2015: 5)

Sin

(Green ve Black, 2017: 153)

Ningal'in çocuklarıdır ve Nanna da Ninlil'in oğludur.

Mezopotamya'da tanrı ve tanrıçaların soyağacı. Dişi ilahlar italik olarak belirtilmiştir. Kesik çizgiler atalıktan ziyade torunluğu ya da resmedilenin alternatif bir gelenek olduğunu işaret eder.

Nanna/Sin soy ağacı (Ekinci, 2008: 179)

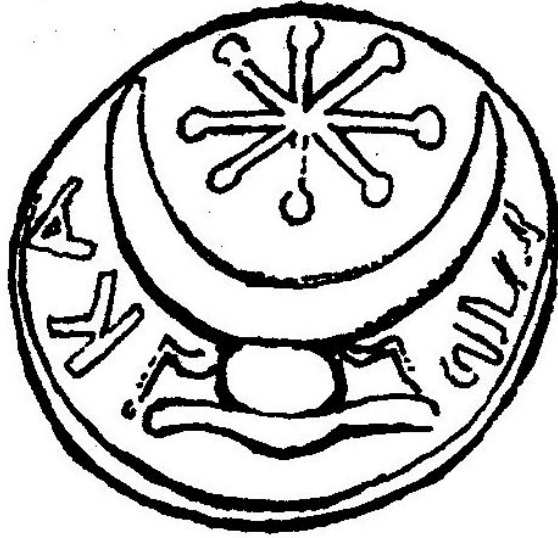
Sümer Takvimine Göre Ayarlanmış Saat

Sümerlerde 360 gün olarak belirlenen ay takvimi kullanılmıştır. Bu takvime göre bir ayda toplam 30 gün bulunmaktadır. Bu 30 gün içerisinde bulunan her bir gün ise toplam 12 saat gündüz ve 12 saat gece olarak iki parçaya bölünmüştür.

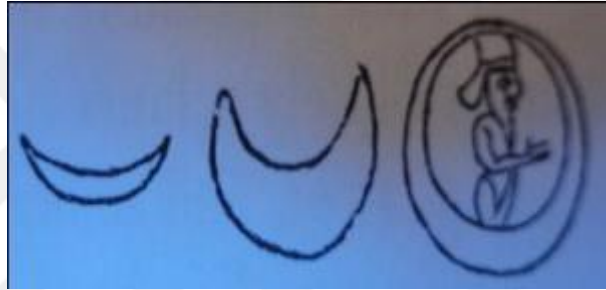
(<https://www.denkbilgi.com/ilk-takvimi-kim-buldu.html>)

Nanna/Sin (Aslantürk, 2017: 37)

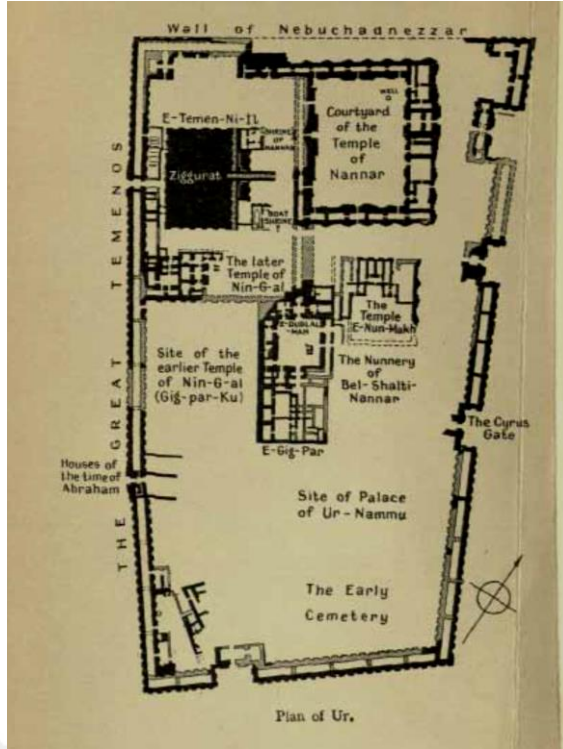
Antik Roma'da Harran için bastırılan parada bulunan Hilal figürü (Segal, 1963: 213)

Ay Tanrısı Nanna/Suen'in Simgesi. Hilal Çeşitleri (Ward 1910: 395).

"Ay tanrısı Sin'e adanmış bir adak mührü. MÖ 13. yy. Mühürde çivi yazısıyla Sümerce, "O Sin, yüce efendimiz, [iyilikle] bak, merhamet et." yazmaktadır. Mührün sol tarafında Ay tanrısı Sin görülmektedir. Sağ elinde uzun bir nesne tutan Sin, uzun sakallı ve uzun elbiseli olarak betimlenmiştir. Ayaklarının dibinde, garip biçimde betimlenmiş bir kuş bulunmaktadır (Er, 2011: 19-20).

Ur şehir planı (Woolley, 1929: 211)

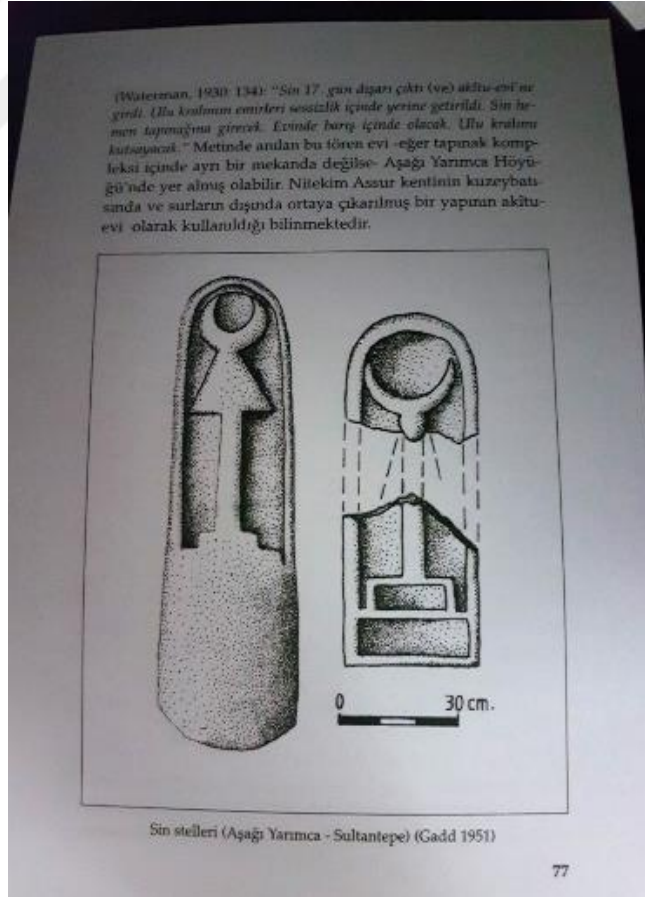
Kutsal Alan- Pognon Mağarasındaki Kabartmalar (Ekinci, 2008: 191).

Soğmatar'da bulunmuş iki yazıttan oluşan bir Sin büstü (Mutlu ve Albayrak, 2018: 139).

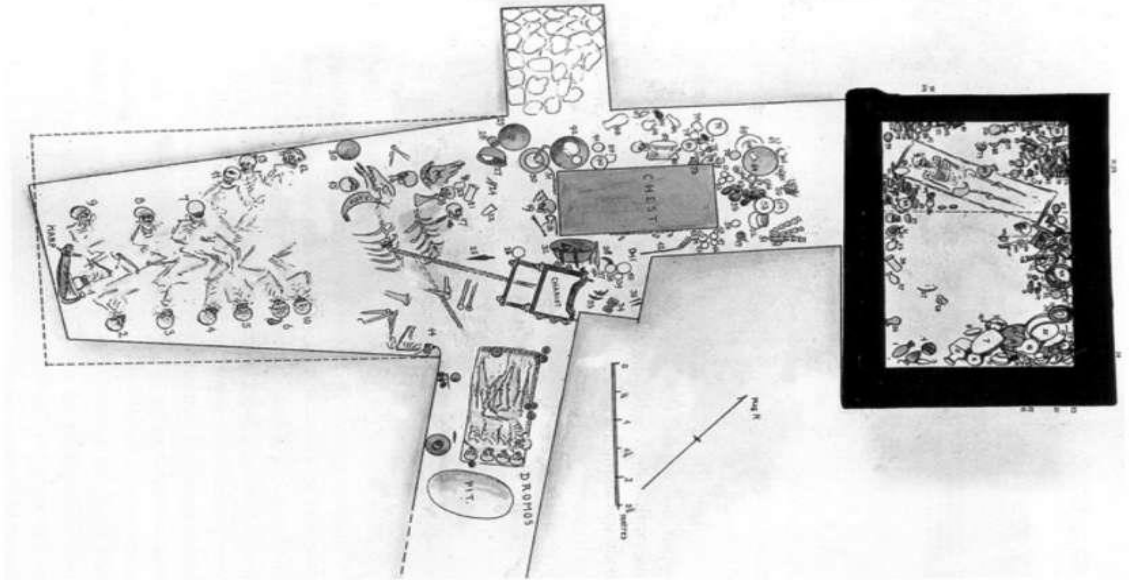
Aşağı Yarımca Steli Ay Tanrısı Nanna/Sin'in sembolü Hilal olan çivi yazılı Stel (Segal, 1963: 213).

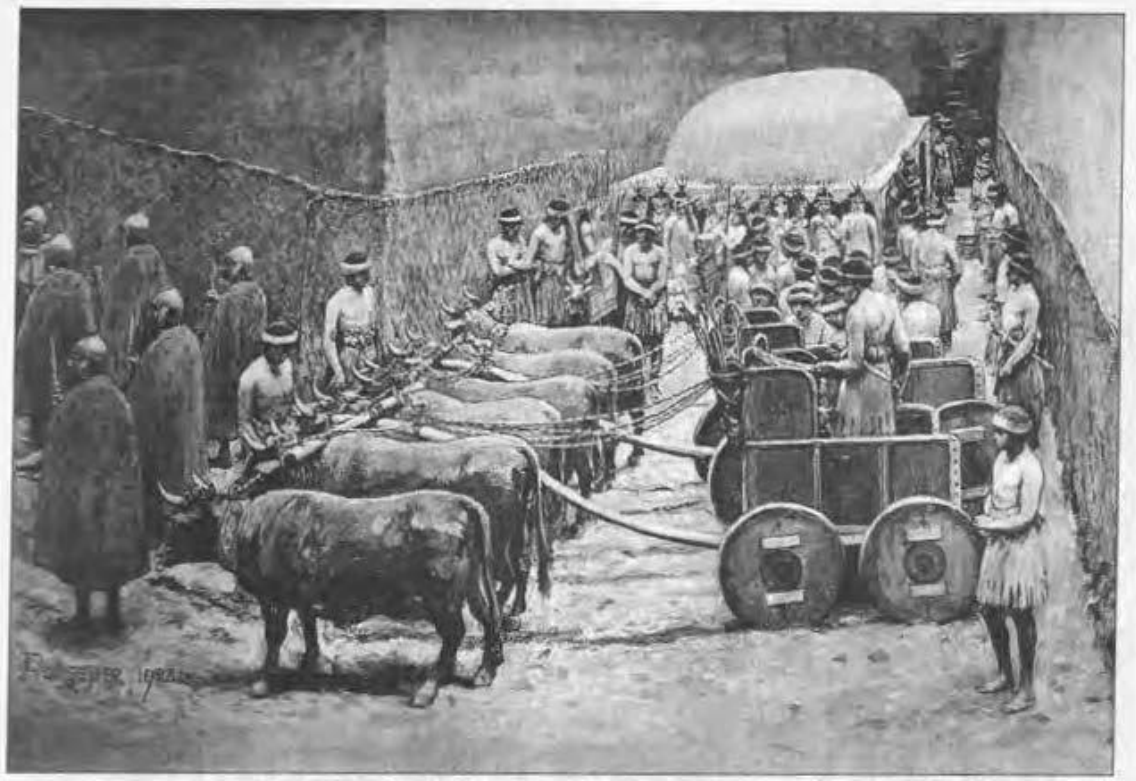
Aşağı Yarımca-Sultantepe Stelleri, Ay Tanrısı Nanna/Sin'in sembolü Hilal olan çivi yazılı Stel (Mutlu ve Albayrak, 2018: 143).

Babil Kralı Nabonidos'a ait Stel (İşaretler: Nanna/Sin, İştar, Utu) (Segal, 1963: 213).

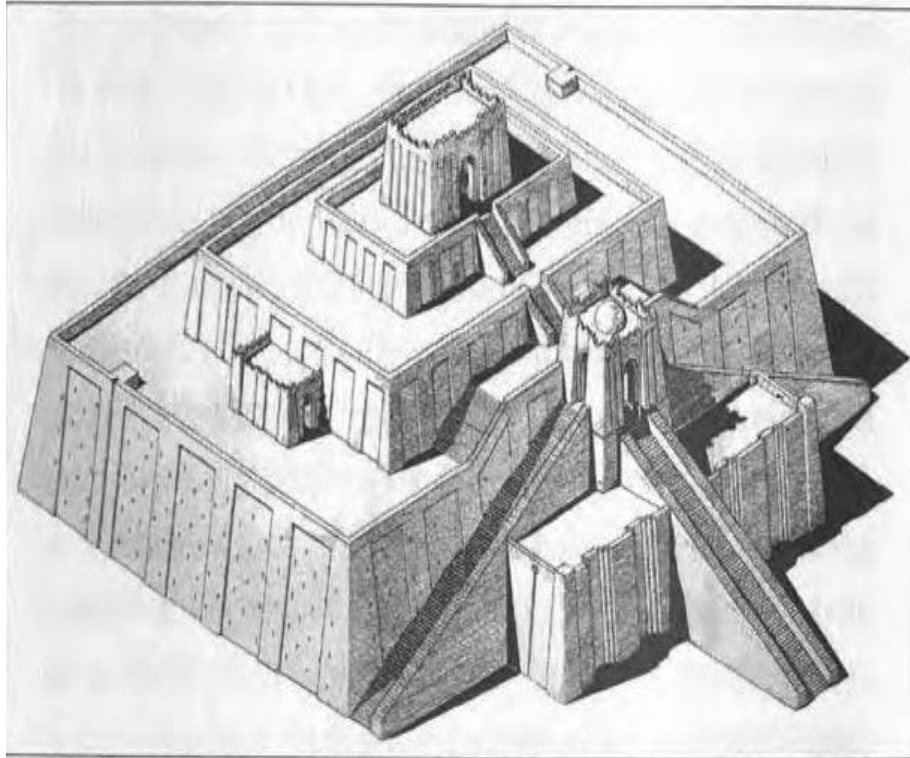
Ur Mezarları (Naiboğlu, 2019: 215)

Woolley tarafından kazılan ve “ölüm çukuru” olarak adlandırılan Ur kral mezarlarından birinin, A. Forestier tarafından, buluntulara dayanılarak yapılan çizimi. Türünün tek örneği olan bu mezara, kral ve ona son yolculuğunda eşlik eden toplam 74 kişi birlikte gömülmüştür. Krala yakın görevliler, muhafızlar, lir çalan müzisyenler ve kölelerden oluştuğu anlaşılan bu topluluğun 68'i kadın, 6'sı erkektir. Mezar kapanınca, büyük olasılıkla ellerindeki kaplarda getirdikleri zehri içerek krallarını yalnız bırakmamışlardı. Mezarda ayrıca 6 öküz tarafından çekilen 2 araba ve kıymetli hediyeler bulunmuştur. Kral sağ üst köşede görülen ayrı bir mezar odasında yatmaktadır (Köroğlu, 2006: 69).

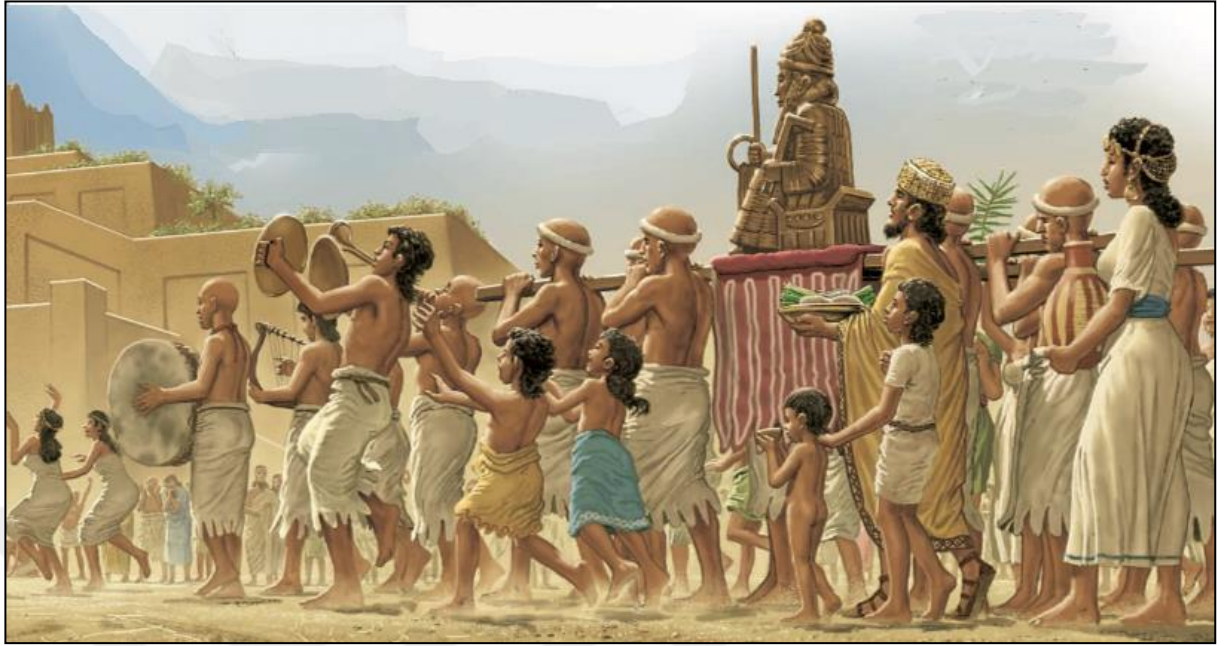

“Arkeolojik kazılar sonucunda Erken Ur Hanedanlığı dönemine ait kraliyet mezarlığında bulunan bir müzik kutusu üzerinde, hayvan müzisyenlerle birlikte dans eden bir ayı tasviri bulunmuştur. Sümerlerde ölen kişinin diğer âlemdeki sıkıntılarının müzikle hafifleyeceği inancı bulunmaktaydı. Kraliyet mezarlığında bulunan bu bizon başlı lir müzik kutusu, bu inancın bir sonucudur” (Güler, 2019: 39).

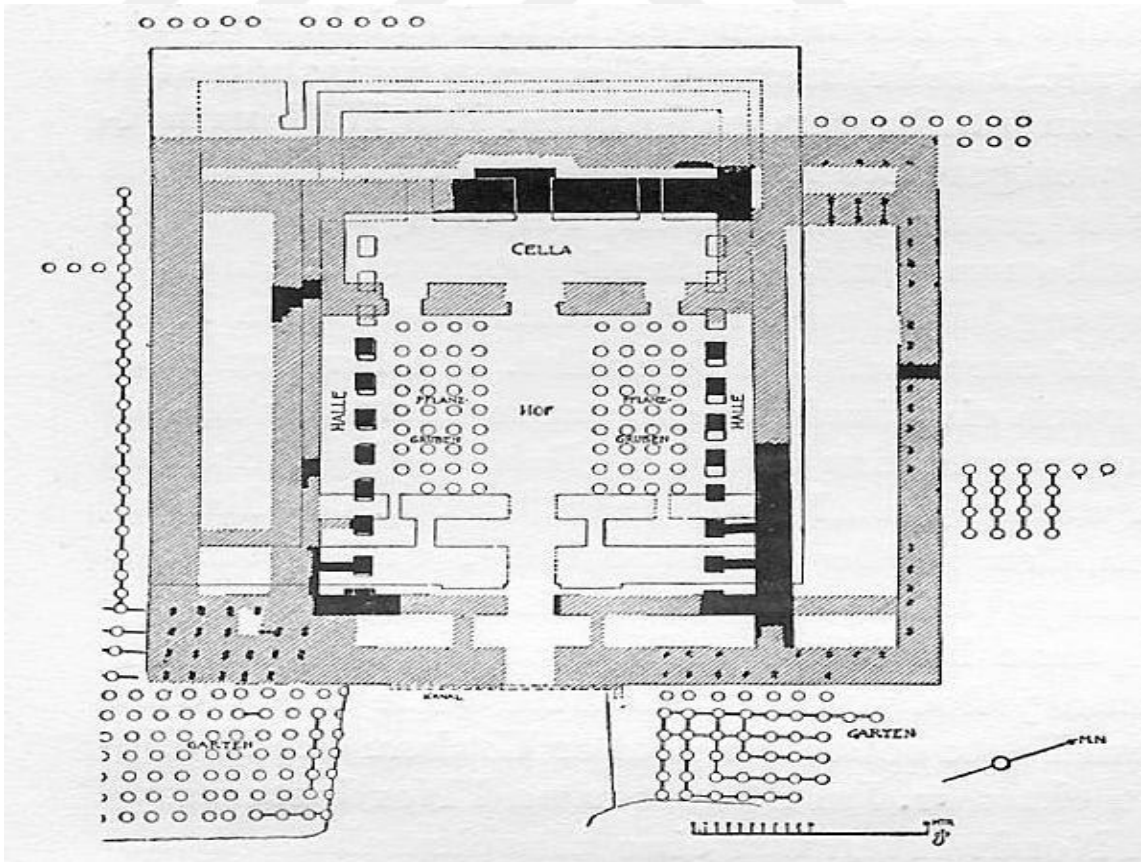

“Ur zigguratı günümüze en sağlam durumda ulaşan anıtsal yapılardan biridir. Ur Sülalesi öncesinde, binlerce yıl boyunca, bir öncekinin yıkıntıları üzerine kurulan tapınaklar, Ur Sülalesi'nin ilk kralı Ur-Nammu döneminde model alınan biçimine dönüşmüştür. Resimde Ur zigguratının, kentteki kazıları yürüten Woolley

tarafından gerçekleştirilen rekonstrüksiyonu görülmektedir. Kademeli bir biçimde yükselen zigguratın tepesinde bir tapınak yer alır” (Köroğlu, 2006: 90).

“Antik Ur kentindeki Tapınakta, şehrin önde gelen tanrısı olan Nanna (Ay tanrısı) heykelinin taşındığı bir yeni yıl kutlaması tasvirinde rahiplerin, müzisyenlerin ve halkın şenlik havasında kutlamaları görülmektedir.” (Hunt, 2009: 45).

Akitu tapınağının planı (Mutlu, 2012: 118)

ÖZGEÇMİŞ

Adı ve Soyadı	Mehmet Fatih YILDIZ
Eğitim Durumu	
Mezun Olduğu Lise	Polatlı Anadolu İ.H.L.
Lisans Diploması	Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi 2019
Yüksek Lisans	Akdeniz Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Felsefe ve Din Bilimleri 2022